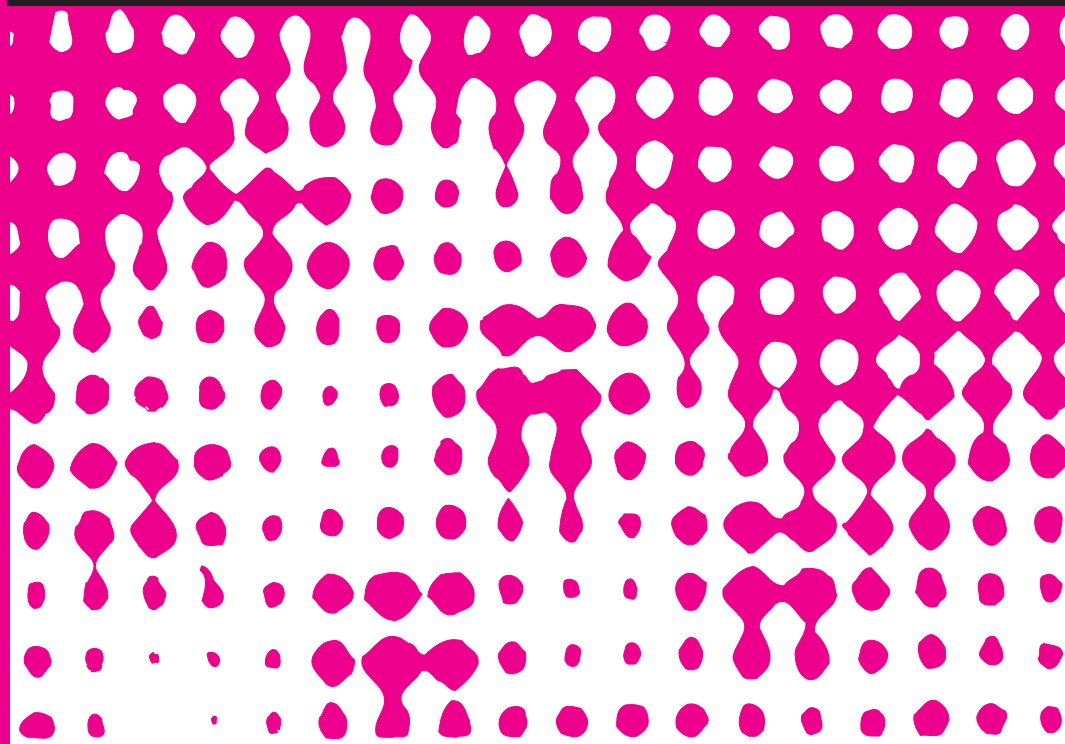

* DEMO 2006 GRAFIE 1

revue pro výzkum populačního vývoje

ČLÁNKY – Kryštof Zeman: Věk při sňatku a rozdíl mezi věkem ženicha a věkem nevěsty v České republice v letech 1991–2004 ● Sylva Ettlerová – Anna Šťastná: Harmonizace rodinných a pracovních povinností rodičů se závislými dětmi ● Václav Hofman: Analýza změn úmrtnostních poměrů v I. městské části Jindřichova Hradce v letech 1879–1912 ● Marek Rezanka: Populační vývoj Číny a jeho územní a etnická diferenciaci ve 2. polovině 20. století

ŠČÍTÁNÍ LIDU ● DISKUSE ● RECENZE ● ZPRÁVY ● VÝZNAMNÉ OSOBNOSTI DEMOGRAFIE ● PŘEHLEDY ● BIBLIOGRAFIE

obsah

ČLÁNKY

<i>Kryštof Zeman</i> : Věk při sňatku a rozdíl mezi věkem ženicha a věkem nevěsty v České republice v letech 1991–2004	1
<i>Sylva Ettlerová - Anna Šťastná</i> : Harmonizace rodinných a pracovních povinností rodičů se závislými dětmi	12
<i>Václav Hofman</i> : Analýza změn úmrtnostních poměrů v I. městské části Jindřichova Hradce v letech 1879–1912	22
<i>Marek Řezanka</i> : Populační vývoj Číny a jeho územní a etnická diferenciacie ve 2. polovině 20. století	35

SČÍTÁNÍ LIDU

<i>Josef Škrabal</i> : Sčítání lidu je věc prospěšná	46
Ohlasy na anketu k přípravě příštího sčítání lidu, domů a bytů <i>Milan Kučera</i> : Sčítání lidu nebo výběrové šetření?	46
<i>Dagmar Bartoňová</i> : Změnit koncepci příštího sčítání	47

DISKUSE

<i>Vojtěch Krebs</i> : Několik poznámek k příspěvku Helmuta Maiera	49
<i>Milan Aleš</i> : Názory profesora Maiera jsou sporné	49

RECENZE

Soumrak sociálního státu aneb rodina a děti v globalizované společnosti (<i>Milan Kučera</i>)	51
Na cestě za dítětem (<i>Pavla Horská</i>)	52
Kulturně historická encyklopedie Slezska a severovýchodní Moravy (<i>Radek Lipovskí</i>)	53

ZPRÁVY

Z České demografické společnosti – Za Milenou Hübschmannovou – Světový den prevence sebevražd – Interdisciplinární studium migrací v novověku – O důchodové reformě – Příklad francouzských předměstí je varující	55
---	----

VÝZNAMNÉ OSOBNOSTI DEMOGRAFIE

MUDr. Augustin Syrovátka, CSc. – pediatr a demograf (<i>Jitka Rychtaříková</i>)	62
---	----

PŘEHLEDY

Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v letech 1914–1918	68
---	----

BIBLIOGRAFIE	73
--------------------	----

Názory autorů se nemusí vždy shodovat se stanovisky redakční rady.

contents

ARTICLES

<i>Kryštof Zeman</i> : Age at Marriage and Age Difference Between the Age of Groom and Age of Bride in the Czech Republic in 1991–2004	1
<i>Sylva Etlarová – Anna Štastná</i> : Harmonization of Family and Working Obligations of Parents Having Dependent Children	12
<i>Václav Hofman</i> : Analysis of Changes in Mortality in the 1 st Town District of Jindřichův Hradec between 1879-1912	22
<i>Marek Řezanka</i> : Population Development of China and Its Territorial and Ethnic Differentiation in the Second Half of the 20th Century	35

POPULATION CENSUS

<i>Josef Škrabal</i> : Census Is a Good Thing	46
Responses to Enquiry Concerning Preparation of the Next Census of Persons, Buildings and Housing Units	
<i>Milan Kučera</i> : Population Census or Sample Survey?	46
<i>Dagmar Bartoňová</i> : Is It Necessary to Modify the Next Census Conception?	47

DISCUSSION

<i>Vojtěch Krebs</i> : Several Notes to Helmut Maier's Contribution	49
<i>Milan Aleš</i> : Professor Maier's Ideas Are Disputable	49

BOOKS AND PUBLICATIONS

Social State Gloom – Family and Children in a Globalised Society (<i>Milan Kučera</i>)	51
Paving the Way for a Child (<i>Pavla Horská</i>)	52
Cultural and Historical Encyclopaedia of Silesia and North– East Moravia (<i>Radek Lipovskí</i>)	53

REPORT – IMPORTANT PERSONALITIES OF DEMOGRAPHY – SURVEYS – BIBLIOGRAPHY

*DEMOGRAFIE

© Český statistický úřad 2006

Vydává ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD ve Studiu GSW, Čs. armády 31, 160 00 Praha 6.

Řídí redakční rada: Ing. Jiřina Růžková, CSc. (předsedkyně redakční rady), Mgr. Věra Hrušková, CSc. (výkonná redaktorka), PhDr. Milan Aleš, RNDr. Ludmila Fialová, CSc., Doc. Ing. Zuzana Finková, CSc., Prof. MUDr. Jan Holčík, DrSc., Doc. RNDr. Felix Koschin, CSc., Ing. Milan Kučera, PhDr. Věra Kuchařová, CSc., Ing. Jitka Langhamrová, CSc., Prof. Ing. Zdeněk Pavlík, DrSc., Prof. RNDr. Jitka Rychtaříková, CSc., Doc. Ing. Eduard Souček, CSc., JUDr. Vladimír Srb, Ing. Miroslav Šimek.

Vychází čtyřikrát ročně. Informace o předplatném podává a objednávky přijímá redakce.

Adresa redakce: Praha 10 – Strašnice, Na padesátém 81, PSČ 100 82, telefon: 274 052 834, e-mail: vera.hruskova@gw.czso.cz

Informace o předplatném a objednávky vyřizuje firma MYRIS TRADE s. r. o., P. O. Box 2, 142 00 Praha 4.

Podávání novinových zásilek povolila Česká pošta, s. p., Odštěpný závod Praha č. j. nov 6364/98 ze dne 9. 2. 1998

Sazba, grafické zpracování a tisk – Studio GSW, Čs. armády 31, Praha 6, tel./fax: 233 326 945, e-mail: gsw@gsw.cz

Cena jednoho výtisku 48 Kč, roční předplatné 192 Kč + poštovné.
Indexové číslo 46 465 • ISSN 0011-8265 • Reg. zn. MK ČR E 4781.
Nevyžádané rukopisy se nevracejí.

Číslo 1/2006, ročník 48. Rukopis předán tiskárně 9. 1. 2006. Toto číslo vyšlo v březnu 2006.

VĚK PŘI SŇATKU A ROZDÍL MEZI VĚKEM ŽENICHA A VĚKEM NEVĚSTY V ČESKÉ REPUBLICE V LETECH 1991–2004

KRYŠTOF ZEMAN

Age at Marriage and Age Difference Between the Age of Groom and Age of Bride in the Czech Republic in 1991–2004

The article analyses the age at marriage and the difference between the age of groom and age of bride using the individual records on marriages in 1991–2004 in the Czech Republic. The two analysed indicators are examined in relation to the marital status, order of marriage, completed level of education and residence. Among time dimensions we examine the role of calendar time, individual age at marriage and birth cohort. In the first part, simple averages are used for the overview. Later, multiple linear regression models are implemented. The article concludes that while the age at marriage increased by about 5 years since 1991, the age difference between the spouses remained on level 3 years (2.5 years for first marriages), and that the main determinant of the age difference between spouses is the age at marriage, particularly that of groom.

Demografie, 2006, 48: 1–11

Počátkem 90. let započala etapa významných změn v populačním chování obyvatelstva ČR. Proces sňatečnosti, který byl po několik desetiletí značně homogenní zejména svou vysokou úrovní intenzity ve velmi mladém věku, během několika let zcela změnil svůj charakter. Mezi roky 1991¹⁾ a 2004 došlo k rychlému propadu počtu každoročně uzavíraných manželství a k růstu průměrného věku snoubenců přibližně o pět let. Tabulková prvosňatečnost žen klesla z hodnot nad 0,95 pod 0,70, naznačujíc, že přes 30 % žen by při zachování současné úrovně sňatečnosti zůstalo neprovdaných. Důvody současných změn byly intenzivně diskutovány v odborném tisku. Patří mezi ně především změny sociálního chování spojované s druhým demografickým přechodem, které se odrážejí zejména v odkládání sňatků a rození dětí do vyššího věku. Novým jevem je rozmach kohabitace (nesezdaného soužití), buďto jako předehry nebo dokonce alternativy k manželství. Vliv měla též určitá stagnace demografického chování obyvatelstva spojená s přechodným zhoršením sociální a ekonomické situace během

¹⁾ V roce 1991 došlo vlivem zrušení manželských půjček k většímu propadu počtu uzavřených manželství oproti roku 1990, kdy byl naopak počet sňatků vyšší o sňatky anticipované.

zavádění tržního hospodářství. Za úvahu dále stojí možnost vlivu fluktuací v počtech sňatku-schopného obyvatelstva podle věku – tzv. sňatkový trh – během vstupu populačně silných ročníků 70. let do věku nejvyšší intenzity zakládání manželství. Nedostatečná poptávka na sňatkovém trhu může vyvolat strukturální změnu, odrážející se například v posunu věku snoubenců a rozdílu mezi věkem ženicha a věkem nevěsty při sňatku. Právě tyto dva jmenované ukazatele se chystá analyzovat následující stať.

Na počátku minulého století²⁾, v roce 1910 činil věk svobodných při sňatku 28,0 let u mužů a 25,4 let u žen (Fialová, 2002). V roce 1921 byla hodnota věku při vstupu do manželství pro muže 28,6 let, u žen 25,9 (Kučera, 1994). Rozdíl činil dlouhodobě okolo 2,5 roku. Od té doby se věk při sňatku snižoval až do počátku 90. let. K výraznému snížení došlo poprvé během období protektorátu, kdy díky nerovnostem na sňatkovém trhu docházelo k rychlejšímu snižování sňatkového věku u žen než u mužů a k růstu věkového rozdílu až na 4,5 roku (Kučera, 1994). Během padesátých let došlo naopak k rychlejšímu snížení věku při vstupu do prvního manželství u mužů nežli u žen – mezi roky 1950 a 1970 klesl podle Srba a Fesenka (1975) sňatkový věk u mužů o 2,2 roku, zatímco u žen pouze o 1,4 roku; věkový rozdíl se tak snížil z 3,2 na 2,3 roku. Nejčastější věk snoubenců klesl mezi třicátými a šedesátými lety dvacátého století z 25 let na 22 let u mužů, u žen z 23 dokonce na 18 až 19 let; podíl sňatků, v nichž byla nevěsta starší ženicha, klesl z 18 na 10 % (Jureček, 1967). Jak je patrné z tab. 1, od 60. let se průměrný tabulkový věk ženichů a nevěst při prvním sňatku mění ve vzájemně shodě a jejich rozdíl se pohybuje v úzkém rozpětí 2,1–3,3 roků. Takto hrubý ukazatel nám však o vzájemném vztahu věku obou snoubenců mnoho neřekne.

Tab. 1 Základní charakteristiky sňatečnosti v České republice, 1950–2004 (Basic characteristics of nuptiality, Czech Republic, 1950–2004)

Rok	Tabulková prvosňatkovost žen (%)	Průměrný tabulkový věk při prvním sňatku		Rozdíl m-ž	Počet sňatků
		muži	ženy		
1950	97,4	25,8	22,3	3,6	95 166
1961	97,6	24,6	21,4	3,1	74 003
1970	95,9	24,4	21,7	2,7	90 624
1980	96,9	24,9	21,7	3,3	78 343
1985	95,9	24,5	21,8	2,8	80 653
1990	96,2	24,0	21,4	2,5	90 953
1991	91,4	24,7	22,2	2,4	71 973
1992	91,8	24,8	22,5	2,3	74 060
1993	87,9	25,4	23,2	2,2	66 033
1994	82,5	26,2	23,9	2,2	58 440
1995	80,0	26,7	24,6	2,1	54 956
1996	77,1	27,1	24,9	2,2	53 896
1997	78,7	27,6	25,4	2,2	57 804
1998	75,7	28,1	25,7	2,4	55 027
1999	74,1	28,5	26,2	2,3	53 523
2000	74,4	28,8	26,4	2,4	55 321
2001	72,5	29,2	26,9	2,3	52 374
2002	72,4	29,7	27,2	2,5	52 732
2003	68,7	30,2	27,7	2,5	48 943
2004	69,8	30,5	28,0	2,5	51 447

Prameny: ČSÚ, 2005; FSÚ, 1989; Kretschmerová, 2004; Rychtaříková, 1995; Růžička – Kučerová, 1967.

²⁾ V tomto historickém exkurzu jsou uváděna data z různých zdrojů vypočtena rozdílnými metodami. Některé údaje se mohou lišit od hodnot uvedených v tab. 1. Jde tedy spíše o nastínění celkových trendů.

Individuální data Českého statistického úřadu za sňatky uzavřené v letech 1991–2004 umožňují hlubší analýzu věku při sňatku, a to též v návaznosti na další faktory, kterými bude v tomto příspěvku vzdělání, rodinný stav, pořadí manželství a bydliště, a co se týče časové dimenze tak kromě kalendářního roku ještě individuální věk a generace narození. Článek je rozdělen do dvou částí. V první je analyzován věk při sňatku podle pohlaví, jeho rozdíl mezi snoubenci v závislosti na uvedených faktorech a vývoj těchto ukazatelů mezi roky 1991 a 2004. Průměrný věk je vždy počítán jako průměr z přesných věků při sňatku³⁾ (s přesností na dny), rozdíl je počítán jako průměr ze všech individuálních rozdílů přesného věku nevěsty odečteného od přesného věku ženicha. V druhé části je analyzován rozdíl sofistikovanějším způsobem pomocí vícerozměrné lineární regresní analýzy. Ta pomůže identifikovat čistý vliv jednotlivých faktorů na věkový rozdíl při sňatku, očištěný od vzájemných vztahů a závislostí mezi těmito faktory. Dalším záměrem bude zjistit, jestli jsou pro vzájemný vztah mezi věkem snoubenců stěžejní spíše charakteristiky ženicha anebo nevěsty.

Některé faktory jsou více vzájemně provázané a jsou tedy do analýz zahrnovány pouze některé z nich. Rodinný stav a pořadí manželství například spolu těsně souvisí, zároveň jsou propojené s věkem vstupu do manželství i s ročníkem narození. Zajímavé je, že hodnota parciálního korelačního koeficientu mezi řadami věkového rozdílu snoubenců a rokem uzavření sňatku se rovná nule, což naznačuje, že rozdíl se během let 1991–2004 vůbec neměnil. Z analýzy parciálních korelačních koeficientů dále například vyplývá, že nejvyšší ukončené vzdělání nevěsty roste se vzděláním ženicha, u obou pohlaví je navíc v průměru vyšší u pražského obyvatelstva. Hodnota a znaménko korelačního koeficientu mezi rozdílem věku snoubenců při sňatku a některými dalšími charakteristikami budou komentovány v další části článku.

Analýza průměrů z individuálních dat

Především je jasné, že první sňatky svobodných partnerů mají jiné charakteristiky než sňatky rozvedených či ovdovělých. Přibližně dvě třetiny sňatků v České republice je uzavíráno dvěma svobodnými snoubenci (podíl mírně klesl mezi roky 1991 a 2004 z 69 % na 64 %).

Tab. 2 Průměrný věk při sňatku - všechny sňatky (Mean age at marriage - all marriages)

Rok	Ženich	Nevěsta	Rozdíl
1991	27,5	24,5	3,0
1992	27,6	24,6	3,0
1993	27,8	24,8	3,0
1994	28,4	25,3	3,0
1995	28,8	25,8	3,0
1996	29,1	26,1	3,0
1997	29,9	27,0	3,0
1998	30,0	27,0	3,0
1999	30,5	27,5	3,0
2000	30,9	27,9	3,0
2001	31,2	28,3	3,0
2002	31,8	28,8	3,0
2003	32,3	29,3	3,0
2004	32,7	29,7	3,0
2004-1991	5,2	5,2	0,0

U těchto sňatků vzrostl průměrný věk ženicha z 23,5 v roce 1991 na 28,3 v roce 2004, u nevěst šlo o posun z věku 21,0 na 25,9 let. U obou pohlaví vzrostl věk při sňatku svobodných o necelých pět let, změna průměrného rozdílu věku při sňatku byla nepatrná. Pokud bereme v úvahu všechny sňatky bez ohledu na rodinný stav, věk vzrostl u obou pohlaví o 5,2 roku, u žen z 24,5 na 29,7, u mužů z 27,5 na 32, 7. Lze tedy konstatovat, že průměrný rozdíl ve věku snoubenců se nemění, činí dlouhodobě tři roky u všech sňatků a okolo 2,5 roku u sňatků protogamních (oboustranně prvních). Bez ohledu na to, jestli bereme v potaz všechny nebo pouze první sňatky, je nejčastějším rozdílem (modus) v dokončeném věku mezi snoubenci 1 rok, medián se nachází okolo jen nepatrně méně časté hodnoty dvou let. Časté jsou též hodnoty 0 nebo 3 roky. Shodný dokončený věk mají snoubenci přibliž-

³⁾ Na rozdíl od průměrného věku vypočteného pomocí tabulky sňatečnosti jsou průměrné věky vypočtené z reálných rozložení sňatků závislé na váze jednotlivých generací vstupujících do sňatkového věku.

ně v desetině případů. Podíl starších ženichů poklesl mezi roky 1991 a 2004 ze 75 % na 70 % s tím, jak rostlo zastoupení sňatků, kde byla starší nevěsta, z 15 na 20 %.

Zatímco s rodinným stavem, při kterém snoubenci vstupují do manželství (a také s pořadím manželství), samozřejmě roste i věk snoubenců (v posloupnosti svobodný-rozvedený-ovdovělý), s vlivem rodinného stavu na věkový rozdíl mezi snoubenci je tomu jinak u žen a jinak u mužů. Zatímco u mužů tento rozdíl roste (činí přibližně 2 roky u svobodných, přes 5 let u rozvedených a 8 let u ovdovělých), u žen spíše klesá (ze tří let u svobodných na hodnoty okolo dvou let u rozvedených a ovdovělých).

Věk svobodných vzrostl během období 1991–2004 o necelých pět let, na 28,9 u mužů a 26,3 u žen⁴⁾, věk rozvedených při sňatku stoupl o 4–5 let na 42,5 u mužů a 39,0 u žen a věk ovdovělých stoupl zhruba o 2–3 roky. Sňatkový rozdíl⁵⁾ se však příliš neměnil, jak ukazuje tabulka 4.

Tab. 4 Průměrný věk a rozdíl mezi věky ženicha a nevěsty podle rodinného stavu snoubenců (Mean age and mean difference between age of groom and age of bride according to the marital status)

Průměry podle rodinného stavu ženicha 1991

Stav	Věk ženicha	Rozdíl	N
svobodný	24,1	2,2	55 486
rozvedený	37,7	5,2	15 398
ovdovělý	56,5	8,2	1 089

Průměry podle rodinného stavu nevěsty 1991

Stav	Věk nevěsty	Rozdíl	N
svobodná	21,4	3,1	55 748
rozvedená	34,6	2,4	15 284
ovdovělá	46,9	3,0	941

Tab. 3 Průměrný věk při sňatku - sňatky protogamní (Mean age at marriage - first marriages)

Rok	Ženich	Nevěsta	Rozdíl
1991	23,5	21,0	2,6
1992	23,6	21,1	2,5
1993	23,7	21,2	2,5
1994	24,0	21,5	2,5
1995	24,3	21,9	2,4
1996	24,7	22,3	2,4
1997	25,2	22,8	2,4
1998	25,6	23,1	2,4
1999	26,0	23,6	2,4
2000	26,4	24,1	2,3
2001	26,9	24,5	2,4
2002	27,4	25,0	2,4
2003	27,9	25,5	2,4
2004	28,3	25,9	2,4
2004–1991	4,8	5,0	-0,2

Průměry podle rodinného stavu ženicha 2004

Stav	Věk ženicha	Rozdíl	N
svobodný	28,9	1,9	37 940
rozvedený	42,5	5,8	12 857
ovdovělý	58,0	8,1	650

Průměry podle rodinného stavu nevěsty 2004

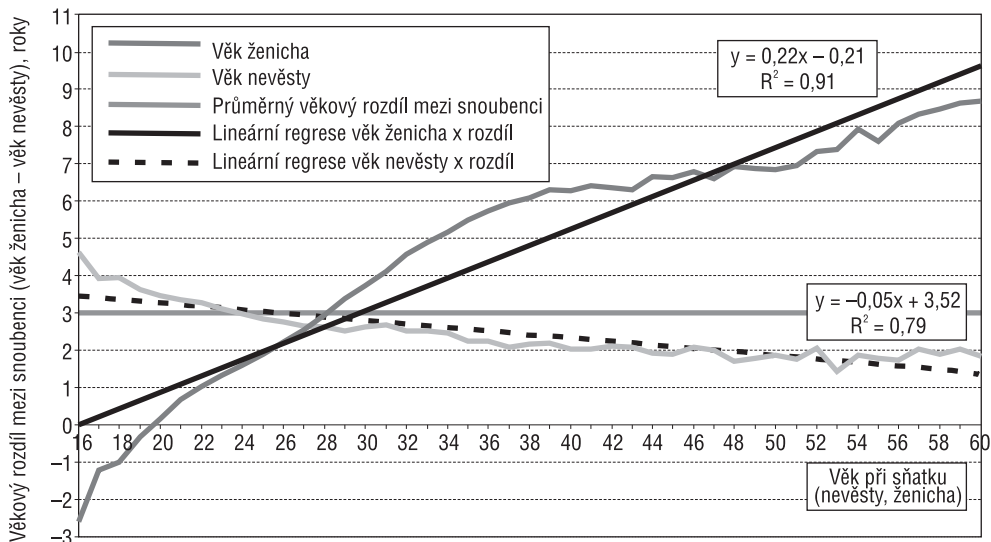
Stav	Věk nevěsty	Rozdíl	N
svobodná	26,3	3,2	38 147
rozvedená	39,0	2,3	12 552
ovdovělá	49,4	1,5	748

Fakt uvedený v minulém odstavci souvisí též s rozdílným chováním na sňatkovém trhu během individuálního stárnutí mužů a žen. Zatímco ženy si berou partnery o 2–3 roky starší bez ohledu na aktuální věk (rozdíl se pouze mírně snižuje ze 4 let u sňatků teenagerek na 2 roky u žen starších čtyřiceti let), u mužů se rozdíl výrazně zvyšuje s věkem. Průběh je dobře patrný z grafu 1, kde jsou též pomoci lineární regrese proloženy spojnice trendů a zobrazeny jejich rovnice. Z nich je zřejmé, že u mužů je výraznější relativní změna věkového rozdílu o přibližně 22 % za každý rok věku, zatímco absolutní člen je minimální. Též těsnost vztahu mezi věkem při sňatku a rozdílem věku oproti snoubence, měřená koeficientem determinace, je vysoká ($R^2 = 91\%$). U žen je vztah méně těsný ($R^2 = 79\%$); důležitější je zejména absolutní člen 3,5 roku, relativní změna rozdílu s věkem je zanedbatelná.

⁴⁾ Zde se jedná na rozdíl od hodnot z tab. 3 o sňatky svobodných bez ohledu na stav partnera.

⁵⁾ Průměrný věkový rozdíl se liší z pohledu mužů a z pohledu žen, neboť je zde různá struktura charakteristik partnera. Rozdíl tedy není hodnotou průměrného věku nevěsty odečtenou od průměrného věku ženicha, ale průměrem všech rozdílů věku nevěsty daných charakteristik a věku jejího manžela (již nediferencovaného).

Graf 1 Závislost věkového rozdílu mezi snoubenci na věku při sňatku, ČR, 1991–2004 (Relation of age difference between the spouses to the age at marriage, CR, 1991–2004)

Tab. 5 Průměrný věk a věkový rozdíl podle věku snoubenců, 1991–2004 (Mean age and mean difference between age of groom and age of bride according to the age at marriage, 1991–2004)

Z pohledu ženicha

Ženich*	Nevěsta**	Rozdíl***
20	20,4	0,2
30	26,7	3,7
40	34,2	6,3
50	43,6	6,8
60	51,7	8,7
70	58,3	12,2

Pozn.:

- *Ženich ... dokončený věk
- **Nevěsta ... průměrný přesný věk
- ***Rozdíl ... průměr z individuálních rozdílů mezi přesným věkem ženicha a přesným věkem nevěsty

Z pohledu nevěsty

Nevěsta*	Ženich**	Rozdíl***
20	23,9	3,5
30	33,1	2,6
40	42,5	2,0
50	52,3	1,9
60	62,3	1,8
70	70,5	0,1

Pozn.:

- *Nevěsta ... dokončený věk
- **Ženich ... průměrný přesný věk
- ***Rozdíl ... průměr z individuálních rozdílů mezi přesným věkem ženicha a přesným věkem nevěsty

U mužů také častěji dochází k extrémům – i muži nejstarších věkových kategorií si berou velmi mladé ženy, zatímco starší ženy si spíše berou vrstevníky.

Co se týče pořadí manželství, zde je efekt kombinací vlivu věku a rodinného stavu. Průměrný věkový rozdíl mezi snoubenci klesá s pořadím sňatku ženy, hodnota za období 1991–2004 činí 3,2 roku u prvního sňatku, u druhého a třetího sňatku rozdíl postupně klesá na 2,7 a 1,4 roku, u následujících pořadí, které však relativně tvořily méně než půl procenta uzavřených manželství v uvedeném období, se rozdíl pohybuje okolo nuly. U mužů tento rozdíl naopak roste podobně jako s věkem při sňatku (při prvním sňatku činí průměrný věkový rozdíl 2,1 roku, při sňatku druhém 5,5 roku, při třetím 7,3, při čtvrtém 8,6 atd.). Hodnota parciálního korelačního koeficientu mezi rodinným stavem vstupujícího do manželství a věkovým rozdílem snoubenců činí 0,32 pro muže a –0,06 pro ženy (za celé období 1991–2004). Podobné jsou hodnoty kore-

lačního koeficientu mezi pořadím manželství a rozdílem (0,31 a -0,08) a mezi věkem a rozdílem (0,46 a -0,11 resp.). Z toho je patrné, že věkový rozdíl roste zejména s věkem při sňatku/rodinným stavem/pořadím sňatku ženicha, zatímco je mnohem méně závislý na podobných charakteristikách nevěsty.

Přestože nejvyšší ukončené vzdělání přímo souvisí s věkem, nevyplývá z toho, že by měli vzdělanější snoubenci vyšší průměrný věk při sňatku. To platí pouze pro první sňatek, u všech sňatků dohromady je však průměrný věk ovlivněn tím, že podíl rozvedených a ovdovělých je nejvyšší mezi snoubenci se základním vzděláním (v roce 2004 činil okolo 40 %). Zatímco mezi muži následuje kategorie vysokoškoláků (24 %), podíl dvádvajících se opakovaně mezi vysokoškolačkami je ze všech kategorií pohlaví a vzdělání nejnižší (12 %). Nejstaršími snoubenci tak v roce 2004 byli lidé se základním vzděláním. U osob se základním vzděláním též došlo k největšímu relativnímu poklesu ročních počtů sňatků v souvislosti s tím, jak v této skupině roste oblíbenost soužití v nesezdaném svazku – kupříkladu podíl mimomanželsky narozených činil v roce 2004 u matek se základním vzděláním 67 % ve srovnání s celorepublikovým průměrem 31 %.

Zajímavější je však analýza věkového rozdílu mezi snoubenci v závislosti na ukončeném vzdělání. Zatímco u prvních tří kategorií vzdělání (základní, střední bez maturity včetně vyučení, střední s maturitou) jsou hodnoty rozdílu srovnatelné (vzájemně i s hodnotou za celou populaci, která činí 3 roky), ukončené vysokoškolské vzdělání mužů zdá se věkový rozdíl snoubenců mírně zvyšovat, zatímco u žen rozdíl snižuje (tab. 6). Pokud analyzujeme vzdělání obou snoubenců navzájem (za celé období 1991–2004), je patrné že vyšší vzdělání ženy snižuje rozdíl, zatímco vyšší vzdělání muže rozdíl zvyšuje (tab. 7). Nejužší věkový rozdíl je u svazků, kde je žena vzdělanější než muž, naopak rozdíl u sňatků vysokoškolsky vzdělaných mužů s nevěstou se základním vzděláním činí téměř 6 let. Z hodnoty korelačního koeficientu mezi vzděláním nevěsty a ženicha (0,55) je patrný úzký vztah mezi těmito charakteristikami. Sňatky po této stránce endogamní (stejný stupeň ukončeného vzdělání) vykazují asi o čtvrt roku nižší rozdíl mezi věkem snoubenců – ženiši bývají o 1,5 roku mladší, nevěsty o 1,2 roku mladší než snoubenci ze vzdělanostně smíšeného manželství⁶⁾.

Tab. 6 Průměrný věk a věkový rozdíl podle nejvyššího ukončeného vzdělání (Mean age and mean difference between age of groom and age of bride according to the completed level of education)

Průměry podle vzdělání ženicha 1991

Vzdělání	Věk ženicha	Rozdíl	N
základní	30,8	3,0	9 395
střední bez m.	26,0	2,8	35 161
střední s mat.	27,2	2,9	21 008
vysokoškolské	32,0	4,4	6 409

Průměry podle vzdělání ženicha 2004

Vzdělání	Věk ženicha	Rozdíl	N
základní	35,3	2,9	3 519
střední bez m.	32,9	3,0	19 827
střední s mat.	31,6	2,7	19 341
vysokoškolské	33,5	3,4	8 760

Průměry podle vzdělání nevěsty 1991

Vzdělání	Věk nevěsty	Rozdíl	N
základní	27,5	3,0	12 080
střední bez m.	22,8	2,9	27 447
střední s mat.	24,3	3,0	28 563
vysokoškolské	29,0	2,9	3 883

Průměry podle vzdělání nevěsty 2004

Vzdělání	Věk nevěsty	Rozdíl	N
základní	33,0	3,5	4 872
střední bez m.	30,5	3,0	13 903
střední s mat.	28,7	3,0	24 587
vysokoškolské	29,5	2,4	8 085

⁶⁾ V souvislosti s tím je zajímavé, že nejvyšší podíl oboustranně prvních manželství je uzavírán mezi vzdělanostně homogenními snoubenci, zatímco ze sňatků vysokoškoláků s osobou základního vzdělání (v obou směrech) je homogenní pouhá třetina. Sňatky mladších snoubenců shodného vzdělání tak ukazují na specifický typ svazků utvořených během studia.

Tab. 7 Průměrný věkový rozdíl podle vzájemného vzdělání, 1991–2004 (Mean difference between age of groom and age of bride according to the completed level of education of both spouses, 1991–2004)

Ženich / Nevěsta	1.	2.	3.	4.	
základní	1.	2,8	2,2	2,7	2,5
střední bez m.	2.	3,6	2,9	2,6	2,3
střední s mat.	3.	4,0	3,2	2,9	2,2
vysokoškolské	4.	5,9	5,2	4,9	2,8

1991 přibližně o půl roku vyšší u pražských snoubenců, v roce 2004 se však již výrazněji nelišil od mimopražských.

Tab. 8 Průměrný věk a věkový rozdíl podle bydliště snoubenců (Mean age and mean difference between age of groom and age of bride according to the residence: Non-Prague / Prague)

Průměry podle bydliště ženicha 1991

Bydliště	Věk ženicha	Rozdíl
mimopražské	27,1	2,9
Praha	30,8	3,5
odchylka	3,7	0,6

Průměry podle bydliště nevěsty 1991

Bydliště	Věk nevěsty	Rozdíl
mimopražské	24,2	2,9
Praha	27,5	3,3
odchylka	3,3	0,4

Průměry podle bydliště ženicha 2004

Bydliště	Věk ženicha	Rozdíl
mimopražské	32,4	2,9
Praha	34,3	3,2
odchylka	1,9	0,3

Průměry podle bydliště nevěsty 2004

Bydliště	Věk nevěsty	Rozdíl
mimopražské	29,5	3,0
Praha	31,4	2,9
odchylka	1,9	0,0

Lineární regresní modely

V dalším oddíle budou ověřeny a doplněny výsledky získané prostým průměrováním individuálních dat implementováním modelu vícerozměrné lineární regresní analýzy. Za prvé tak budou získány informace o vlivu jednotlivých faktorů očištěné od vzájemných závislostí mezi těmito faktory. Bude tak zjištěno, které z důležitých charakteristik, jako je vzdělání, bydlení v Praze, rodinný stav či věk působí přímo a které pouze sdílejí vliv spoluzávislých faktorů. Snahou je získat představu o tom, zda se nějak mění chování mladých generací, především generací silných populačních ročníků 70. let, z hlediska chování na sňatkovém trhu, pokud bude očištěn vliv ročníku narození od vlivu mladšího věku. Za druhé výsledky regresní analýzy umožní lépe srovnat sňatkové chování v roce 1991 s rokem 2004 z hlediska případného posunu významu u jednotlivých faktorů – model počítá i s případným vlivem změny váhy jednotlivých charakteristik během času, které eliminuje. A za třetí analýza pomůže lépe navzájem srovnat vlivy faktorů na straně ženicha s efektem charakteristik nevěsty.

Teoreticky se vychází z modelu $\mathbf{y} = \boldsymbol{\alpha} + \boldsymbol{\beta}'\mathbf{X} + \mathbf{u}$, kde \mathbf{y} je zjištěný výstup charakteru spojité veličiny, zde *věk při sňatku* či *rozdíl* mezi věkem ženicha a věkem nevěsty. Vektor $\boldsymbol{\beta}'$ značí hledané parametry (regresní koeficienty) odpovídající souboru hodnot vstupních dat kategoriálního charakteru \mathbf{X} , $\boldsymbol{\alpha}$ značí absolutní člen popisující základní distribuci (tzv. *baseline*). Reziduální (chybový) člen \mathbf{u} odpovídá normálnímu rozdělení $\mathbf{N}(\mathbf{0}, \boldsymbol{\sigma}_u^2)$.

V modelu byly použity pro každé pohlaví následující parametry⁷⁾:
 – nejvyšší ukončené vzdělání – základní, střední bez maturity včetně vyučení, střední s matu-

⁷⁾ Výpočty byly provedeny v programu aML.

- ritou, vysokoškolské, kde kategorie středního vzdělání bez maturity byla zvolena jako základní, ke které se ostatní tři kategorie vztahují;
- rodinný stav při sňatku – základní kategorie svobodných, dále rozvedení a ovdovělí;
 - bydliště – Praha nebo jiná obec (druhá kategorie základní);
 - první charakteristikou časové dimenze použité při modelování věkových rozdílů je věk při sňatku, rozdělený na intervaly 16–24, 25–29 (základní), 30–34, 35–44 a 45+;
 - druhou časovou charakteristikou, použitou v posledním ze tří modelů, je generace narození, rozdělená na období narozených do roku 1965 (základní), 1966–1971, 1972–1977 a 1978+.

Věk při sňatku byl analyzován zvlášť za muže a zvlášť za ženy, v roce 1991 a v roce 2004. **Rozdíl** mezi věkem ženicha a věkem nevěsty byl analyzován pomocí dvou různých modelů. V prvním případě je zkoumáno ovlivnění věkového rozdílu všemi charakteristikami jednoho ze snoubenců včetně věku při sňatku, avšak bez ukazatele ročníku narození⁸⁾, ve dvou různých obdobích. Modelovány zde byly postupně celkem čtyři sady dat, zvlášť za muže a zvlášť za ženy, v roce 1991 a v roce 2004. Ve druhém případě šlo o to, zjistit efekt generační, tedy, zda se u mladších generací mění věkový rozdíl mezi partnery. Věk zde byl modelován spojitě a nikoli v intervalech a analyzována byla souhrnně data za celé období 1991–2004, zvlášť pro muže a zvlášť pro ženy.

Tab. 9 Výsledky modelu věku při sňatku (Parameter estimates of the model of age at marriage)

Ukazatel		Ženich		Nevěsta	
		1991	2004	1991	2004
baseline	věk při sňatku	23,2	28,6	20,3	25,7
vzdělání	základní	+2,1	+1,7	+1,6	+1,4
	střední bez maturity	b	b	b	b
	střední s maturitou	+0,8	-0,4	+1,3	+0,0
	vysokoškolské	+4,1	+1,5	+5,0	+1,9
stav při sňatku	svobodný	b	b	b	b
	rozvedený	+13,2	+13,6	+13,0	+12,8
	ovdovělý	+31,6	+28,8	+25,2	+23,0
bydliště	Praha	+1,6	+1,4	+1,6	+1,6
	jiné	b	b	b	b
$\sigma(u)$		6,3	6,9	5,7	6,3
log Likelihood		-234 385	-172 697	-227 022	-167 493

Tab. 9 shrnuje výsledky prvního modelu pro věk při sňatku. *Baseline* označuje modelovou hodnotu věku při sňatku pro danou základní skupinu, což jsou v našem případě svobodní snoubenci se středoškolským vzděláním bez maturity, kteří nebydlí v Praze. Ostatní hodnoty ukazují absolutní odchylku věku podle dané kategorie a jestli je věk nižší (záporné hodnoty) nebo vyšší než u základní skupiny. Hodnoty tučně vtištěné jsou statisticky signifikantní (skupina se liší od základní skupiny na 5% hladině významnosti), hodnoty tištěné kurzívou jsou statisticky nesignifikantní. Ve spodní části tabulky je uvedena hodnota směrodatné odchylky reziduálního členu modelu a hodnota logaritmu tzv. *likelihood* (jde o testovací statistiku používanou při odhadování parametrů modelu metodou maximální věrohodnosti).

Výsledky prvního modelu se příliš neliší od výsledků analýzy průměrů z individuálních údajů. Základní hodnoty modelového věku při sňatku v tabulce 9 se podobají hodnotám průměrného věku svobodných snoubenců (tab. 3), věk vzrostl mezi roky 1991 a 2004 u obou

⁸⁾ V tomto modelu nebylo možné včlenit informaci o ročníku narození, neboť mezi již zahrnutým věkem při sňatku, kalendářním rokem sňatku a generací existuje lineární závislost.

pohlaví o 5,4 roku. Je třeba připomenout, že model umožňuje analyzovat efekt jednotlivých charakteristik očištěný od vzájemných vlivů mezi jednotlivými charakteristikami. Rozvedení muži a ženy se žení či vdávají průměrně o 13 let později, u ovdovělých je posun věku ještě výraznější. Pražští občané se berou přibližně o 1,5 roku starší bez ohledu na období, přičemž je zajímavé, že v analýze průměru vyšel pro rok 1991 výraznější posun věku při sňatku obyvatel Prahy o 3–4 roky. Z modelových výsledků je zřejmé, že šlo o strukturální změnu – v roce 1991 se soubor pražských snoubenců lišil svými ostatními charakteristikami (zejména věkem a vzděláním) více od mimopražských, nežli je tomu v roce 2004. Svou roli zde jistě hrála migrace v 90. letech. Nejzajímavější výsledek přináší proměnná vzdělání – snoubenci se základním vzděláním stejně jako vysokoškoláci se berou o 1–2 roky později nežli středoškoláci; ještě v roce 1991 však výjimečnost vysokoškolsky vzdělaných přinášela až pětiletý odklad sňatku vzhledem ke středoškolsky vzdělaným. Tento rozdíl byl během 90. let částečně setřen také tím, jak rostlo zastoupení vysokoškolsky vzdělaných žen v populaci, zároveň tím klesala výjimečnost jejich dalších, v modelu nezahrnutých charakteristik (zatímco v roce 1991 tvořily sňatky vysokoškolaček pouhých 5,4 % počtu všech sňatků, v roce 2004 to bylo již 15,7 % všech sňatků a 18,4 % prvních sňatků).

Tab. 10 Výsledky modelu věkového rozdílu snoubenců (Parameter estimates of the model of age difference between the spouses)

Ukazatel		Ženich		Nevěsta	
		1991	2004	1991	2004
baseline	rozdíl (roky)	3,6	1,4	2,6	2,8
věk při sňatku	16–24	-2,2	-2,2	+0,4	+2,0
	25–29	b	b	b	b
	30–34	+1,1	+1,7	-0,3	-0,7
	35–44	+2,2	+3,9	-1,5	-0,7
	45+	+4,2	+5,5	-0,7	-1,4
vzdělání	základní	-0,7	-0,4	+0,4	+0,5
	střední bez maturity	b	b	b	b
	střední s maturitou	-0,1	+0,1	+0,2	-0,0
	vysokoškolské	+0,0	+0,3	+0,2	-0,4
stav při sňatku	svobodný	b	b	b	b
	rozvedený	+0,2	+0,7	+0,0	+0,1
	ovdovělý	+1,3	+1,6	+0,8	-0,3
bydliště	Praha	-0,2	-0,2	+0,5	+0,3
	jiné	b	b	b	b
σ (u)		4,3	5,0	4,7	5,5
log Likelihood		-207 236	-156 021	-213 824	-160 543

Z vícerozměrné lineární regresní analýzy věkového rozdílu mezi snoubenci vyplývají též některé zajímavé závěry. Zatímco z hlediska nevěst přetrvává věkový rozdíl 2,6–2,8 roku (jde o hodnotu osob svobodných, středoškolsky vzdělaných bez maturity, vdávajících se ve věku 25–29, které nebydlí v Praze), u mužů tato hodnota klesla z 3,6 v roce 1991 na 1,4 roku v roce 2004. Naopak stoupl význam věku při sňatku – se stářím mužů věkový rozdíl mezi snoubenci progresivně roste, zatímco z hlediska žen je tomu naopak.

Vliv rodinného stavu je v modelu značně potlačen ve srovnání s výsledky, které nám poskytl analýza průměrů. Zde se dobře projevuje vlastnost modelu kontrolovat vzájemné závislosti charakteristik. Ukazuje se, že hlavním důvodem toho, proč mají rozvedení, případně ovdovělí muži vyšší věkový rozdíl než muži svobodní je fakt, že jsou starší; samotný rodinný stav přidává k rozdílu pouze okolo 0,5–1,5 roku. U žen je vliv nedůležitý, pokud tedy dojde

k zúžení věkového rozdílu u rozvedených žen, jde opět pouze o vliv jejich staršího věku při opakovaném sňatku.

Také vliv vzdělání ženicha na věkový rozdíl mezi partnery je nesignifikantní, kromě nejnižší kategorie základního vzdělání. Vliv vzdělání nevěsty je taktéž slabý, jde o pohyby ve věkovém rozdílu v řádu do půl roku.

Výsledky analýzy charakteristik bydlení se mírně rozcházejí s původní představou. Ukazuje se, že ženichovo pražské bydliště věkový rozdíl spíše snižuje, u pražských nevěst jde o mírné zvýšení věkového rozdílu. Změny jsou opět malé, v řádu do půl roku. Projevuje se zde očistění od vlivu individuálního věku při sňatku a nejvyššího ukončeného vzdělání (víme, že pražští snoubenci se berou starší a mají v průměru vyšší vzdělání, což jsou charakteristiky zvyšující věkový rozdíl mezi snoubenci).

Poslední model umožňuje odhadnout změny ve sňatkovém chování u mladších generací. Jsou zde uváděny pouze hlavní výsledky modelu, model dále kontroluje vliv vzdělání, rodinného stavu i bydliště. Do modelu jsou zahrnuty všechny sňatky v období 1991–2004, zvláště za muže a zvláště za ženy. Věk byl tentokrát brán jako spojitá veličina, hodnota základní distribuce platí pro věk při sňatku 25 u obou pohlaví. Hodnoty pro věk v tabulce 11 znamenají, že věkový rozdíl roste se stářím ženicha tempem 19 % za jeden rok, u nevěst rozdíl naopak klesá o 8 % za každý rok věku (srovnatelné s výsledky lineární regrese v grafu 1). Efekt generace je signifikantní u obou pohlaví, u žen jde však o nízké hodnoty menší než jeden rok. Zato u mužů se zdá, že mladší generace se chovají výrazně jinak než generace narozených do roku 1965. Babyboomové generace 70. let vykazují o 2 roky menší věkový rozdíl než základní skupina; u mužů narozených po roce 1978 dokonce vychází, že si nejpravděpodobněji berou již vrstevnice. Samozřejmě je otázkou, do jaké míry model stihl vyrovnat efekt mladšího věku při sňatku u mladších generací (které se ještě ani „nestihli“ brát také ve starším věku). Jako trend lze ovšem konstatovat, že věkový rozdíl se u mladších generací snižuje. Roli zde může hrát zmiňovaná nerovnováha na sňatkovém trhu během vstupu populačně silných ročníků do věku nejvyšší intenzity sňatečnosti.

Závěr

Na základě provedených analýz lze konstatovat, že věkový rozdíl snoubenců se v České republice od počátku 90. let nemění. Zatímco v průměrném věku při sňatku došlo k výraznému růstu přibližně o pět let u obou pohlaví, vzájemný věkový rozdíl činí 2,5 roku u svobodných snoubenců a tři roky bez ohledu na pořadí sňatku.

Věk při sňatku přirozeně roste s rodinným stavem snoubenců, resp. s pořadím uzavíraného manželství, věkový rozdíl roste zejména s věkem při sňatku/rodinným stavem/přidáním sňatku ženicha, zatímco s podobnými charakteristikami nevěst věkový rozdíl pouze mírně klesá⁹⁾. Ukazuje se, že hlavním důvodem toho, proč mají rozvedení a ovdovělí muži vyšší věkový rozdíl od snoubenek než svobodní muži, je fakt, že jsou starší, a že si jako takoví berou častěji podstatně mladší ženy.

Co se týče vlivu nejvyššího ukončeného vzdělání, nejstaršími snoubenci byli v roce 2004 lidé se základním vzděláním, i když ještě v roce 1991 jimi byli vysokoškolsky vzdělaní; s růstem podílu vysokoškoláků v populaci tady dochází ke srovnávání rozdílů demografického

Tab. 11 Výsledky modelování věkového rozdílu snoubenců v závislosti na ročníku narození (Parameter estimates of the model of age difference between the spouses as related to the birth cohort)

Ukazatel		Ženich	Nevěsta
baseline	rozdíl (roky)	3,4	3,0
věk při sňatku	b-25	+0,19	-0,08
generace	-1965	b	b
	1966-71	-0,7	-0,4
	1972-77	-2,0	-0,3
	1978+	-3,2	+0,7

Pozn.: Model dále kontroluje vliv charakteristik rodinného stavu, vzdělání a bydliště.

⁹⁾ K podobným závěrům dospěl již Jureček (1967) při analýze věkových rozdílů manželů z dat Sčítání 1961.

chování oproti většinové populaci, projevuje se i větší podíl opakovaných manželství mezi snoubenci s nejnižším vzděláním. S růstem vzdělání populace v průběhu času fakticky ubývá sňatků osob se základním vzděláním. Vyšší hodnoty věkového rozdílu mezi vysokoškoly nebyly potvrzeny regresní analýzou, jde tedy opět o zprostředkovaný vliv vyššího věku vysokoškoláků při vstupu do manželství.

V roce 1991 byl průměrný věk při sňatku občanů Prahy o 3–4 roky vyšší než u ostatního obyvatelstva. V dalších letech však rostl věk mimopražských rychleji a pro rok 2004 činila odchylka již jen necelé 2 roky. Jde zde o změnu struktury a charakteristik pražského obyvatelstva, svou roli zde hraje jistě také migrace. Po očištění od vlivu vyššího věku při sňatku a vyššího vzdělání pražských obyvatel za použití regresní analýzy se ukazuje, že pražské bydliště ženichů věkový rozdíl spíše snižuje, i když pouze nepatrně.

Závěrem byl identifikován trend snižování rozdílu mezi věkem ženicha a věkem nevěsty u mladších generací mužů.

Získané poznatky jsou důležité pro hlubší porozumění procesu sňatečnosti a jeho změnám od počátku 90. let v České republice. Na závěry mohou navazovat další analýzy, jako tomu bylo v případě zkoumání vlivu věku manželů v době sňatku na plodnost manželství (Jureček, 1967) nebo vlivu věkového rozdílu mezi snoubenci na pravděpodobnost rozpadu manželství (Zeman, 2003). Jako nejdůležitější charakteristika pro rozdíl mezi věkem ženicha a věkem nevěsty se ukazuje věk při sňatku, a to zejména ženichů.

Literatura

- ČSÚ. 2005. *Historické údaje. Obyvatelstvo* (internetová prezentace).
http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu
- Fialová, L. 2002. *Ke změnám ve sňatkovém chování v 90. letech*. Zpravodaj ČDS 27, s. 1–3.
- FSÚ. 1989. *Tabulky sňatečnosti svobodných ČSSR, ČSR a SSR za roky 1961–1988*. Československá statistika.
- Jureček, Z. 1967. *Skladba manželství podle věku manželů v době sňatku a její vliv na plodnost manželství*. Demografie, roč. 9, č. 2, s. 97–107.
- Kretschmerová, T. 2004. *Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2003*. Demografie, roč. 46, č. 3, s. 153–165.
- Kučera, M. 1994. *Populace České republiky 1918–1991*. Acta Demographica XII, Praha: ČDS, SU AVČR.
- Rychtaříková, J. 1995. *Sňatečnost svobodných v České republice dříve a dnes*. Demografie, roč. 37, č. 3, s. 157–171.
- Růžička, L. – Kučerová, M. 1967. *Sňatečnost svobodných v Československu*. Demografie, roč. 9, č. 3, s. 205–215.
- Srb, V. – Fesenko, P. 1975. *Československé tabulky sňatečnosti a rozvodovosti 1970/1971*. Demografie, roč. 17, č. 1, s. 4–13.
- Zeman, K. 2003. *Divorce and marital dissolution in the Czech Republic and in Austria – The role of premarital cohabitation*. Disertační práce, Praha: Katedra demografie a geodemografie, PFF UK.

KRYŠTOF ZEMAN (*1974) dokončil doktorandské studium na Katedře demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty UK v roce 2004. V současné době pracuje v Oddělení demografické statistiky ČSÚ. <http://www.natur.cuni.cz/~zeman2>

Summary

The article analyzes the age at marriage and the difference between the age of groom and age of bride using the individual data on marriages in 1991–2004 in the Czech Republic. Since 1991, the mean age at marriage increased by 5.2 years from 27.5 to 32.7 for men and from 24.5 to 29.7 for women. However, the mean age difference between the spouses remained constant on level 3 years (2.5 years for first marriages). Examining these indicators in relation to the marital status, order of marriage, completed level of education and residence, we found a natural strong link between age at marriage and family status (or order of marriage). Citizens of Prague marry about 2 years later than citizens of other parts of the Czech Republic. More important was the analysis of the difference between the age of groom and the age of bride. The age gap strongly increases with age at marriage/marital status/order of marriage of males, while the relation from the view of females is negative and much less pronounced. The link with education was found poor and triggered by the higher frequency of divorced among basic-educated spouses and by higher age at marriage among university graduates. However, the gap is lesser in unions where woman is better educated than man. The role of residence was not found important. Using multiple linear regression models, as the single most important determinant of the age difference between the spouses was found the age of groom at marriage. In the last model, the decreasing age difference between the spouses was detected among younger generations of males.

HARMONIZACE RODINNÝCH A PRACOVNÍCH POVINNOSTÍ RODIČŮ SE ZÁVISLÝMI DĚTMI¹⁾

SYLVA ETTLEROVÁ – ANNA ŠTĚPÁNKOVÁ

Harmonization of Family and Working Obligations of Parents Having Dependent Children

In connection with low marriage and birth rate it is often observed that young people have different life objectives, attitudes and values. The ideal of a two-children family still persists, however, it is not the usual pattern of real behaviour. It is professional self-fulfilment that causes the discrepancy between plans and women's real reproductive behaviour, as the issue of harmonization of family and working life becomes important in a period of high women's employment rate.

Demografie, 2006, 48: 12–21

V souvislosti s nízkou úrovní sňatečnosti a porodnosti, kterou pozorujeme v České republice od 90. let 20. století, se často poukazuje na změny životních cílů, postojů a hodnotových orientací mladých lidí, kterými je propad v počtech sňatků i narozených dětí z části vysvětlován. Sociologické výzkumy uskutečněné v 90. letech, které měly jako zvláštní předmět zájmu právě obecné problémy postavení manželství a rodiny, však tyto hypotézy spíše vyvracejí. Názory na ideální počet dětí v rodině jsou v populaci v průběhu času poměrně konzistentní a ideál dvoudětného modelu rodiny má v České republice dlouholetou tradici. Ve výzkumu CVVM se v roce 2003 pro dvě děti vyjádřily 2/3 respondentů, téměř stejný podíl jako v polovině 90. let (Šalamounová-Šamanová, 2003: 29). Také mezi mladými lidmi do 35 let převládá model dvoudětné rodiny, tu si přeje 42 % mužů a 46 % žen (BMG03). Nakolik se však tyto plány stávají realitou a co může přispět k jejich uskutečnění?

Na rozpor mezi plány a skutečným reprodukčním chováním žen zřejmě působí v této souvislosti často diskutovaná otázka profesní seberealizace a pracovního uplatnění žen s vyšším vzděláním. Vysokoškolačky častěji než ženy s nižším vzděláním v šetřeních uvádějí, že důležitým důvodem nižšího počtu dětí u mladších žen (ve srovnání s předchozími generacemi) je rostoucí přání mužů i žen být nezávislými a pracovní postup (šetření FFS). Vysokoškolačky a ženy s maturitou či vyšší odbornou školou také více než ženy se základním vzděláním souhlasily s výroky kladoucími důraz na seberealizaci v zaměstnání a naopak méně se přiklápěly k výroky zdůrazňujícím roli ženy-matky versus roli ženy-zaměstnankyně (Štěpánková, 2005).

Spolu s rostoucím vzděláním žen tak nabývá na důležitosti otázka, jak sladit profesní kariéru a péči o domácnost a děti. Ženy bez maturity častěji uvádějí, že nezáleží na tom, kolik má člověk dětí, aby mohl mít zároveň pracovní kariéru. Výrazněji méně pak jako jednu z podmínek pro dosažení pracovního postupu uvádějí nízké počty dětí (jedno nebo žádné), naopak středoškolačky s maturitou nebo absolventky vyšších odborných škol se kloní k tomu nemít dokonce žádné dítě, chce-li člověk zároveň budovat kariéru. Vysokoškolačky pak v této souvislosti častěji volí dvoudětný model. Zůstává však otázkou, nakolik se tyto názory odrážejí ve vlastním reprodukčním chování.

Rychtaříková na základě kohortní analýzy plodnosti uvádí, že v České republice je u všech sledovaných generací žen intenzita plodnosti negativně korelována s nejvyšším dosaženým

¹⁾ Článek vznikl v rámci řešení projektu *Rodina, zaměstnání a vzdělání*, financovaného MPSV pod číslem IJ 051/05–DP2.

vzděláním. Pravidlo čím vyšší vzdělání, tím nižší intenzita plodnosti, platilo přesto, že zkoumané generace žen měly děti v různých politických, ekonomických a sociálních podmínkách (Rychtaříková, 2003: 62).

Mění se struktura obyvatelstva podle výše vzdělání tedy bude mít vliv na úroveň plodnosti. Průměrná vzdělanostní úroveň žen v reprodukčním věku je podle výsledků sčítání poměrně vysoká a i nadále se zlepšuje díky stoupajícímu podílu mladých vysokoškolaček a naopak snižujícímu se podílu žen se základním vzděláním. Protože vzdělanostní úroveň patří k důležitým faktorům ekonomické aktivity žen, je v dnešní době charakter plodnosti a počet dětí v rodině závislý mimo jiné i na možnostech pracujících rodičů dostat povinnostem vyplývajícím z jejich profese a zároveň mít dostatek času na rodinu.

V lednu 2005 provedl *Výzkumný ústav práce a sociálních věcí* šetření **Harmonizace rodiny a zaměstnání 2005** (HRZ05)²⁾, které bylo zaměřeno na vztah rodičovství a zaměstnání, a to jak na úrovni postojové tak reálného chování. Tento článek se zabývá otázkou zvládání rodinných a pracovních povinností a vstřícností zaměstnavatelů vůči zaměstnancům/zaměstnankyním s malými dětmi z hlediska opatření v oblasti slučitelnosti práce a rodiny.

Sklobení rodinných a pracovních povinností

Zvládání pracovních a rodinných povinností je poměrně individuální záležitostí a jejich sladění může být více či méně problematické. Podle šetření HRZ05 v postojích rodičů malých dětí (především u mužů a dále u žen s nižším vzděláním) stále přetrvává tradiční rozdělení rolí v rodině. Více než dvě třetiny respondentů vyjádřily určitě/spíše souhlas s tvrzením, že „muž má vydělávat peníze a žena se starat o domácnost a rodinu“. Větší těžkosti při sladění práce a rodiny tak můžeme očekávat spíše u (výdělečně činných) žen. Většina rodičů z úplných rodin sice zvládá pracovní i rodinnou zátěž³⁾ bez větších problémů, další čtvrtina však kvůli práci „ochuzuje“ rodinu. Významným diferencujícím faktorem se ukázalo právě pohlaví (graf 1).

Přestože sklobení pracovních a rodinných povinností můžeme považovat spíše za běžnou každodenní záležitost, na zvládání těchto činností se jako signifikantní ukázala také existence práce o sobotách a nedělích. Respondenti, kteří pracují o víkend (tj. spíše muži), ať už v rámci běžné pracovní doby, ve formě přesčasů nebo si nosí práci domů, častěji uvádějí, že dobře zvládají práci, ale právě na úkor rodiny (31 % vs. 20 %). Naproti tomu těm, kteří přes víkend nepracují, nečiní sladění práce a rodiny větší problémy (63 % vs. 51 %).

Pocit napětí mezi plněním rodinných a pracovních povinností již někdy zažilo 28 % rodičů z úplných rodin. Napětí mezi prací a rodinou někdy pocítila čtvrtina těch, kteří nemají větší problémy sladit tyto dvě oblasti. K jejich obtížnému zvládání docházelo především v období nástupu dětí do mateřské nebo základní školy, při (časté) nemocnosti dětí či při nedostupnosti výpomoci od prarodičů. Napětí mezi prací a rodinou však někdy pocítili zejména rodiče, kteří podle svých slov více či méně šidí rodinu ve prospěch práce. Častěji to odůvodňují vysokými nároky v zaměstnání a charakterem práce (pracovní dobou, místem práce apod.).

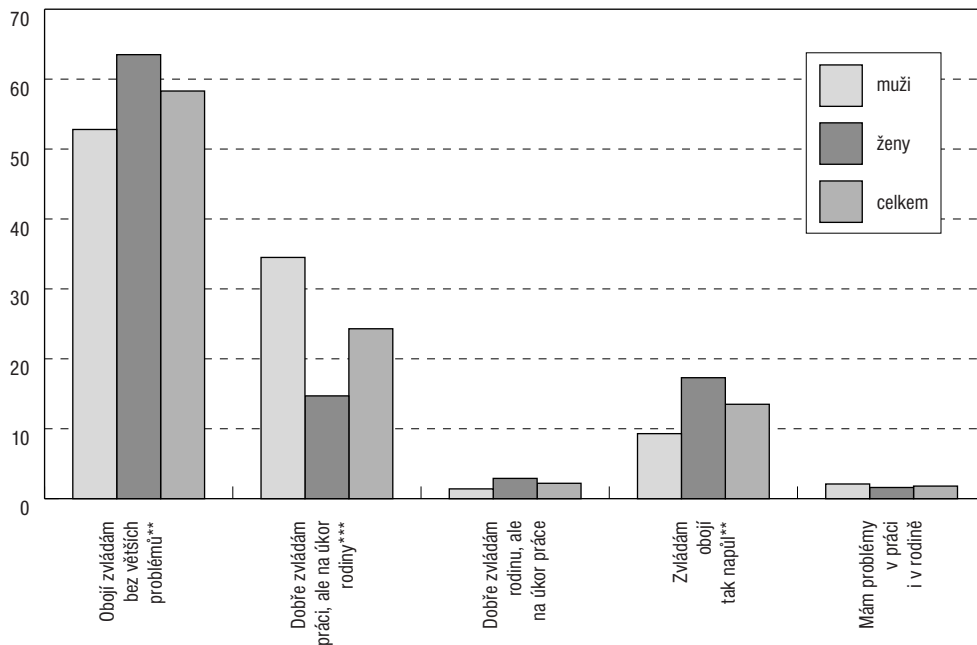
Konflikt mezi plněním rodinných a pracovních povinností někdy pocítily spíše ženy (43 %, resp. 31 % mužů⁴⁾), přičemž i zde se odráží tradiční rozdělení rolí v rodině. Ženy ve srovnání

²⁾ Standardizovaným rozhovorem bylo v celé ČR dotázáno 1219 respondentů podle následujících kritérií: *pohlaví, respondent/ka* = osoba ekonomicky aktivní, rodič na mateřské nebo rodičovské dovolené, vč. dalšího pobírání rodičovského příspěvku (od 3 do 4 let věku dítěte), rodina s nejstarším dítětem od 1 roku do 10 let, *úplnost rodiny, region a velikost obce*.

³⁾ Otázka: „Jak zvládáte své rodinné a pracovní povinnosti?“ – obojí zvládám bez větších problémů; dobře zvládám pracovní povinnosti, ovšem na úkor rodiny; dobře zvládám rodinnou zátěž, ovšem na úkor práce; zvládám obojí tak napůl; mám problémy v práci i v rodině, nedá se to zvládnout; netýká se (nepracuje, studuje apod.). Analýza zaměřena jen na respondenty, kteří (i při péči o dítě) pracují (úplné rodiny, N=602).

⁴⁾ Z těch kteří v současnosti pracují, tzn. musí sladovat práci a rodinu (úplné rodiny, N=602); průměr bez ohledu na pohlaví respondenta 37 %.

Graf 1 Zvládání rodinných a pracovních povinností v závislosti na pohlaví, v % (Management of family and working obligations by sex, in %)

Pozn.: *** rozdíly v procentním zastoupení mezi muži a ženami jsou signifikantní na hladině významnosti 0,001
 ** na hladině 0,01.

Pramen: HRZ05.

s muži spatřují hlavní důvody napětí v oblasti sladění práce a rodiny při nástupu dítěte do mateřské či základní školy a při jeho nemocnosti. Muži v těchto okolnostech v podstatě žádný problém nevidí, stejně jako v malém či žádném podílu partnera na péči o domácnost a/nebo na výchově a péči o dítě (děti) pro neochotu nebo pracovní zatížení. Zmiňovaný důvod logicky více zdůrazňují ženy. Muži spojují problematiku skloubení práce a rodiny spíše s pracovním prostředím, neboť za hlavní příčinu tohoto napětí považují charakter práce (pracovní dobu apod.).

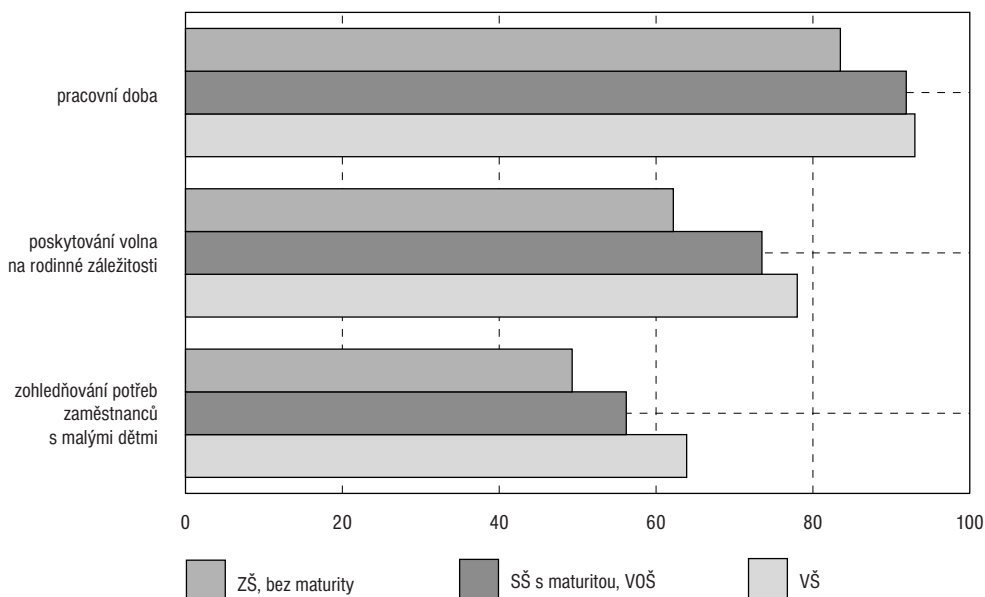
Vzdělání představuje významný faktor ovlivňující pocit napětí mezi pracovní a rodinnou zátěží, a to především u žen. Vysokoškolačky ve srovnání s respondentkami se základním vzděláním a bez maturity v některých obdobích rodinného života pocítují napětí mezi prací a rodinou téměř dvakrát častěji (45 %, resp. 23 %).

Míra zvládání rodinných a pracovních povinností souvisí s charakterem pracovní činnosti – s pracovní dobou, existencí vedlejšího výděлку, prací o víkendu, náročností práce, dojížděnkou nebo místní i časovou flexibilitou práce. Zvládají-li respondenti pracovní a rodinnou zátěž bez větších problémů, mají častěji možnost uvolnit se v pracovní době na vyřizování rodinných apod. záležitostí, jejich práce tolik nevyžaduje vysoké psychické či fyzické vypětí a nemusejí pracovat přes víkend či nad oficiální pracovní dobu. Dobře zvládání pracovních povinností na úkor rodiny bývá naopak spojeno ještě s nějakou vedlejší činností, s prací o víkendu či přesčas, s denním dojížděním hodinu a více i s vyšším fyzickým či duševním pracovním vypětím. Pohyblivá či nepravidelná pracovní doba a nebo práce doma naproti tomu spíše umožňuje zvládnout rodinné záležitosti v neprosbě práce. Na druhou stranu nemožnost dohodnout se na vyhovujícím pracovním režimu, resp. neexistence pohyblivé pracovní doby, mívá za následek zvládání práce a rodiny jen tak napůl.

Vstřícnost zaměstnavatele vůči svým zaměstnancům z hlediska vytvoření lepších podmínek pro sladění pracovních a rodinných povinností je zajisté úzce propojena se spokojeností zaměstnance⁵⁾. V míře spokojenosti s poskytováním volna na rodinné záležitosti, zohledňováním potřeb rodičů malých dětí ze strany zaměstnavatele či délkou pracovní doby se muži nijak výrazně nelišili od žen⁶⁾. Nejvíce rodiče udávají, že jsou spokojeni se svojí pracovní dobou, relativně nejméně jsou z hlediska harmonizace práce a rodiny spokojeni s tím, jak zaměstnavatel zohledňuje potřeby svých zaměstnanců a zaměstnankyň s malými dětmi.

Podstatnější než genderové hledisko je nejvyšší dokončené vzdělání dotázaných a s ním úzce související charakter jejich zaměstnání. Zcela logicky se míra spokojenosti s uvedenými oblastmi zvyšuje spolu s rostoucím vzděláním a s podílem na řízení. S rostoucím vzděláním a vyšším postavením v zaměstnání se totiž spíše rozšiřují možnosti využívat v praxi různé úpravy pracovního úvazku či flexibilitu pracovní doby (graf 2). Tyto možnosti jsou, vedle významu připisovaného rozdělení rolí v rodině mezi partnery, často vnímány rodiči (především muži) jako klíčové při otázkách sladování pracovní a rodinné sféry⁷⁾.

Graf 2 Respondenti podle spokojenosti s vybranými oblastmi v závislosti na vzdělání, v % (Respondents by satisfaction with selected regions by education, in %)

Pozn.: Podíl spokojených zaměstnaných respondentů se základním nebo středoškolským vzděláním bez maturity je ve všech třech případech významně nižší (na hladině významnosti 0,01).

Zdroj: HRZ05.

⁵⁾ Otázka: „Do jaké míry jste ve svém současném zaměstnání spokojen/a s následujícími věcmi vzhledem k Vaším povinnostem k dětem a rodině?“

⁶⁾ Rodiče v zaměstnaneckém poměru – na plný nebo zkrácený úvazek (N=644, 275 mužů a 369 žen).

⁷⁾ Podle výzkumů realizovaných CVVM hraje u lidí, kteří pracovní a rodinné povinnosti zvládají bez větších potíží, rozhodující roli partnerský život a děla rolí v rodině. Pouze přibližně třetina významným způsobem přispívají určitá opatření nabízená zaměstnavatelem. Naopak těm, kterým se zvládání práce a rodiny příliš nedaří, by nejvíce pomohly některé změny či ulehčení v zaměstnání. Především muži hledají příčiny obtíží v pracovní sféře, ženy by ocenily rovnoměrnější rozdělení práce v domácnosti i hlídání dětí. Častěji uváděly nedostatečnou pomoc s péčí o dítě ze strany svých blízkých i ze strany placených institucí či osob (Horáková, 2004, s. 8–10).

Relativně nejvyšší míra spokojenosti se odráží v téměř bezproblémovém sladění práce a rodiny. Relativně spokojeni pak bývají ještě ti, kteří zvládají rodinnou zátěž na úkor práce, využívají-li možnosti pracovat na zkrácený úvazek. Zvládání práce v neprospěch rodiny, příp. problémy v obou oblastech reflektují vyšší nespokojenost s pracovními podmínkami nabízenými zaměstnavatelem. Respondenti, kterým se příliš nedaří skloubit práci a rodinu, by pravděpodobně uvítali (chybějící) možnost pracovat doma nebo alespoň využít mimořádného pracovního volna pro rodinné záležitosti.

Konkrétní nástroje harmonizace pracovního a rodinného života

Míra spokojenosti zaměstnanců při hodnocení různých způsobů, kterými je v zaměstnání usnadňováno plnění jejich rodinných povinností, souvisí pochopitelně s tím, vychází-li zaměstnavatel či nadřízený vstříc rodičům s dětmi v oblasti sladění obou rolí – zaměstnanecké a rodičovské. Z výzkumů vyplývá⁸⁾, že v pracovní sféře se jako nejpřínosnější pro zvládání práce a rodiny jeví volná pracovní doba. Řada rodičů by také uvítala možnost pracovat doma a ochotu vedení dohodnout se na možných změnách v pracovním tempu, v pracovní náplni apod. Mají tedy zaměstnaní rodiče možnost využívat jednotlivá opatření pro sladění pracovních a rodinných povinností? A využívají sami reálně této možnosti?⁹⁾

Nejvíce mužů a žen využívá možnosti čerpat **mimořádné pracovní volno** pro zajištění rodinných záležitostí (tab. 1). Naproti tomu hlídání dětí na pracovišti (například formou závodních jeslí, školek) či čerpání příspěvků od zaměstnavatele na hlídání dětí může a využívá pouze velmi nízké procento rodičů. Opatření, která nějakým způsobem umožňují upravit dobu či místo vykonávání práce, využívají o něco častěji ženy než muži, signifikantní rozdíly mezi oběma pohlavími jsou však pouze v zastoupení rodičů zaměstnaných na **zkrácený pracovní úvazek**. Ač by v současné české společnosti byla výraznější možnost zkrácení pracovní doby relativně vítána, a to především ženami, existuje nesoulad mezi preferencí a skutečností. Ve stávajících podmínkách je jak pro ženy, tak pro muže obtížné a především nevýhodné pracovat na zkrácený pracovní úvazek. Podle propočtů je zkrácená ekonomická aktivita méně výhodná než plná neaktivita (*Národní zpráva o rodině*, 2004: 147). Kratší úvazky představují také riziko pro kvalifikovanou pracovní sílu, neboť může být díky nim zpomalen její pracovní postup nebo úplně zastaven profesní růst. Práce na zkrácený úvazek vyhovuje ženám jako pečujícím osobám, nikoliv však jako osobám s určitými předpoklady pro výkon náročné práce (*Krause a kol.*, 2004: 32).

Muži častěji než ženy uvádějí, že ve svém zaměstnání vůbec možnost pracovat na částečný úvazek nemají, častěji také nečerpají mimořádné pracovní volno na rodinné záležitosti. Tradičně tedy obstarává takové věci, jako kontroly s dětmi u lékaře či péče o děti, spíše žena. V možnosti využívat, resp. ve skutečném využívání ostatních zkoumaných opatření, není mezi zaměstnanci-otci a zaměstnankyněmi-matkami rozdíl. Obecně platí, že více než tři čtvrtiny z nich ve svém zaměstnání možnost využívání ostatních prostředků usnadňujících sladování profesních a rodinných rolí vůbec nemají.

Ne každé zaměstnání však svým charakterem umožňuje, aby zaměstnavatel poskytoval rodičům menších dětí některá ze sledovaných opatření, např. možnost pracovat doma nebo zvolit si pracovní směnu. Mezi těmi, jimž charakter zaměstnání apriori nevylučuje možnost zavedení a využívání jednotlivých opatření napomáhajících při zvládání rodinných a pracovních povinností, existují z hlediska dosaženého vzdělání a postavení v zaměstnání rozdíly. **Možnosti pracovat doma** častěji využívají vysokoškolsky vzdělaní lidé oproti středoškolákům a

⁸⁾ Například CVVM, výzkum *Naše společnost 2003* (šetření zaměřené na sladování pracovních a rodinných povinností proběhlo v dubnu 2003).

⁹⁾ Otázka: „Jakým způsobem Vám zaměstnavatel, příp. Váš nadřízený, vychází vstříc v oblasti sladění rodinných a pracovních povinností?“

Tab. 1 Způsob, jakým zaměstnavatel vychází vstříc rodičům v oblasti sladování rodinných a pracovních povinností, v % (Employers' measures facilitating harmonization of family and working obligations to parents, in %)

Ukazatele	Mám možnost a využívám	Mám možnost a nevyžívám	Nemám možnost	N
	Muži			
zkrácený pracovní úvazek	3,8***	25,5	70,7***	184
mimořádné prac. volno (pro rodinné záležitosti)	28,3	35,4	36,3	237
možnost pracovat doma	3,5	3,5	93,0	171
možnost volby prac. směny	12,8	9,9	77,3	203
hlídání dětí na pracovišti	1,2	2,3	96,5	171
příspěvky na hlídání dětí	5,1	13,3	81,5	195
podpora studia, zvyšování kvalifikace	21,2	25,9	52,9	212
	Ženy			
zkrácený pracovní úvazek	16,8***	32,7	50,5***	303
mimořádné prac. volno (pro rodinné záležitosti)	32,4	28,4	39,5	339
možnost pracovat doma	7,0	5,0	88,0	242
možnost volby prac. směny	17,6	12,1	70,3	273
hlídání dětí na pracovišti	1,6	4,5	93,9	247
příspěvky na hlídání dětí	5,6	8,5	85,9	284
podpora studia, zvyšování kvalifikace	19,1	21,3	59,6	282

Pozn.: Procenta počítána za respondenty v zaměstnaneckém poměru, nezahrnují ty, jichž se konkrétní možnost podle jejich slov netýká.

*** rozdíly v procentním zastoupení mezi muži a ženami jsou signifikantní na hladině významnosti 0,001.

Pramen: HRZ05.

absolventům vyšších odborných škol (tab. 2). Zaměstnanci se základním vzděláním nebo bez maturity naopak většinou tuto možnost vůbec nemají. Také řídící a odborní pracovníci mají oproti manuálně pracujícím častěji možnost vzít si práci domů a také toho častěji využívají (9 % oproti 2 % zaměstnanců pracujících manuálně).

Tab. 2 Respondenti podle možnosti pracovat doma v závislosti na vzdělání, v % (Respondents by possibility to work at home by education, in %)

Vzdělání	Mám možnost a využívám	Mám možnost a nevyžívám	Nemám možnost	N
SŠ s maturitou, VOŠ	4,8**	4,3	90,8**	207
VŠ	14,3**	7,8	77,9**	77

Pozn.: Respondenti se ZŠ nebo bez maturity nemají v 96 % možnost brát si práci domů. Nejsou zahrnuti do této analýzy, neboť četnosti v prvních dvou sloupcích jsou velmi nízké.

** rozdíly v procentním zastoupení jsou signifikantní na hladině významnosti 0,01.

Pramen: HRZ05.

Mimořádné pracovní volno pro rodinné záležitosti využívají častěji ženy s nízkým dokončeným vzděláním (tab. 3). Obdobné rozdíly jsou podle postavení v zaměstnání. Zmíněné opatření nejvíce využívají manuálně pracující matky (39 %), kdežto pouze každá pátá žena v řídicí funkci či odborná pracovníce. Ty jej také ve zvýšené míře nevyžívají, i když podle svých slov mohou (43 % oproti 18 % v případě manuálně pracujících).

U mužů se podíl těch, kteří mimořádné volno využívají, neliší ani v závislosti na vzdělání, ani podle postavení v zaměstnání. V průměru 28 % mužů toto volno čerpá, 36 % nečerpá a 36 % uvádí, že k jeho čerpání vůbec nemá možnost.

Manuálně pracující zaměstnanci častěji než ostatní kategorie zaměstnanců uvádějí, že nemají možnost dostávat od svého zaměstnavatele **příspěvky na hlídání dětí** jinou osobou nebo institucí ani jim není nabízena **organizace** (anebo příspěvek na ni) **prázdninových pobytů** pro jejich děti (90 % oproti 76 % řídicích pracovníků). Zaměstnanci v řídicích či odborných

Tab. 3 Ženy podle možnosti čerpat mimořádné pracovní volno na rodinné záležitosti v závislosti na vzdělání, v % (Women by possibility to take extraordinary time off for family matters by education, in %)

Vzdělání	Mám možnost a využívám	Mám možnost a nevyžívám	Nemám možnost	N
ZŠ, bez maturity	41,3*	18,3**	40,4	109
SŠ s maturitou, VOŠ	27,6*	30,9	41,4	181
VŠ	29,2	39,6	31,3	48

Pozn.: ** rozdíl v procentním zastoupení jsou signifikantní na hladině významnosti 0,01; * na hladině 0,05.

Pramen: HRZ05.

pozicích naopak častěji (17 %) nevyžívají této možnosti, která je jim však ze strany zaměstnavatele nabízena.

A jaká další opatření na podporu sladování rodinného a pracovního života by podle zaměstnaných rodičů bylo možné v podniku zavést?¹⁰⁾ Ze všech vyřčených opatření se nejčastěji vyskytovalo pořádání nebo alespoň příspěvek na prázdninové pobyty dětí, mimořádné pracovní volno a pohyblivá pracovní doba (tab. 4). Jako nejméně pravděpodobné se naopak ukazuje zavedení některé z forem hlídání dětí na pracovišti a možnost pracovat doma, což jsou dvě opatření, která jsou zároveň velmi málo reálně využívána. Málo respondentů také zmiňovalo možnost zavedení zkráceného pracovního úvazku, neznamená to však, že by toto opatření nepovažovali za důležité a spíše nereálné z hlediska zavádění. Zkrácený pracovní úvazek totiž patří k těm poměrně dostupným opatřením a je také relativně často využíván (především zaměstnanými matkami, tab. 1). Naopak opatření, která byla nejčastěji z předložené nabídky vybírána jakožto realizovatelná v konkrétních podnicích, jsou často ta, která jsou reálně respondentům nabízena pouze zřídka (prázdninové pobyty dětí, pohyblivá pracovní doba či finanční příspěvky na zabezpečení hlídání dětí).

Tab. 4 Opatření na podporu harmonizace pracovních a rodinných povinností, která by mohl zaměstnavatel reálně zavést, v % (Measures supporting harmonization of family and working obligations, which could be actually introduced by employers, in %)

Ukazatele	1. opatření	2. opatření	Celkem
organizace (anebo příspěvek na) prázdninových pobytů pro děti	21,5	21,6	21,5
mimořádné pracovní volno (pro rodinné záležitosti)	24,6	11,5	18,4
pohyblivá pracovní doba	12,3	19,1	15,5
přispívání na hlídání dětí jinou osobou či institucí	12,1	12,6	12,4
možnost volby pracovní směny	8,3	10,5	9,4
studium při zaměstnání, zvyšování kvalifikace	5,0	11,1	7,9
možnost pracovat doma	7,5	5,2	6,4
hlídání dětí na pracovišti (závodní jesle...)	3,8	6,1	4,9
zkrácený pracovní úvazek	4,9	2,3	3,6
počet odpovědí	577	523	1100

Pozn.: Respondenti nevybírali opatření podle jejich důležitosti, 1. ani 2. opatření by tedy nemělo implikovat hierarchické pořadí.

Pramen: HRZ05.

Návrhy dalších opatření, která by bylo možné v zaměstnání zavést, lze shrnout do tří skupin. Jednak jsou to **opatření finančního rázu**, mezi které patří nejrůznější finanční příspěvky (na hlídání dětí i na mateřskou školu, při rodinných obtížích, na Vánoce, na rekreaci, finanční podporu zájmových kroužků dětí), bezúročné půjčky, finanční úlevy nebo úprava výše platu. Druhou skupinou jsou opatření související s **dovolenou** – s její délkou (někteří z rodičů navr-

¹⁰⁾ Otázka: „Jaká dosud neexistující opatření umožňující sladění rodinných a pracovních povinností by podle Vašeho názoru Váš zaměstnavatel reálně (bez omezení jeho práv, produktivity atp.) mohl poskytovat/zavést ve prospěch svých zaměstnanců?“

hovali delší dovolenou pro ženy s dětmi, objevil se i návrh volna pro muže při porodu manželky) i s možností organizace ze strany podniku (jistá forma podnikové rekreace pro rodiče a děti). Třetí skupina nově navrhaných opatření se týká **úpravy pracovní doby** (možnost napravit si hodiny, pohyblivá pracovní doba, zkrácení pracovní týden).

Vedle existence různých opatření je důležitým aspektem také to, zda rodiče reálně svého zaměstnavatele o využití některé úlevy či úpravy týkající se jejich pracovního místa požádali a jak se zaměstnavatel v této věci zachoval¹¹⁾. Nejčastěji rodiče, jak muži tak ženy, žádají o poskytnutí neplacené dovolené či volna a z více než 60 % je těmto žádostem vždy vyhověno (tab. 5).

Mezi muži a ženami existují rozdíly v podílu těch, kteří zaměstnavatele žádali o další dvě úpravy, a sice o zkrácený pracovní úvazek a o posunutí začátku a konce denní pracovní doby. Naprostá většina mužů (95 %) svého zaměstnavatele nikdy o zkrácený úvazek nežádala, naopak mezi ženami je 15 % těch, které o toto opatření alespoň jednou požádaly a bylo jim také (vždy) vyhověno. Na druhou stranu však téměř 20 % žen, které někdy zkrácený pracovní úvazek požadovaly, nebylo ze strany nadřízených (nikdy) vyhověno. Ženy také častěji než muži žádaly o úpravy pracovní doby ve smyslu posunutí jejího začátku a konce (40 % žen oproti 27 % mužů). U žádného ze sledovaných opatření se v míře žádostí o jeho poskytnutí či v tom, jak byla tato žádost vyřízena, neprojevila souvislost ani se vzděláním respondenta, ani s postavením v zaměstnání.

Tab. 5 Respondenti podle žádostí o poskytnutí úlev/úprav v zájmu harmonizace pracovních a rodinných povinností, v % (Respondents by requests for allocations of relieves/modifications due to harmonization of family and working obligations, in %)

Ukazatele	Žádal/a a bylo vždy vyhověno	Žádal/a a nebylo vyhověno	Žádal/a vícekrát s různými výsledky	Nežádal/a	N
	Muž				
poskytnutí neplacené dovolené, volna zkrácený pracovní úvazek	22,5 1,6***	5,1 1,2**	8,7 2,0	63,7 95,2***	253 244
posunutí začátku a konce pracovní doby jinou formu pružné pracovní doby	12,2** 8,2	6,5 4,9	8,6 7,8	72,7** 79,1	245 243
Žena					
poskytnutí neplacené dovolené, volna zkrácený pracovní úvazek	24,1 14,8***	5,7 5,0**	10,1 4,1	60,1 76,1***	348 338
posunutí začátku a konce pracovní doby jinou formu pružné pracovní doby	21,7** 6,7	8,9 4,6	9,8 5,5	59,6** 83,2	337 328

Pozn.: Procenta počítána za respondenty v zaměstnaneckém poměru, nezahrnují ty, jichž se konkrétní možnost podle jejich slov netýká.

*** rozdíl v procentním zastoupení mezi muži a ženami jsou signifikantní na hladině významnosti 0,001; ** na hladině 0,01; * na hladině 0,05.

Pramen: HRZ05.

Závěr

Nedostatečné podmínky pro profesní uplatnění bez břemene dvojí zátěže (tj. pracovních povinností a povinností v domácnosti) se mohou podílet na sníženém zájmu mladých žen o manželství a na nízkém počtu narozených dětí. Diskrepance mezi deklarovanými požadavky na rovnoprávné rozdělení domácích prací a genderovými rozdíly v reálném životě je přitom dokumentována řadou výzkumů. Česká žena tak vykonává rutinní domácí práce častěji, než by odpovídalo deklarovaným postojům zdůrazňujícím spíše rovnovážnou participaci¹²⁾.

¹¹⁾ Otázka: „Žádal(a) jste někdy zaměstnavatele o následující úpravy či úlevy v zájmu sladění práce a péče o rodinu? Jak se zachoval?“ – žádal(a) a bylo mi (vždy) vyhověno; žádal(a) a nebylo mi (nikdy) vyhověno; žádal(a) vícekrát s různými výsledky; nežádal(a); netýká se.

¹²⁾ V publikaci *Současná česká společnost* se uvádí zhruba 15% rozdíl (Mansfeldová – Tuček, 2002).

Při vysoké míře zaměstnanosti žen tak v současných celospolečenských podmínkách nabývá na důležitosti otázka harmonizace rodinného a pracovního života, především v rodinách se závislými dětmi.

Ženy častěji než muži nemají větší problémy zvládnout práci a rodinu, naproti tomu však mnohem častěji zvládají obojí jen napůl. Napětí mezi prací a rodinou pocítují hlavně v souvislosti s nástupem dětí do mateřské nebo základní školy a s jejich (častou) nemocností. Podíl na tom má také nízká účast partnera na péči o domácnost a děti. Pro muže je naopak typičtější zvládání pracovních povinností, ovšem na úkor rodiny, kdy důvodem bývají vysoké nároky v zaměstnání a charakter práce.

Obecně jsou rodiče malých dětí ve svém zaměstnání s opatřeními usnadňujícími sladování rodinného a pracovního života spokojeni. Nejčastěji jsou spokojeni s pracovní dobou, nejméně s tím, jak zaměstnavatel zohledňuje jejich potřeby z hlediska péče o malé děti. Podstatnější než genderové hledisko je nejvyšší dokončené vzdělání dotázaných. Míra spokojenosti s dotazovanými oblastmi se zvyšuje spolu s rostoucím vzděláním a s podílem na řízení.

V praxi nejvíce mužů a žen využívá možnosti čerpat mimořádné pracovní volno pro zajištění rodinných záležitostí. Signifikantní rozdíly z hlediska pohlaví jsou pouze v zastoupení rodičů zaměstnaných na zkrácený pracovní úvazek, kdy otcové využívají možnosti pracovat na zkrácený úvazek podstatně méně často. I zde existují rozdíly z hlediska dosaženého vzdělání a postavení v zaměstnání. Vysokoškoláci a řídící či odborní pracovníci častěji využívají možnosti pracovat doma, mimořádného pracovního volna naopak využívají spíše ženy s nízkým dokončeným vzděláním a manuálně pracující.

Rodiče žádají zaměstnavatele nejčastěji o neplacenou dovolenou. Naprostá většina mužů svého zaměstnavatele nikdy nepožádala o zkrácený úvazek, avšak mezi ženami o toto opatření alespoň jednou požádala každá čtvrtá. Pružná pracovní doba se řadí k velmi žádaným úpravám pracovní doby, a to především ženami. V současném pracovních-právním prostředí je práce na zkrácený úvazek spíše nevyhodná, pro určité skupiny žen tak může být v otázkách skloubení práce a rodiny flexibilní pracovní doba vítaným řešením.

Je však nutné zdůraznit, že efektivní je většinou kombinace více typů opatření a jejich dlouhodobé a konzistentní uplatňování, což platí i pro opatření rodinné politiky obecně.

Literatura

- Bydlení mladé generace – BMG 03*. VÚPSV, termín konání výzkumu: červen – červenec 2003, datový soubor. CVVM. 2003. Tiskové zprávy z šetření „Naše společnost“. Praha: CVVM.
- Harmonizace rodiny a zaměstnání – HRZ05*. VÚPSV, termín konání výzkumu: prosinec – leden 2005, datový soubor. Horáková, N. 2004. *Problémy harmonizace rodinného a pracovního života*. Naše společnost, 2004, č. 2, s. 8–11.
- Krause, D. – Kux, J. – Nekolová, M. – Stupnytskyy, O. 2004. *Stav a struktura zaměstnanosti a vývojové tendence (v pohledu po práci)*. (Komparativní srovnání stavu, struktury a trendů zaměstnanosti ČR a EU.) Praha: VÚPSV.
- Mansfeldová, Z. – Tuček, M. (Eds.) 2002. *Současná česká společnost*. Sociologické studie. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Národní zpráva o rodině*. 2004. Praha: MPSV.
- Rychtaříková, J. 2003. *Diferenční plodnost v České republice podle rodinného stavu a vzdělání v kohortní perspektivě*. In Hamplová, D. – Rychtaříková, J. – Pikálková, S. *České ženy: vzdělání, partnerství a rodina*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Šalamounová, P. – Šamanová, G. 2003. *Představy respondentů o partnerských vztazích a rodině*. Naše společnost 2003, č. 3–4, s. 25–31.
- Štátná, A. 2005. *Harmonizace rodiny a zaměstnání – Mikrosociální a individuální souvislosti rodičovství (Část 1)*. Praha: VÚPSV.

SYLVA ETTLEROVÁ je absolventkou Vysoké školy ekonomické v Praze (2002). Od roku 2002 pracuje ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí ve výzkumné skupině rodinné politiky, kde se zabývá problematikou života mladé generace, ekonomickými podmínkami rodin a harmonizací rodiny a zaměstnání.

ANNA ŠTÁTNÁ je absolventkou demografie Přírodovědecké fakulty UK (2004) a sociologie Filozofické fakulty UK (2005). V současné době pokračuje v doktorském studiu demografie PřF UK a od roku 2004 pracuje ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí ve výzkumné skupině rodinné politiky.

Summary

Insufficient conditions for professional career without the double burden (i.e. working and family obligations) may participate in the lower interest of young women in marriage and in low number of babies born. The discrepancy between the expressed requirements for equal distribution of housework and gender differences in real life is documented by a number of researches. Currently, as the women's employment rate is high, the harmonization of family and working life is becoming important, notably in families with dependent children.

Women feel tension between their work and family especially as their children start to attend kindergarten or elementary school and become more or less often ill. It is also caused by low participation of her partner in taking care of housework and the children. On the contrary, men usually manage their working obligations at the expense of family, the reason for such behaviour pattern consists in high exigencies at work and the work character.

Generally, young children's parents are content with their employer's measures facilitating harmonization of family and working life, especially with their working hours. They are also satisfied with the fact that their employers take into consideration their needs concerning care about young children. The satisfaction rate increases with higher education and participation in management.

In practice, most parents make use of the possibility to take extraordinary time off and to work part time (especially women). University graduates and executives or experts more often work at home, while manually working women and women with low education more tend to take extraordinary time off. The most requested measure is unpaid holidays. Notably women prefer flexible working hours.

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA A DEMOGRAFIE /15. ročník, 2/2005/

I. ČLÁNKY Z OBLASTI ŠTATISTIKY A DEMOGRAFIE

1. Milan TEREK, Iveta LIŠKOVÁ
Navrhovanie regulačných diagramov v priemyselnom podniku 3
2. Tatiana ŠOLTÉSOVÁ, Erik ŠOLTÉS
Analýza vývoja zmeny hodnoty podielu vo vybraných korunových
dlhopisových fondoch v roku 2004 21
3. Viera HAJNOVIČOVÁ
Analýza spotreby energie v ekonomike SR 32
4. Ondřej NÝVLT, Petra ŠALAMOUNOVÁ
Bezdětné ženy v České republice podle výsledků
sčítání 1991 a 2001 56
5. Zuzana PODMANICKÁ
Štruktúra obyvateľstva Slovenskej republiky podľa
pohlavia a veku, cenzus 2001 69
6. Jana MARENČÁKOVÁ
Plodnosť podľa legitimacy a jej zmeny po roku 1989 na Slovensku 93

*Vydává Štatistický úrad Slovenskej republiky, Miletičova 3, 824 67 Bratislava 26,
Slovenská republika, cena: 50 Sk, roční předplatné 200 Sk.*

ANALÝZA ZMĚN ÚMRTNOSTNÍCH POMĚRŮ V I. MĚSTSKÉ ČÁSTI JINDŘICHOVA HRADCE V LETECH 1879–1912

VÁCLAV HOFMAN

Analysis of Changes in Mortality in the 1st Town District of Jindřichův Hradec between 1879–1912

The article deals with analysis of structural changes in mortality of urban population of the central part of Jindřichův Hradec during the demographic revolution (between 1879–1912). Outputs are based on data excerpted from census questionnaires and registry office records. The following methods were used for the needs of the analysis: direct standardization and decomposition of gross mortality rate, construction of abbreviated mortality tables with calculations of age category contributions to the change in life expectancy at birth.

Demografie, 2006, 48: 22–34

Studii popisujících změny úrovně úmrtnosti v průběhu demografické revoluce na území současné České republiky v časové posloupnosti není mnoho. Většina publikovaných prací popisovala změny pouze za území českých zemí (*Matesová*, 1983; *Musil*, 1959; *Strítěský*, 1971), detailnější analýza změn úrovně úmrtnosti konkrétních regionů a s nimi spojenými specifickými sociálními skupinami obyvatelstva české historické demografii zatím chybí. Cílem této studie je hlubší rozbor změn úmrtnosti v letech 1879–1912 v centrální části Jindřichova Hradce, jehož prosperitu pozastavila stavba železnice z Prahy do Vídně. Ta se v roce 1871 městu vyhnula a ztížila již tak relativně nesnadnou dostupnost surovin nezbytných pro další rozvoj konkurenceschopné průmyslové výroby¹⁾.

Práce vychází z dat získaných ze sčítacích listů z let 1880, 1900 a 1910²⁾ a z dat zemřelých a narozených, uložených ve Státním oblastním archívu v Třeboni³⁾, Národním archívu v Praze⁴⁾ a v Městském úřadě v Jindřichově Hradci⁵⁾, v časovém rozmezí 1879–1882, 1899–1902 a 1909–1912. Rozhodný okamžik všech sčítání se vztahoval k půlnoci z 31. 12. na 1. 1., věková struktura obyvatelstva k tomuto okamžiku byla středním stavem obyvatelstva pro výše zmíněná čtyřletá období. Vzhledem k tomu, že v matrikách se neuvádí, jednalo-li se o obyvatel trvale bydlící či dočasně přítomné, i struktura obyvatelstva podle pobytu je tomu uzpůsobena. Zahrnuje všechny kategorie obyvatelstva kromě obyvatelstva trvale nepřítomného.

Analytickými prostředky, použitými v této studii, jsou metody přímé standardizace a dekompozice hrubé míry úmrtnosti, dále konstrukce zkrácených úmrtnostních tabulek pro čtyř-

¹⁾ Jindřichohradecký průmysl začínal pociťovat handicap, když většina průmyslových podniků v zemi začínala využívat parní síly – jako topivo používaly uhlí a jeho nejbližším zdrojem byly pro Jindřichův Hradec kladenské doły. Muk, J. *Kapitoly z minulosti Jindřichohradecka*. Jindřichův Hradec, 1970, s. 43–44. Úpadek textilního průmyslu byl způsoben i tím, že vláda udělila monopol na výrobu vojenského sukna brněnské továrně Skenově. Muk, J. *Dějiny textilní výroby na Jindřichohradecku*. Jindřichův Hradec, 1947, s. 39.

²⁾ Státní okresní archív v Jindřichově Hradci, fond Okresní úřad Jindřichův Hradec, Sčítání lidu 1880, soudní okres Jindřichův Hradec, inventární číslo 1879, fascikl 28; fond Okresní úřad Jindřichův Hradec, Sčítání lidu 1900, soudní okres Jindřichův Hradec, inventární číslo 2014, fascikl 66–69; fond Okresní úřad Jindřichův Hradec, Sčítání lidu 1910, soudní okres Jindřichův Hradec, inventární číslo 2101, fascikl 100–103.

³⁾ Státní oblastní archív v Třeboni, fond Sběrka matrik Jihočeského kraje, farní úřad Jindřichův Hradec, kniha zemřelých, pořadové číslo 59, 61, 64 a 65; fond Sběrka matrik Jihočeského kraje, farní úřad Jindřichův Hradec, kniha narozených, pořadové číslo 26 a 27.

⁴⁾ Národní archív v Praze, fond Židovské matriky, signatura HBMA 705 a HBMA 707.

⁵⁾ Městský úřad Jindřichově Hradci, odbor správních agend, oddělení matriky, kniha narozených, signatury N–XXV, N–XXVI a N–XXVII.

letá údobí v letech kolem uvedených sčítání a metoda výpočtu příspěvků věkové kategorie ke změně naděje dožití ve věku 0. Příčiny úmrtí jsou rozříděny podle klasifikace používané v současnosti (kromě příčin, jež nelze v současné klasifikaci zařadit, ty spadají do kategorie ostatní). Dekompozice hrubé míry úmrtnosti vysvětluje nakolik se na změně hladiny úmrtnosti podílí faktory, jež ovlivňují výslednou hodnotu ukazatele. Těmito faktory jsou změna věkové struktury, změna intenzity úmrtnosti či případně interakce dvou již uvedených. Příspěvky věkové kategorie ke změně naděje dožití ve věku 0 vypovídají o tom, jak změny úmrtnostních podmínek v jednotlivých věkových kategoriích přispěly k celkové změně naděje dožití při narození (součet hodnot za všechny věkové kategorie je shodný s rozdílem e_0 dvou vybraných období). Ukazatel vychází z komparace úmrtnostních tabulek.

Nevýhodou je poměrně nevelké geografické území, jehož obyvatelstvo je popisováno a s tím související i relativně malý soubor excerpovaných dat. Obyvatelstvo I. městské části Jindřichova Hradce bylo komunitou otevřenou, četná migrace (ať již pracovní či sňatková) a vysoká úroveň úmrtnosti i porodnosti byly hlavními faktory, které se podílely na relativně dynamické proměně jejích struktur. Všechny tyto podmíněnosti je třeba brát v úvahu při interpretaci předkládaných ukazatelů.

Jindřichův Hradec, město ležící v jihovýchodním cípu jižních Čech, byl přirozeným centrem této části českých zemí. V průběhu prvních tří čtvrtin 19. století se zde rozvíjel především textilní průmysl a počet obyvatel Jindřichova Hradce narůstal. Spádovou oblastí bylo zejména Jindřichohradecko, Třeboňsko, Tábořsko a Pelhřimovsko, ale i další okresy jižní části středních Čech, Vysočiny a jihu východních Čech. Migrace do Jindřichova Hradce nebyla jen charakteru pracovního, město mělo i dlouholetou tradici v oblasti vzdělávání, a tak se do podnájmů k místním rodinám stěhovali i přespolní studenti jindřichohradeckého gymnázia.

Sociální diferenciaci I. městské části Jindřichova Hradce lze odvodit ze struktury obyvatelstva podle oboru povolání v roce 1910. Mezi ekonomicky aktivními převažovaly osoby pracující v textilním a oděvním průmyslu (17,1 % všech ekonomicky aktivních), ostatní průmyslové výrobě (kovozpracující a dřevozpracující průmysl, obuvnictví, sklářství a další přidružená výroba; 19,0 %) a v obchodě (15,6 %). V textilním a oděvním průmyslu byl poměr osob zaměstnaných podle pohlaví takřka vyrovnaný, v obchodě a v ostatní průmyslové výrobě dominovali muži. Variabilita příslušnosti k oboru povolání byla vysoká, výše jmenovaná odvětví zaměstnávala pouze polovinu ekonomicky aktivních obyvatel I. městské části Jindřichova Hradce v roce 1910. Studium, docházka do školy a příprava na další povolání, byly zjištěny u šestiny trvale přítomných obyvatel, stejný podíl obyvatel I. městské části uvedl, že je živ z vlastních zdrojů (soukromníci) či různých příspěvků dávek. Téměř polovina všech žen vykonávala domácí práce. V historickém jádru města žil relativně vysoký podíl nerodinných domácností, vysoký byl i podíl vdov starších 20 let a nikdy neprovdaných žen starších 50 let (Hofman, 2003).

Věková a pohlavní struktura

Počet obyvatel historického centra Jindřichova Hradce postupně poklesl z 2534 osob v roce 1880 na 2386 osob v roce 1910, ve všech obdobích nepatrně převažovaly ženy. Nejpočetněji zastoupenou skupinou u obou pohlaví byla věková kategorie 15–24 let (silně ji sytilo služebnictvo, učňové a studenti), u žen i věková kategorie 35–49 let (tzv. příbuzenská migrace – neprovdané či ovdovělé ženy z příbuzenstva se stěhovaly za lépe situovanou rodinou), u mužů byla silně zastoupena také věková kategorie 5–14 let (tab. 1). Až do věkové kategorie 15–24 let podíl na celkovém počtu obyvatel narůstá, u obou pohlaví je zřejmý pokles ve věkové kategorii 25–34 let, kdy se nastupující generace osamostatňovala a stěhovala za prací a zakládala nové domácnosti mimo centrum města. Podíl věkových kategorií po dovršení 50 let již nebyl příliš vysoký a klesal úměrně s narůstajícím věkem.

V případě žen lze v průběhu sledovaného období sledovat trend postupného stárnutí komunity, nikoli však u mužů. Věková struktura mužů v roce 1900 se od let 1880 a 1910 lišila

vyšším podílem chlapců do 5 let a mužů 35–49letých, naopak výrazně méně bylo mužů ve věkové kategorii 25–34 let. Jinak zůstalo zastoupení jednotlivých kategorií prakticky neměnné.

Tab. 1 Věková struktura obyvatelstva I. městské části Jindřichov Hradec v letech 1880, 1900 a 1910, podle pohlaví (Age structure of the population of the 1st town district of Jindřichův Hradec in 1880, 1900 and 1910, by sex)

Věková skupina	1880		1900		1910		1880		1900		1910	
	Muži						Ženy					
	počet	podíl	počet	podíl	počet	podíl	počet	podíl	počet	podíl	počet	podíl
0–4	80	6,7	101	9,4	71	6,3	108	8,1	101	7,6	65	5,1
5–14	246	20,6	218	20,2	237	21,1	209	15,6	202	15,2	200	15,8
15–24	350	29,3	251	23,3	298	26,6	285	21,3	282	21,2	246	19,5
25–34	133	11,1	118	11,0	134	11,9	167	12,5	198	14,9	190	15,0
35–49	152	12,7	187	17,4	182	16,2	239	17,9	243	18,2	232	18,4
50–59	115	9,6	96	8,9	96	8,6	149	11,1	130	9,8	135	10,7
60–69	62	5,2	50	4,6	63	5,6	110	8,2	98	7,4	115	9,1
70+	53	4,4	56	5,2	41	3,7	66	4,9	78	5,9	81	6,4
nezjištěno	5	0,4	–	–	–	–	5	0,4	–	–	–	–
Celkem	1196	100,0	1077	100,0	1122	100,0	1338	100,0	1332	100,0	1264	100,0

Obecné charakteristiky úrovně úmrtnosti

V průběhu sledovaného období výrazně klesla hladina hrubé míry úmrtnosti – a to z 25,9‰ v letech 1879–1882 až na hodnotu 14,7‰ v období 1909–1912 (tab. 2). V českých zemích tento pokles činil téměř 10‰, nicméně výchozí hodnota hrubé míry úmrtnosti byla vyšší – v letech 1880–1884 hmú dosáhla hodnoty 28,9‰, v letech 1910–1914 pak 19,5‰ (Fialová *et al.*, 1998).

Přestože hodnota kvocientu kojenců úmrtnosti v průběhu sledovaného období klesla ze 181,8‰ na 159,3‰, podíl zemřelých kojenců, kteří podleli nemoci v prvních třech měsících, se téměř nezměnil – byla to skoro polovina všech zemřelých ve věku 0, do půl roku od narození zemřelo 70‰ kojenců. Jejich podíl by mohl být ještě navýšen, zejména v letech 1879–1882 a 1909–1912 o některé kojence, jejichž přesný věk v době úmrtí nebyl v matrikách zaznamenán.

I z hlediska legitimacy se vývoj zemřelých do 1 roku života v I. městské části Jindřichova Hradce podobal vývoji celozemskému, s tím rozdílem, že podíl úmrtí nemanželských dětí v dokončeném věku 0 mírně převyšoval (přibližně o jeden procentní bod) hodnoty tohoto ukazatele za české země (v I. městské části Jindřichova Hradce dosáhl hodnot: 1879–1882 – 15,0‰; 1899–1902 – 10,7‰; 1909–1912 – 16,7‰). Nemanželské děti se téměř výlučně rodily ženám s nízkým sociálním postavením (nádenice, dělnice, služební apod.), jejich šance na přežití se tedy snižovala i o to, v jakém prostředí vyrůstaly. I v případě, že si dítě osvojil nevlastní otec, se jeho situace nemusela příliš zlepšit (zpravidla se jednalo o muže podobně sociálně situovaného, který, ať už vědomě či podvědomě, preferoval své vlastní děti).

Dekompozice hrubé míry úmrtnosti

Na celkové změně hrubé míry úmrtnosti mužů v období 1879–1912 se výrazně podílelo snížení intenzity úmrtnosti, vliv změny věkové struktury byl jen nepatrný a působil proti poklesu hrubé míry úmrtnosti. V případě třífaktorové dekompozice determinovala pokles hrubé

Tab. 2 Standardizované* a hrubé míry úmrtnosti podle pohlaví (Standardized* and gross mortality rates by sex)

Období	Celkem		Muži		Ženy	
	hmú	hmú st	hmú	hmú st	hmú	hmú st
1879–1882	25,9	26,1	26,8	31,0	25,2	22,1
1899–1902	19,6	18,7	20,0	20,0	19,3	16,4
1909–1912	14,7	14,7	16,3	18,7	13,3	11,5

*Standard VS 1910, celkem.

míry úmrtnosti mužů i interakce intenzity a věkové struktury. Vliv jednotlivých faktorů na snížení úrovně úmrtnosti mužů nebyl v čase kontinuální. Zatímco v prvních 20 letech změna věkové struktury mužů výrazně působila proti celkovému poklesu úrovně úmrtnosti, v desetiletí následujícím již naopak ovlivňovala snížení hladiny úmrtnosti mužů, a to významněji než změna intenzity (tab. 3). Při rozložení na tři faktory se v období 1879–1902 na změně hrubé míry úmrtnosti mužů nezanedbatelně podílela i interakce věkové struktury a intenzity úmrtnosti. V prvním desetiletí 20. století již vliv interakce dvou zmíněných faktorů ztrácel na síle a působil naopak proti celkovému snížení úrovně úmrtnosti mužů.

Změna hrubé míry úmrtnosti žen v celém sledovaném období byla způsobena téměř výlučně poklesem intenzity úmrtnosti, její absolutní podíl na celkové změně hladiny úmrtnosti se blížil 100 % (tab. 4). Nejvýrazněji se na poklesu podílela v období 1879–1902, právě v tomto období byl i nejvyšší podíl změny věkové struktury, který ale působil proti snížení úrovně úmrtnosti žen. Dekompozice na tři faktory odhalila, že v prvních 20 letech sledovaného období mělo na pokles hrubé míry úmrtnosti žen vliv i společné působení věkové struktury a intenzity úmrtnosti – to se promítlo i do zvýšeného podílu interakce těchto dvou faktorů za celé třicetileté období.

Tab. 3 Dekompozice hrubé míry úmrtnosti podle pohlaví, Jindřichův Hradec (Decomposition of gross mortality rate by sex, Jindřichův Hradec)

	1		2		3		1			2			3		
	2 faktory						3 faktory								
	a	b	a	b	a	b	a	b	c	a	b	c	a	b	c
Muži															
A	-2,3	-1,4	1,4	-11,9	4,7	-11,5	-2,5	-1,6	0,4	2,7	-10,6	-2,5	7,8	-8,4	-6,2
B	61,3	38,7	-13,4	113,4	-68,9	168,9	66,6	43,9	-10,5	-25,4	101,3	24,2	-114,3	123,5	90,8
C	61,3	38,7	10,5	89,5	29,0	71,0	55,0	36,3	8,7	16,9	67,1	16,0	34,8	37,6	27,6
Ženy															
A	0,1	-6,2	0,7	-12,7	1,3	-7,2	0,5	-5,8	-0,8	0,9	-12,5	-0,3	2,1	-6,3	-1,6
B	-1,6	101,6	-6,0	106,0	-21,4	121,4	-8,4	94,8	13,6	-7,4	104,6	2,8	-35,4	107,5	28,0
C	1,5	98,5	5,4	94,6	15,0	85,0	7,2	81,2	11,6	6,5	91,1	2,5	20,7	62,9	16,4

Pozn.: 1 - dekompozice hmů mezi lety 1909–1912 a 1899–1902, 2 - dekompozice hmů mezi lety 1909–1912 a 1879–1882, 3 - dekompozice hmů mezi lety 1899–1902 a 1879–1882; a - věková struktura, b - intenzita, c - interakce věkové struktury a intenzity; A - změna hmů (v %), B - podíl na změně hmů (v %), C - absolutní podíl na změně hmů (v %).

Změny v charakteru úmrtnosti podle tabulkových ukazatelů

Do naděje dožití, jako ukazatele úmrtnosti, se ve sledovaných obdobích velmi znatelně promítala úroveň kojenecké a novorozenecké úmrtnosti. V letech 1879–1882 byla hodnota q_0 u mužů dokonce dvakrát vyšší než v obdobích následujících, i proto naděje dožití při narození byla u jindřichohradeckých mužů v těchto letech nižší než u mužů žijících na území českých zemí (nejednalo se však o stejné časové úseky). V ostatních případech vykazovalo městské obyvatelstvo centrální části Jindřichova Hradce lepší úmrtnostní poměry než obyvatelstvo českých zemí ve stejném období. Zatímco ale u žen hodnota e_0 narůstala víceméně rovnoměrně po celé sledované období, u mužů se během časového úseku 1879–1902 zvýšila téměř o 20 let a vyrovnala se tak naději dožití žen ve věku 0. V letech následujících e_0 mužů prakticky stagnovala (tab. 5), což dokresluje i vývoj průběhu křivky l_x podle věku. Stagnace úmrtnostních poměrů jindřichohradeckých mužů na počátku 20. století se promítla do takřka totožného průběhu křivky l_x v letech 1899–1902 a 1909–1912, zatímco u žen se i v tomto období úmrtnostní podmínky zlepšovaly, křivky průběhu l_x tudíž nespívaly jako u mužů (graf 1–2).

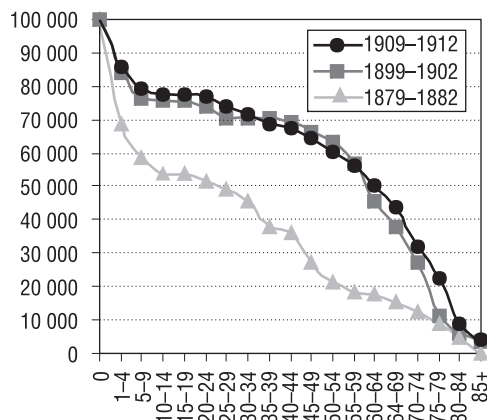
Rozhodující změny v charakteru úmrtnosti mužů proběhly v letech 1879–1902, kdy k nárůstu naděje dožití ve věku 0 přispívaly věkové kategorie 0–9 let a významně také kategorie středního věku (25–54 let). V těchto věkových kategoriích byl potenciál růstu nejvyšší, hodnota q_x v letech 1879–1882 zde byla nejnižší. Ve vyšším věku se úmrtnostní podmínky nepatrně zhoršovaly. Mezi lety 1899–1902 byl trend proměny charakteru úmrtnosti mužů odlišný. Nejnižší věkové kategorie sice nadále přispívaly k růstu e_0 , nicméně věkové kategorie mužů dospívajících a osamostatňujících se od rodiny (25–34 let; v podmínkách I. městské části Jindřichova Hradce hlavy nově přistěhovaných rodin či osamostatněných tovaryšů a příručích) přispívaly hodnotami zápornými a zlepšení úmrtnostních poměrů mužů nastalo až ve vyšším věku (50–74 let). V celém sledovaném období se na nárůstu e_0 mužů podílely stejné věkové kategorie jako mezi lety 1879–1902, tedy především snížení úrovně kojenecké a dětské úmrtnosti a úrovně úmrtnosti mužů ve středním věku.

Tab. 4 Vývoj naděje dožití při narození v I. městské části Jindřichova Hradce a v českých zemích (Development of life expectancy at birth in the 1st town district of Jindřichův Hradec and in the Czech Lands)

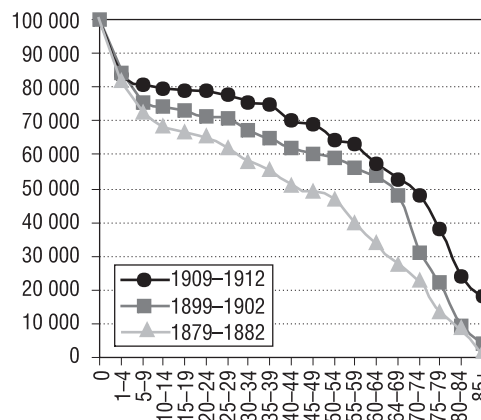
Pohlaví	Jindřichův Hradec		
	1879–1882	1899–1902	1909–1912
muži	27,45	47,38	49,02
ženy	39,31	47,40	54,81
	české země*		
	1869–1880	1899–1902	1909–1912
muži	33,06	38,89	42,83
ženy	36,93	41,71	45,90

*Matesová, J. 1983.

Graf 1 Průběh l_x podle věku, muži (Curve of l_x by age, men)

Graf 2 Průběh l_x podle věku, ženy (Curve of l_x by age, women)

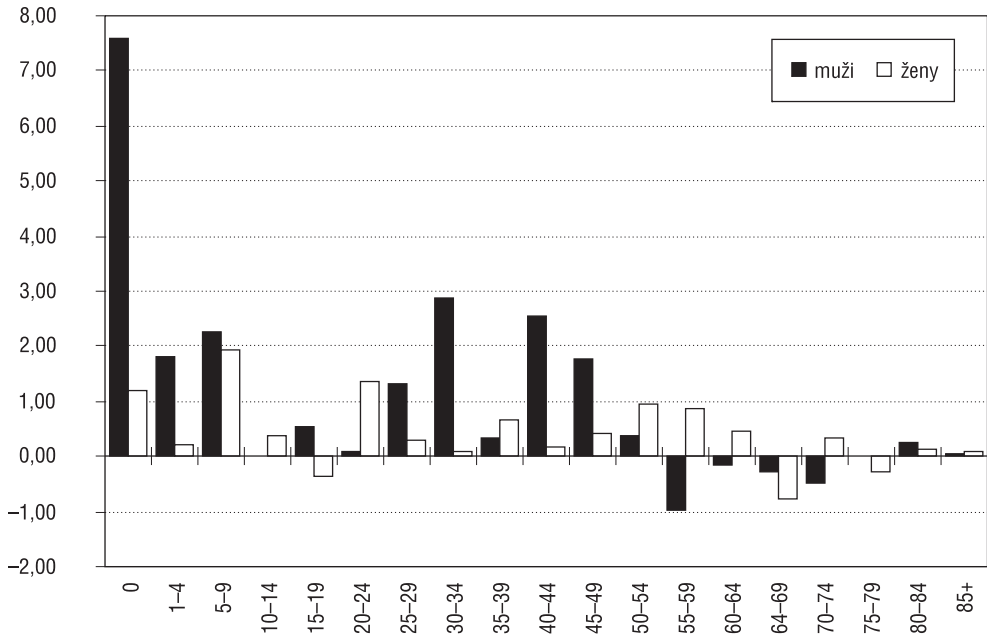
I u žen se na snížení hladiny úmrtnosti podílely především věkové kategorie nejmladších dívek, na rozdíl od mužů nikoli tak výrazně. Během celého sledovaného období se zlepšily úmrtnostní poměry téměř ve všech věkových kategoriích, nejvíce u žen 20–34letých a 50–74letých. Ve srovnání s muži přispívalo ke zvýšení e_0 kromě nejnižších věkových kategorií spíše snížení úrovně úmrtnosti ve vyšším věku, zatímco u mužů v první fázi docházelo ke snížení hodnot q_x ve středním věku a teprve ve fázi druhé se jen pozvolna zlepšovaly úmrtnostní podmínky ve vyšším věku.

Příčiny úmrtí

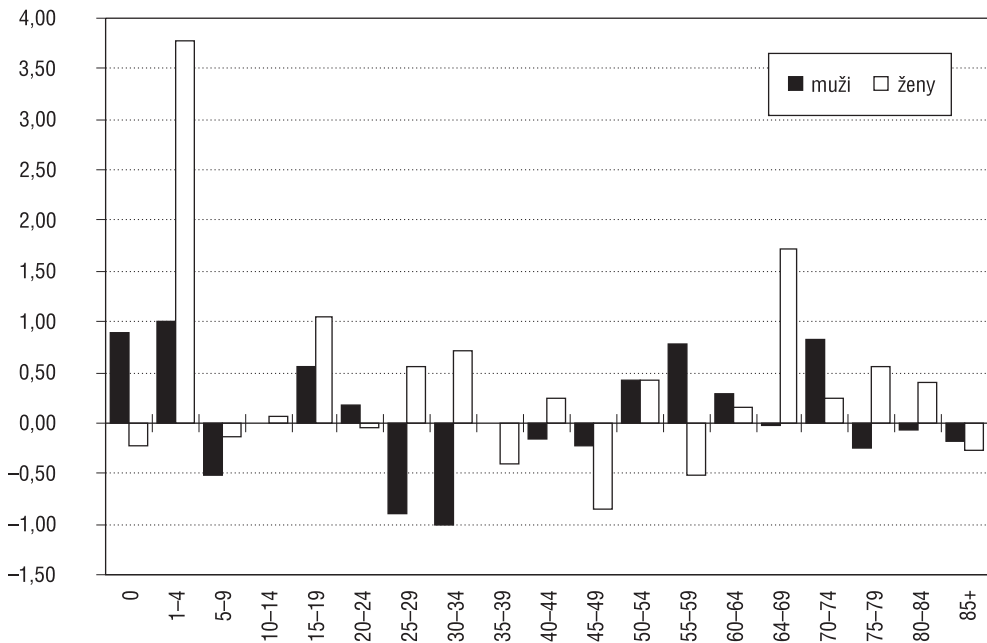
Struktura úmrtnosti podle příčin úmrtí vypovídá mnohé nejen o demografických změnách společnosti ve sledovaném období. Převažující příčiny úmrtí poukazují na životní úroveň obyvatelstva, na úroveň lékařské osvěty, ale i na úroveň lékařství jako takového.

V letech 1879–1882 převažovala úmrtí na infekční nemoci (37,6 % všech zemřelých; v českých zemích v roce 1873 to bylo více než 36 % (Fialová et al., 1998), nezanedbatelný byl

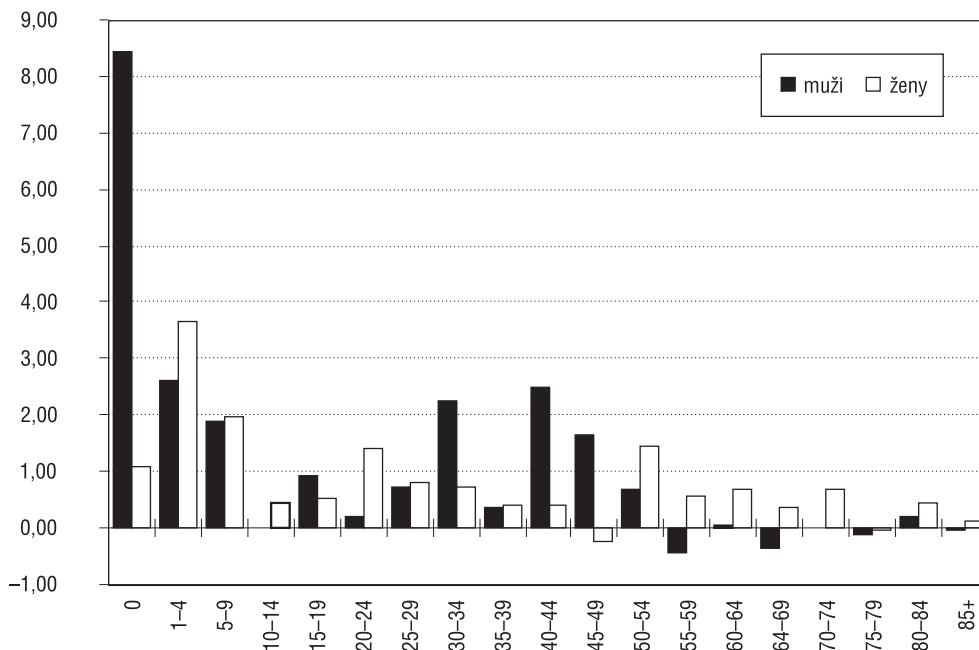
Graf 3 Příspěvky věkových skupin ke změně naděje dožití při narození mezi lety 1879–1882 a 1899–1902 (Contributions of age groups to the change in life expectancy at birth between 1879–1882 and 1899–1902)

Graf 4 Příspěvky věkových skupin ke změně naděje dožití při narození mezi lety 1899–1902 a 1909–1912 (Contributions of age groups to the change in life expectancy at birth between 1899–1902 and 1909–1912)

Graf 5 Příspěvky věkových skupin ke změně naděje dožití při narození mezi lety 1879–1882 a 1909–1912 (Contributions of age groups to the change in life expectancy at birth between 1879–1882 and 1909–1912)

i podíl zemřelých sešlostí věkem a psotníkem. Tyto dvě příčiny lze považovat spíše za nedostatečné poznání tehdejší lékařské vědy. Psotník byla choroba vyskytující se zpravidla u velmi mladých dětí provázená horečkami, střevními potížemi, nicméně do této kategorie byly zařazovány děti, jejichž příčina úmrtí mohla být různorodá. Pravděpodobně se jednalo o důsledek nevhodné a nehygienicky připravené náhražky mléka (Fialová *et al.*, 1998). Na nemoci oběhové soustavy a nemoci dýchací soustavy zemřelo 8,0 %, resp. 7,6 % (tab. 5). Nejčastějšími příčinami byla tuberkulóza (21,3 %), sešlost věkem, psotník, spála, zánět plic a tyfus. Podíl úmrtí na tuberkulózu může být mírně podhodnocen, obecně známa byla jen plicní tuberkulóza, ostatní formy zůstávaly většínou skryty pod pojmem obyčejných nemocí (Svobodný – Hlaváčková, 2004).

Město Jindřichův Hradec se snažilo s infekčními chorobami bojovat, o čemž svědčí zápisy z jednání městského zastupitelstva⁶⁾, nicméně epidemie se šířily stále. V roce 1882–1883 to byly neštovice, v roce 1885 se město preventivně bránilo před zavlečením cholery z jižní Francie a Španělska⁷⁾. Hygienická nekázeň obyvatelstva spolu s velmi špatnou kvalitou vody ve veřejných studnách bránila zlepšení zdravotní situace v I. městské části Jindřichova Hrad-

⁶⁾ „V poslední době se ve městě objevily jednotlivé případy mázdřivky (diphteritis), z nichž část rychlý a zlý průběh vzala“. To byl důvod k zavedení opatření, zvláště k potírání nečistoty, podporující její šíření (čistění veřejných studní, pravidelné větrání otevřenými okny, nemocný měl být umístěn do zvláštní světnice či koutu odděleného položí, jinak do všeobecné nemocnice, věci používané nemocným desinfikovat kyselinou karbolovou, po uzdravení či smrti prádlo vyprat zvlášť). „Poněvadž líbáním dětí nakažlivá látka lehce se přenáší, nesmí se dovolovati, aby nemocné neb zdravé děti od lidí, kteří buď sami nemocní jsou, nebo s nemocným ve styk přicházejí, hubičkovány byly“. Zápis ze dne 29. 5. 1877. Státní okresní archiv v Jindřichově Hradci, fond Archiv města Jindřichova Hradce, karton 588, inventární číslo 2099.

⁷⁾ V roce 1882 byl dr. Budil pověřen neprodleným očkováním obyvatel proti neštovicím, byla zavedena i další zdravotnická opatření, nicméně při domovních prohlídkách byly shledány závady proti hygieně v 33 domech I. městské části (špatná kvalita vody, nevhodné umístění či prosakující žumpa, nedostatečné větrání či chov prasat v bytě (!). Výtky zdravotnické komise nebyly zpravidla vyslyšeny. Státní okresní archiv v Jindřichově Hradci, fond Archiv města Jindřichova Hradce, karton 592, inventární číslo 2190.

ce. V letech 1886–1887 inicioval městský úřad rozbor vody v 11 studnách. Z pohledu současných hygienických norem byly výsledky otřesné⁸⁾. Celkový zdravotní stav obyvatelstva nezpěšoval ani fakt, že městská nemocnice byla situována prakticky v centru města, nebyla dostatečně vybavena a i její kapacita byla velmi malá⁹⁾. Nová nemocnice mimo historické centrum města byla vystavena až v roce 1892 a měla 52 lůžek.

Zlepšení situace ohledně úmrtnosti na infekční choroby se projevilo v letech 1899–1902, kdy na infekční nemoci umírá 24,3 % všech zemřelých, zvýšil se však podíl zemřelých na nemoci oběhové a nemoci dýchací soustavy. Pokles podílu zemřelých na infekční nemoci byl výraznější u žen – skonalo na ně 17,4 % všech zemřelých žen oproti 27,2 % všech zemřelých mužů. Muži častěji umírali na nemoci oběhové soustavy (25,6 % všech zemřelých mužů), zatímco ženy častěji podléhaly nemocem dýchací soustavy (27,2 % všech zemřelých žen). Desetiprocentní hranici překročily i úmrtí na novotvary. Nejčastějšími příčinami smrti byla stále tuberkulóza (16,4 %), dále pak zánět plic (13,2 %), rakovina (10,6 %) a mozková mrtvice (9,5 %). Úmrtí na psotník se již vůbec nevyskytují. Příčinou bylo zřejmě i postupné zlepšování diagnostiky (Svobodný – Hlaváčková, 2004).

Tab. 5 Skupiny příčin úmrtí v letech 1879–1882, 1899–1902 a 1909–1912 (Groups of death causes in 1879–1882, 1899–1902 and 1909–1912)

Skupina příčin	1879–1882		1899–1902		1909–1912		
	počet	podíl	počet	podíl	počet	podíl	
infekční nemoci	99	37,6	46	24,3	17	12,1	
novotvary	8	3,0	20	10,6	9	6,4	
nemoci krve, krvetvorných orgánů	-	-	1	0,5	-	-	
nemoci endokrinní, výživy a přeměny látek	1	0,4	2	1,1	1	0,7	
nemoci nervové soustavy	6	2,3	9	4,8	12	8,6	
nemoci oběhové soustavy	21	8,0	42	22,2	33	23,6	
nemoci dýchací soustavy	20	7,6	43	22,8	31	22,1	
nemoci trávicí soustavy	11	4,2	7	3,7	4	2,9	
nemoci svalové a kosterní soustavy	-	-	1	0,5	2	1,4	
nemoci močové a pohlavní soustavy	2	0,8	4	2,1	4	2,9	
těhotenství, porod a šestinedělí	-	-	-	-	1	0,7	
vnější příčiny	6	2,3	2	1,1	2	1,4	
ostatní	sešlost věkem	47	17,9	5	2,6	15	10,7
	psotník	23	8,7	-	-	-	-
	vrozená slabost	10	3,8	1	0,5	4	2,9
	vodnatelnost	8	3,0	3	1,6	-	-
nezjištěno	1	0,4	3	1,6	5	3,6	
Celkem	263	100,0	189	100,0	140	100,0	

V letech 1909–1912 klesl podíl zemřelých na infekční nemoci na 12,1 % všech zemřelých (v českých zemích v roce 1913 stále vysoký podíl 20 % (Fialová et al., 1998), nejčastější skupinou příčin úmrtí se staly nemoci dýchací a nemoci oběhové soustavy. I v tomto období pokračoval trend nárůstu rozdílu úrovně úmrtnosti na výše uvedené příčiny úmrtí podle po-

⁸⁾ Barva vody byla různá, od bezbarvé až k citronově žluté a zelenavé, v nálezu byly i různé řasenky, červi a buchanky, četné vodní plísně, hodnoty sledovaných chemických prvků kolísaly v těchto rozmezích: Ca 51–359 mg/l, Mg 14–170 mg/l, Cl 54–254 mg/l, NO 47–347 mg/l, H₂SO₄ 11–172 mg/l. Svobodová, M. Řasy, buchanky a červi, aneb pitná voda našich předků. In Jindřichohradecký vlastivědný sborník 14, 2002, s. 69–70.

⁹⁾ Nemocnice byla vystavěna na spáleništi bývalé šatlavy umístěné v baště městského opevnění v roce 1819, až do roku 1855 fungovala jako lazaret pro chudé, v roce 1855 byla přeměněna na nemocnici okresní. Muk, J. O starém hradeckém lazaretu. In Ohlas od Nežárky, 1932, roč. 62, č. 17, 1932, s. 1–2.

hlaví. Opět narostl i podíl zemřelých na sešlost věkem. Ta se stala nejčastější příčinou úmrtí následována zánětem plic (9,3 %), arteriosklerózou, krvácením do mozku, rakovinou a rozedrou plic (vše 5,7 %).

Závěr

Přestože o výrazné změně úrovně úmrtnosti v průběhu demografické revoluce nelze pochybovat, tato sonda na příkladu I. městské části Jindřichova Hradce poukázala na některé další otázky týkající se strukturálních změn hladiny úmrtnosti na přelomu 19. a 20. století. Ačkoliv hlavní příčinou nárůstu naděje dožití ve věku 0 bylo snížení úrovně kojenecké a dětské úmrtnosti, k růstu e_0 přispívala i snížená úroveň úmrtnosti mužů středního věku a žen ve věkové skupině 20–34 let a 50–74 let.

Na změně hladiny úmrtnosti se podílelo především snížení její intenzity, nicméně u mužů dosti výrazně působila proti poklesu úrovně úmrtnosti změna věkové struktury, vyjma období 1899–1912, kdy změna věkové struktury přispěla k poklesu úrovně úmrtnosti mužů.

Do struktury příčin úmrtí se promítl kromě mnoha jiných faktorů (hygienu, lékařská osvěta apod.) i vývoj lékařské vědy, která v průběhu času diagnostikovala jednotlivé příčiny přesněji. Přesto lze pozorovat znatelný pokles zemřelých na infekční nemoci (především na tuberkulózu) a nárůst úmrtí na nemoci dýchací soustavy (zejména záněty horních cest dýchacích) a soustavy oběhové (mozková mrtvice, arterioskleróza).

Literatura

- Fialová, L. et al. 1998. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 398 s.
- Hofman, V. 2003. *Struktura domácností v Jindřichově Hradci a v Hůrkách v roce 1910*. Praha: Diplomová práce, PFF UK, 87 s.
- Matesová, J. 1983. *Základní trendy v dlouhodobém vývoji řádu vymírání české populace*. Demografie roč. 25, č. 4, s. 309–321.
- Muk, J. 1947. *Dějiny textilní výroby na Jindřichohradecku*. Jindřichův Hradec, 76 s.
- Muk, J. 1970. *Kapitoly z minulosti Jindřichohradecka*. Jindřichův Hradec, 55 s.
- Muk, J. 1932. *O starém hradeckém lazaretu*. Ohlas od Nežárky, roč. 62, č. 17, s. 1–2.
- Musil, J. 1959. *Rozbor dynamiky některých ukazatelů úmrtnostních tabulek za léta 1875–1955*. Demografie, roč. 1, č. 2, s. 77–87.
- Střítěský, J. 1971. *Zdravotní a populační vývoj československého obyvatelstva*. Praha: Avicenum, 285 s.
- Svobodný, P. – Hlaváčková, L. 2004. *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha: Triton, 247 s.
- Svobodová, M. 2002. *Řasy, buchanky a červi, aneb pitná voda našich předků*. Jindřichohradecký vlastivědný sborník 14, s. 68–71.

Prameny

- Městský úřad v Jindřichově Hradci, odbor správních agend, oddělení matriky, kniha narozených, signatury N–XXV, N–XXVI a N–XXVII.
- Národní archiv v Praze, Židovské matriky, signatura HBMa 705 a HBMa 707.
- Státní oblastní archiv v Třeboni, fond Sběrka matrik Jihočeského kraje, farní úřad Jindřichův Hradec, kniha zemřelých, pořadové číslo 59, 61, 64 a 65; fond Sběrka matrik Jihočeského kraje, farní úřad Jindřichův Hradec, kniha narozených, pořadové číslo 26 a 27.
- Státní okresní archiv v Jindřichově Hradci, fond Archiv města Jindřichova Hradce, karton 588, inventární číslo 2099.
- Státní okresní archiv v Jindřichově Hradci, fond Archiv města Jindřichova Hradce, karton 592, inventární číslo 2190.
- Státní okresní archiv v Jindřichově Hradci, fond Okresní úřad Jindřichův Hradec, Sčítání lidu 1880, soudní okres Jindřichův Hradec, inventární číslo 1879, fascikl 28; fond Okresní úřad Jindřichův Hradec, Sčítání lidu 1900, soudní okres Jindřichův Hradec, inventární číslo 2014, fascikl 66–69; fond Okresní úřad Jindřichův Hradec, Sčítání lidu 1910, soudní okres Jindřichův Hradec, inventární číslo 2101, fascikl 100–103.

VÁCLAV HOFMAN vystudoval demografii na katedře demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty UK. V současné době pokračuje v postgraduálním studiu demografie. Zabývá se vývojem demografických procesů a struktur v 19. století a na přelomu 19. a 20. století.

Summary

In the period of 1879–1912, the 1st town district of Jindřichův Hradec saw a significant decrease in mortality rate. What contributed significantly to the decrease was notably advancement in infant mortality rates (including babies

and children) of both sexes. Although the mortality rate of babies dropped, the proportion of babies who died in their first three months remained unchanged (cc 50 %). At the beginning of the observed period, mortality rates of men were significantly worse than those of women, notably due to the dismal mortality rates of boys under 10, but also of middle-aged men. Within 20 years, the mortality conditions of men improved, nevertheless, in the period of 1899–1912, the mortality level of men in Jindřichův Hradec was characterised mostly by stagnation. The decline of mortality rate of women was not as dynamic as that of men, but it remained continual for the whole observed period. While the men's life expectancy at birth increased notably due to the improvement of mortality rate of age categories of 0–9 and 25–54, women's life expectancy at birth increased not only due to the infant part but only due to a fall in mortality rate at older age. The differences between both sexes may be observed also in case of decomposition of gross mortality rates. The change in women's mortality level was caused almost exclusively by change in mortality intensity, while the change in men's gross mortality rate was provoked in a non-negligible extent also by change in age structure, which at the beginning of the observed period hindered the drop in gross mortality rate but at the end of the observed period became one of the co-factors of mortality level reduction. Improvement of medical education, hygienic conditions, water quality and, last but not least, diagnostics was reflected in the transformation of structure by death causes. Gradually, deaths due to infectious diseases diminished while the rate of deaths caused by circulatory system diseases and nervous system diseases increased.

Příloha

Tab. 1 Zkrácené úmrtnosti tabulky, 1879–1882, muži, Jindřichův Hradec (Reduction of life table, 1879–1882, males, Jindřichův Hradec)

Věk	p_x	q_x	l_x	dx	lx	T_x	e_x
0	0,6842	0,3158	100 000	31 579	71 579	2 745 297	27,45
1–4	0,8592	0,1408	68 421	9 637	254 411	2 673 718	39,08
5–9	0,9183	0,0817	58 784	4 805	281 908	2 419 308	41,16
10–14	1,0000	0,0000	53 979	0	269 895	2 137 399	39,60
15–19	0,9571	0,0429	53 979	2 317	264 103	1 867 504	34,60
20–24	0,9500	0,0500	51 662	2 581	251 860	1 603 401	31,04
25–29	0,9299	0,0701	49 082	3 442	236 804	1 351 540	27,54
30–34	0,8297	0,1703	45 640	7 773	208 766	1 114 736	24,42
35–39	0,9556	0,0444	37 867	1 683	185 126	905 970	23,93
40–44	0,7561	0,2439	36 184	8 825	158 855	720 844	19,92
45–49	0,7854	0,2146	27 358	5 871	122 115	561 989	20,54
50–54	0,8501	0,1499	21 488	3 221	99 385	439 874	20,47
55–59	0,9598	0,0402	18 267	734	89 499	340 489	18,64
60–64	0,8630	0,1370	17 533	2 402	81 661	250 989	14,32
65–69	0,8361	0,1639	15 131	2 481	69 455	169 328	11,19
70–74	0,6970	0,3030	12 651	3 834	53 670	99 873	7,89
75–79	0,5238	0,4762	8 817	4 199	33 589	46 203	5,24
80–84	0,0323	0,9677	4 619	4 470	11 919	12 614	2,73
85+	0,0000	1,0000	149	149	695	695	4,67

Tab. 2 Zkrácené úmrtnostní tabulky, 1879–1882, ženy, Jindřichův Hradec (Reduction of life table, 1879–1882, women, Jindřichův Hradec)

Věk	p_x	q_x	l_x	dx	lx	T_x	e_x
0	0,8199	0,1801	100 000	18 009	83 791	3 931 444	39,31
1–4	0,8876	0,1124	81 991	9 212	309 537	3 847 653	46,93
5–9	0,9363	0,0637	72 778	4 636	352 302	3 538 115	48,62
10–14	0,9783	0,0217	68 143	1 478	337 017	3 185 814	46,75
15–19	0,9842	0,0158	66 664	1 053	330 689	2 848 796	42,73
20–24	0,9431	0,0569	65 611	3 735	318 719	2 518 107	38,38
25–29	0,9401	0,0599	61 876	3 705	300 118	2 199 388	35,54
30–34	0,9573	0,0427	58 171	2 482	284 650	1 899 270	32,65
35–39	0,9179	0,0821	55 689	4 572	267 013	1 614 620	28,99
40–44	0,9613	0,0387	51 117	1 979	250 636	1 347 607	26,36
45–49	0,9485	0,0515	49 138	2 529	239 368	1 096 971	22,32
50–54	0,8584	0,1416	46 609	6 602	216 542	857 603	18,40
55–59	0,8451	0,1549	40 007	6 197	184 544	641 061	16,02
60–64	0,8168	0,1832	33 810	6 192	153 570	456 518	13,50
65–69	0,8329	0,1671	27 618	4 614	126 554	302 948	10,97
70–74	0,5868	0,4132	23 004	9 506	91 255	176 394	7,67
75–79	0,6552	0,3448	13 498	4 655	55 854	85 140	6,31
80–84	0,1803	0,8197	8 844	7 249	26 096	29 285	3,31
85+	0,0000	1,0000	1 595	1 595	3 189	3 189	2,00

Tab. 3 Zkrácené úmrtnostní tabulky, 1899–1902, muži, Jindřichův Hradec (Reduction of life table, 1899–1902, males, Jindřichův Hradec)

Věk	p_x	q_x	l_x	dx	lx	T_x	e_x
0	0,8424	0,1576	100 000	15 758	85 818	4 737 771	47,38
1–4	0,9070	0,0930	84 242	7 837	321 297	4 651 953	55,22
5–9	0,9881	0,0119	76 406	913	379 747	4 330 656	56,68
10–14	1,0000	0,0000	75 493	0	377 465	3 950 909	52,33
15–19	0,9783	0,0217	75 493	1 638	373 371	3 573 443	47,33
20–24	0,9542	0,0458	73 855	3 383	360 821	3 200 072	43,33
25–29	1,0000	0,0000	70 473	0	352 364	2 839 252	40,29
30–34	1,0000	0,0000	70 473	0	352 364	2 486 888	35,29
35–39	0,9818	0,0182	70 473	1 284	349 155	2 134 524	30,29
40–44	0,9617	0,0383	69 189	2 651	339 318	1 785 369	25,80
45–49	0,9556	0,0444	66 538	2 957	325 298	1 446 051	21,73
50–54	0,8947	0,1053	63 581	6 693	301 173	1 120 753	17,63
55–59	0,8013	0,1987	56 888	11 302	256 185	819 580	14,41
60–64	0,8246	0,1754	45 586	7 998	207 936	563 395	12,36
65–69	0,7297	0,2703	37 588	10 159	162 544	355 459	9,46
70–74	0,4118	0,5882	27 429	16 135	96 810	192 914	7,03
75–79	0,5431	0,4569	11 294	5 160	43 572	96 105	8,51
80–84	0,5775	0,4225	6 135	2 592	24 193	52 532	8,56
85+	0,0000	1,0000	3 542	3 542	28 340	28 340	8,00

Tab. 4 Zkrácené úmrtnosti tabulky, 1899–1902, ženy, Jindřichův Hradec (Reduction of life table, 1899–1902, women, Jindřichův Hradec)

Věk	p_x	q_x	l_x	dx	lx	Tx	e_x
0	0,8429	0,1571	100 000	15 707	85 864	4 739 955	47,40
1–4	0,8922	0,1078	84 293	9 085	319 002	4 654 091	55,21
5–9	0,9864	0,0136	75 208	1 026	373 473	4 335 089	57,64
10–14	0,9888	0,0112	74 182	831	368 832	3 961 615	53,40
15–19	0,9722	0,0278	73 351	2 039	361 656	3 592 784	48,98
20–24	0,9916	0,0084	71 312	596	355 068	3 231 128	45,31
25–29	0,9522	0,0478	70 716	3 384	345 120	2 876 059	40,67
30–34	0,9617	0,0383	67 332	2 580	330 212	2 530 939	37,59
35–39	0,9536	0,0464	64 752	3 002	316 256	2 200 727	33,99
40–44	0,9732	0,0268	61 750	1 655	304 612	1 884 471	30,52
45–49	0,9828	0,0172	60 095	1 034	297 887	1 579 859	26,29
50–54	0,9506	0,0494	59 060	2 919	288 004	1 281 972	21,71
55–59	0,9563	0,0437	56 141	2 452	274 577	993 968	17,70
60–64	0,8978	0,1022	53 690	5 490	254 724	719 391	13,40
65–69	0,6410	0,3590	48 200	17 303	197 743	464 667	9,64
70–74	0,7238	0,2762	30 897	8 535	133 149	266 923	8,64
75–79	0,4118	0,5882	22 362	13 154	78 925	133 774	5,98
80–84	0,4268	0,5732	9 208	5 278	32 844	54 849	5,96
85+	0,0000	1,0000	3 930	3 930	22 005	22 005	5,60

Tab. 5 Zkrácené úmrtnosti tabulky, 1909–1912, muži, Jindřichův Hradec (Reduction of life table, 1909–1912, males, Jindřichův Hradec)

Věk	p_x	q_x	l_x	dx	lx	Tx	e_x
0	0,8581	0,1419	100 000	14 194	87 226	4 902 096	49,02
1–4	0,9273	0,0727	85 806	6 240	330 745	4 814 870	56,11
5–9	0,9762	0,0238	79 566	1 890	393 105	4 484 126	56,36
10–14	1,0000	0,0000	77 676	0	388 380	4 091 021	52,67
15–19	0,9940	0,0060	77 676	468	387 211	3 702 640	47,67
20–24	0,9596	0,0404	77 208	3 117	378 248	3 315 429	42,94
25–29	0,9672	0,0328	74 091	2 429	364 382	2 937 181	39,64
30–34	0,9585	0,0415	71 662	2 974	350 875	2 572 799	35,90
35–39	0,9820	0,0180	68 688	1 233	340 358	2 221 924	32,35
40–44	0,9531	0,0469	67 455	3 167	329 358	1 881 565	27,89
45–49	0,9404	0,0596	64 288	3 834	311 855	1 552 207	24,14
50–54	0,9317	0,0683	60 454	4 131	291 941	1 240 352	20,52
55–59	0,8901	0,1099	56 323	6 189	266 140	948 411	16,84
60–64	0,8745	0,1255	50 133	6 293	234 934	682 271	13,61
65–69	0,7231	0,2769	43 840	12 140	188 851	447 337	10,20
70–74	0,7041	0,2959	31 700	9 379	135 053	258 486	8,15
75–79	0,3960	0,6040	22 321	13 483	77 900	123 432	5,53
80–84	0,4545	0,5455	8 839	4 821	32 141	45 532	5,15
85+	0,0000	1,0000	4 018	4 018	13 392	13 392	3,33

Tab. 6 Zkrácené úmrtnostní tabulky, 1909–1912, ženy, Jindřichův Hradec (Reduction of life table, 1909–1912, women, Jindřichův Hradec)

Věk	p_x	q_x	l_x	dx	lx	T_x	e_x
0	0,8391	0,1609	100 000	16 092	85 517	5 481 018	54,81
1–4	0,9643	0,0357	83 908	2 997	329 639	5 395 501	64,30
5–9	0,9832	0,0168	80 911	1 355	401 168	5 065 862	62,61
10–14	0,9901	0,0099	79 556	785	395 817	4 664 694	58,63
15–19	1,0000	0,0000	78 771	0	393 853	4 268 877	54,19
20–24	0,9900	0,0100	78 771	790	391 878	3 875 024	49,19
25–29	0,9703	0,0297	77 981	2 314	384 118	3 483 146	44,67
30–34	0,9884	0,0116	75 667	879	376 136	3 099 028	40,96
35–39	0,9371	0,0629	74 788	4 704	362 180	2 722 891	36,41
40–44	0,9852	0,0148	70 084	1 035	347 833	2 360 711	33,68
45–49	0,9320	0,0680	69 049	4 697	333 502	2 012 879	29,15
50–54	0,9823	0,0177	64 352	1 139	318 911	1 679 377	26,10
55–59	0,9083	0,0917	63 213	5 799	301 566	1 360 465	21,52
60–64	0,9160	0,0840	57 413	4 825	275 006	1 058 900	18,44
65–69	0,9174	0,0826	52 589	4 346	252 078	783 894	14,91
70–74	0,7885	0,2115	48 243	10 202	215 707	531 816	11,02
75–79	0,6241	0,3759	38 040	14 301	154 449	316 109	8,31
80–84	0,7561	0,2439	23 739	5 790	104 222	161 660	6,81
85+	0,0000	1,0000	17 949	17 949	57 438	57 438	3,20

Sčítání lidu, domů a bytů 2001. Pramenné dílo

Český statistický úřad vydal na 426 stranách souhrn základních výsledků ze sčítání lidu 2001 členěný na datovou a analytickou část, retrospektivní přehled vybraných ukazatelů, metodiku a další informace ze sčítání lidu 2001.

Cena 450 Kč

Publikaci dostanete v prodejně ČSÚ, tel.: 274052400, e-mail: prodejna@gw.czso.cz nebo si ji můžete objednat, tel.: 274052555, e-mail: objednavky@gw.czso.cz

POPULAČNÍ VÝVOJ ČÍNY A JEHO ÚZEMNÍ A ETNICKÁ DIFERENCIACE VE 2. POLOVINĚ 20. STOLETÍ

MAREK ŘEZANKA

Population Development of China and Its Territorial and Ethnic Differentiation in the second Half of the 20th Century

The contribution is devoted to the development of basic demographic processes in China in last decades and is focused on Chinese regions and ethnic minorities. The attention is focused on fertility and mortality processes with an emphasis on the differences between eastern and western regions of China. The author outlines the differences between the urban and rural environments and, where possible, the different demographic behaviour of women and men.

Demografie, 2006, 48: 35–46

Populační vývoj Číny v závěru 20. století je charakteristický značnou diferenciací mezi městským a venkovským prostředím a do značné míry i mezi jednotlivými etniky. Zdá se, že tyto odlišnosti ovlivňuje více ekonomické a zeměpisné prostředí, ve kterém obyvatelstvo žije než příslušnost k etniku.

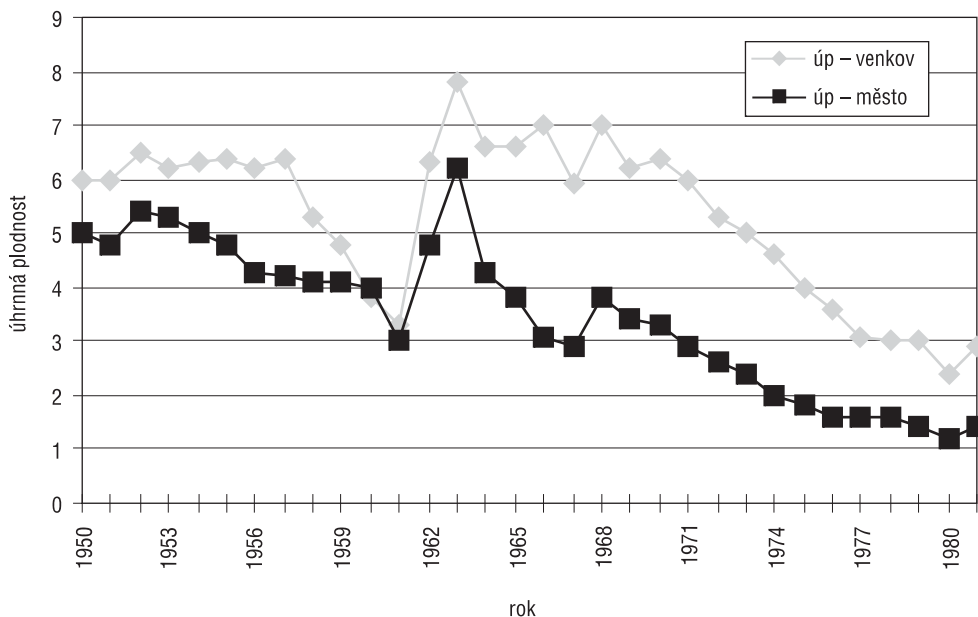
Předkládaný příspěvek se zabývá především rozdíly ve vývoji plodnosti a úmrtnosti v Číně v druhé polovině 20. století. Zaměřuje se na postižení společných i rozdílných trendů vývoje v regionech, přetrvávajících odlišností mezi venkovskou a městskou populací a rozdíly v demografickém chování žen a mužů. Tak lze věrohodněji posoudit obavy z „populační exploze“ čínského venkova a etnických menšin v Číně v případě opuštění politiky „jednoho dítěte“, resp. úvahy o budoucím „přelidněném“ venkově na straně jedné a o stárnoucích čínských velkoměstech na straně druhé. Zároveň je možné sledovat, zda dochází k prohlubování demografických, sociálních a ekonomických rozdíly mezi venkovskou a městskou populací nebo zda naopak již byl nastoupen trend jejich sblížení.

Přetrvávající rozdíly v úrovni plodnosti mezi čínským venkovem a čínskými městy

Stále ještě výrazné rozdíly mezi městským a venkovským prostředím jsou dány pozdějším narušováním tradiční struktury čínské společnosti na venkově, vyznačující se výraznou dominancí muže v rodině. Nezanedbatelnou roli u národnostních menšin hrají sice jejich kulturní specifika, ale ta jsou v posledních letech stále více zatlačována do pozadí vnějším prostředím.

I na čínském venkově se dnes postupně prosazuje jeho industrializace a jsou zde patrné i další známky modernizace. Je jen otázkou času, kdy se tyto trendy odrazí v demografickém chování zdejšího obyvatelstva, zejména ženské populace. Vývoj úhrnné plodnosti v městském a venkovském prostředí Číny v letech 1950–1980 zachycuje graf 1. Dokládá jak rozdíly mezi úrovní plodnosti mezi venkovským a městským prostředím v období, kdy došlo zřejmě k nejzávažnějšímu poklesu úrovně plodnosti v historii čínské populace, tak rozdílné období časování počátku tohoto poklesu. Na venkově přetrvávala úhrnná plodnost vyšší než 6 dětí narozených ženě během jejího reprodukčního období až do počátku 70. let, kdežto ve městech nebyla nikdy tak vysoká a zde pokles nastal již od počátku 50. let (s výjimkou první poloviny 60. let, kdy se v souvislosti s důsledky hladomoru krátkodobě úroveň plodnosti zvýšila i ve městech). Od roku 1980 do současnosti došlo k dalšímu poklesu úhrnné plodnosti zejména v čínských velkoměstech.

Graf 1 Úhrnná plodnost za město a venkov v Číně v letech 1950–1981 (Total fertility rate in town and country of China in 1950–1981)

Pramen.: Commission on Behavioral and Social Sciences and Education, Rapid Population Change in China, 1952–1982 (1984), <http://books.nap.edu/books/0309034809/html/6.html>, s. 60.

Ve vývoji plodnosti ale i úmrtnosti se promítají specifickým způsobem dramatické společenské a ekonomické proměny čínského venkova a složitým způsobem i dopad populační politiky. Když byla po roce 1979 v Číně praktikována politika jednoho dítěte, neměla se v žádném případě týkat národnostních menšin. Nástroje na její prosazování byly především ekonomické povahy, a zejména ve městech, kde byla mnohem snazší kontrola počtu narozených dětí než na venkově, byly účinné. V té době byl na podporu jednodětných rodin vytvořen celý komplex „odměn a represí“. Rodiny se zaevidovaným jedním dítětem měly větší naději na řešení bytové situace, lepší přístup ke zdravotnickým službám, dostaly určitý příspěvek k platu. Ženy – matky měly v takovém případě nárok na placenou „mateřskou dovolenou“. Na dítě narozené ve vyšším pořadí stát nepřispíval.

V letech 1980–1983 postihovala legislativa narození dítěte druhého a vyššího pořadí i na venkově (mimo národnostní menšiny). V polovině 80. let došlo k dekolktivizaci zemědělství v nejchudších oblastech Číny a rolníci dostali větší pravomoc ohledně řízení svých hospodářství. Venkovské rodiny, pokud měly prvorozené dítě ženského pohlaví, mohly mít další dítě, aniž za to byly ekonomicky postihovány.

Od konce 80. let se čínská vláda systematicky snaží o snížení podílu osob pracujících v zemědělství. V dohledné době by se měl snížit podíl venkovského obyvatelstva žijícího se zemědělstvím asi na 30 % (Obuchová, 1999: 252). Za tím účelem podporuje vláda budování průmyslu a drobné podnikání na venkově. Toto drobné podnikání je však i nadále spíše rodinného typu, tj. upřednostňuje využívání práce vlastních dětí než zaměstnávání cizích osob. I když stále platí finanční postih za nedodržení povoleného počtu dětí, nemají zřejmě venkovské rodiny zatím problémy s hrazením pokut a úřady jsou k nim benevolentnější než ve městech. S budováním infrastruktury i v odlehlých částech Číny se však posiluje kontrola státu v těchto oblastech.

Koncem 80. let se počal v Číně prosazovat dvoudětný model rodiny („zdola“); ve velkých městech lze od konce 90. let pozorovat v úrovni porodnosti a plodnosti trendy obvyklé v jiných ekonomicky a sociálně vyspělých společnostech. Souvisejí s celkovou proměnou největších čínských měst. Jedním z rysů těchto proměn je i stále širší zaměstnanost žen a vzrůstající individualismus. To snižuje závislost na tradičním morálním kodexu, kdy se děti (v prvé řadě syn) mají postarat o své rodiče (staré, případně nemocné). Tento vývoj se odráží například i v rostoucí rozvodovosti, která je nejvyšší v čínských městech.

Rozdíly v úrovni reprodukce podle oblastí a etnik

Charakteristika čínských regionů

Dnes má Čína okolo jedné pětiny světové populace (přes 1,2 miliardy). Národnostní menšiny představují podle oficiálních odhadů asi 8–10 % celkové populace (okolo 100–130 miliónů lidí)¹⁾. I když je třeba k údajům o národnostní skladbě obyvatelstva Číny přistupovat s určitou rezervou, je možno z dat sčítání lidu a z vládních materiálů věnovaných problematice národnostních menšin vyvodit základní trendy demografického vývoje jednotlivých menšin. Čínské národnostní menšiny jsou vzájemně značně heterogenní a v jejich (nejen) demografickém chování existují přes jisté podobnosti i značné rozdíly. Nejzajímavější je odlišnost jednotlivých etnik od majoritní populace. V Číně se dnes rozlišuje více než 55 etnik náležejících k různým jazykovým skupinám. Národnostní menšiny obývají asi 64 % čínského území především v západní části státu.

Podle administrativního členění území k roku 1998 má ČLR 32 regionů, včetně 5 autonomních oblastí (tab. 1). Peking, Šanghaj, Tiencin, Čchung-čching a Hongkong jsou městskými provinciemi.

Tab. 1 Administrativní členění území ČLR k roku 1998 (Administrative structure of the territory of the PRC in 1998)

Anglický název provincie či autonomní oblasti	Český název provincie či autonomní oblasti	Počet obyvatel v mil. v roce 1990	Anglický název provincie či autonomní oblasti	Český název provincie či autonomní oblasti	Počet obyvatel v mil. v roce 1990
Beijing	Peking	12,9	Guangdong	Kuang-tung	70,1
Shanghai	Šanghaj	13,1	Guizhou	Kuej-čou	36,6
Tianjin	Tiencin	9,5	Liaoning	Liao-ning	40,8
Chongqing*	Čchung-čching	29,5	Sichuan	S'-čchuan	85,6
Anhui	An-chuej	62,2	Shanxi	Šan-si	31,9
Zhejiang	Če-ťiang	46,5	Shandong	Šan-tung	87,8
Quinghai	Čching-chaj	5,0	Shaanxi	Šan-si	35,7
Fujian	Fu-fien	33,3	Jilin	Ťi-lin	26,0
Hainan	Chaj-nan	7,2	Jiangxi	Ťiang-si	41,5
Henan	Che-nan	92,4	Jiangsu	Ťiang-su	69,5
Hebei	Che-pej	62,3	Guangxi Zhuangzu zizhiqu	Čuangská AO Kuang-si	47,1
Heilongjiang	Chej-lung-ťiang	38,1	Ningxia Huizu zizhiqu	Chuejská AO Ning-sia	5,3
Hunan	Chu-nan	64,6	Xizang zizhiqu	Tibetská AO	2,5
Hubei	Chu-pej	58,7	Xinjiang Uygur zizhiqu	Ujurská AO Sin-ťiang	17,2
Yunnan	Jün-nan	41,6	Nei Mongol zizhiqu	AO Vnitřní Mongolsko	23,6
Gansu	Kan-su	24,9	Hongkong	Hongkong	6,4

Pozn.: Čchu-čching patří k nejlidnatějším městům světa, více <http://www.peacham.com/china/cities.htm#Population>.

Pramen: Obuchová, L.ubica. Číňané 21. století. Praha: Academia, 1999, s. 162–163;

UN, http://www.unescap.org/pop/database/chinadata/*shandong.htm (* – název příslušného regionu).

¹⁾ Údaj podle posledního sčítání lidu. Ostatní publikované údaje se vází převážně k roku 1990.

Tab. 2 Úroveň úhrnné plodnosti žen za vybrané východní a západní oblasti Číny k roku 1990 (Total fertility rate of women in selected eastern and western areas of China in 1990)

Východní oblasti			Západní oblasti		
region	úp	podíl městského obyvatelstva	region	úp	podíl městského obyvatelstva
Peking	1,4	73,4	S'-čchuan	2,0	20,2
Šanghaj	1,4	66,2	Vnitřní Mongolsko	2,1	36,3
Tiencin	1,6	69,6	Kan-su	2,3	2,02
Če-ťiang	1,6	31,1	Čching-chaj	2,6	27,4
Liao-ning	1,7	51,1	Ning-sia	2,6	26,0
Ťiang-su	2,0	21,6	Kuang-si	2,7	15,1
Šan-tung	2,1	27,3	Jün-nan	2,7	14,7
Che-pej	2,5	19,2	Šen-si	2,7	21,5
Kuang-tung	2,5	36,8	Kuej-čou	3,0	19,2
Fu-fien	2,6	21,4	Sin-ťiang	3,0	32,5
Chaj-nan	3,0	24,0	Tibet	3,8	11,5

Pramen: Xuejun, Yu. Population Development and Family Planning – <http://www.cpirc.org.cn/e-police3.htm>

Autonomními oblastmi jsou Kuang-si, Ning-sia, Sin-ťiang (Ujgurská AO), Tibetská AO a AO Vnitřní Mongolsko. Autonomie byly vyhlášeny tam, kde bylo koncentrováno obyvatelstvo jednoho či několika nečínských etnik. Jako první autonomní region v Číně bylo roku 1947 ustanoveno Vnitřní Mongolsko, ve druhé polovině 50. let 20. století přibýly regiony Sin-ťiang (1955) a Kuang-si (1958). Roku 1965 získal autonomní status Tibet. Reformy legislativy upravující práva a povinnosti autonomních oblastí Číny proběhly v roce 1984, k novým administrativním úpravám došlo v roce 1998 (k tomuto roku bylo v Číně 30 autonomních prefektur).

Většina čínského obyvatelstva je koncentrována při východním pobřeží (velké řeky zde ústí do Tichého oceánu). Naproti tomu etnické menšiny obývají jednak rozsáhlé oblasti západní Číny od hranic s Mongolskem po Barmu, jednak horská území střední, východní i jižní Číny. V porovnání s majoritním obyvatelstvem, Chany, jsou nepoměrně méně početnější: přibližně 11 etnik mělo v roce 1990 více než 1 milion osob, nejvíce z nich Čuangové – 15,6 milionů. Na těchto 11 etnik připadá asi dvě třetiny všech nečínských obyvatel (asi 72 milionů osob). Tato oblast, kde průměrné množství dešťových srážek za rok klesá od jihovýchodu k severozápadu a kde západní část je tvořena převážně vysoko položenými náhorními plošinami a velehorami (dvě třetiny Číny zaujímají hory nad tisíc metrů nad mořem, 14 % nížiny do 500 metrů), je obecně chudá na vodní zdroje (Obuchová, 1999: 164).

Reprodukční chování v čínských regionech a u etnických menšin v Číně

Čínu lze rozdělit podle hustoty osídlení na dvě vzájemně značně odlišné části – na Čínu východní, kam spadají zpravidla níže položené a hustě zalidněné provincie, a na Čínu západní s rozsáhlými horskými masivy a náhorními plošinami, některými velmi řídko zalidněnými, ale také s významnými regiony, jako je např. S'-čchuan.

Diferenciaci reprodukčního chování obyvatelstva z dat poskytovaných čínskou statistikou je možné sledovat buď podle regionů nebo podle etnik. Zkoumat lze úroveň plodnosti (dostupná jsou data o úhrnné plodnosti k roku 1990) a úmrtnostní poměry (na základě standardizované míry úmrtnosti).

Ve východních oblastech se úroveň plodnosti pohybuje obecně na relativně nízkých hodnotách (především v Pekingu a v Šanghaji, v dalších provinciích při pobřeží Východočínského moře byla úhrnná plodnost na počátku 90. let 20. století buď nižší než 2,0 nebo těsně nad touto hladinou). V západních oblastech byla v tomto období úroveň plodnosti v průměru vyšší.

Nejvyšší byla na náhorních plošinách Tibetu, kde úhrnná plodnost přesahovala v průměru 3,8. Vysokou úroveň plodnosti v některých oblastech západní Číny je možno dávat do souvislosti právě s vyšším podílem nečínského obyvatelstva.

Úhrnnou plodnost ve světle úrovně gramotnosti ženské populace starší 15 let k roku 1990 zachycuje tab. 3.

Tab. 3 Úhrnná plodnost žen a j. ukazatele za čínská etnika k roku 1990 (Total fertility rate of women and other indicators on Chinese ethnic groups in 1990)

Etnikum	Populace (v tis. obyvatel)	Úhrnná plodnost	% gramotných žen*
Chanové	1 040 000	2,1	69
Čuangové	15 600	2,6	67
Mandžuoové	9 850	1,9	84
Chuejové	8 610	2,5	57
Miaové	7 400	3,0	41
Vejvuerové	7 200	5,0	71
Iové	6 600	3,0	35
Tchu-ťiaoové	5 700	2,3	63
Mongolové	4 800	2,2	77
Tungové	2 500	2,5	56
Jaové	2 130	2,7	57
Pajové	1 600	2,8	-

Pozn.: * Ženy starší 15 let.

Pramen: Byrnes, M., Farhat, Y., <http://www.index-china.com/minority/minority-study.html>.

nejí neliší: jak čuangské tak chanské ženy rodí za život v průměru 2–3 děti²⁾.

V jiných oblastech jsou ale patrné větší rozdíly. Například asi sedm miliónů Vejvuerů žije v sedmnáctimiliónovém Sin-ťiangu v severozápadním cípu Číny. Úhrnná plodnost všech sin-ťiangských žen se pohybuje kolem tří, vejvuerkých pak kolem pěti dětí. Lze z toho odvozovat na jiné reprodukční chování obyvatel v tomto regionu, které bývá dáváno do souvislosti buď s tím, že většina vejvuerké populace jsou věřící muslimové nebo s okolností, že Vejvuerové se dodnes živí především zemědělstvím a žijí na venkově. Protože v polovině 90. let 20. století žilo v sin-ťiangských městech okolo 33 % lidí (asi šest miliónů obyvatel), přiklání se odborná veřejnost k názoru, že významnějším faktorem vyšší plodnosti byl spíše zemědělský způsob života než náboženství.

U dalších etnik již obdobné srovnání s majoritní populací možné není, neboť neobývají z větší části jediný region a jsou rozděleny ve více oblastech. Například v Jün-nanu, Kuej-čou či Chu-nanu žije několik menšin.

Úroveň plodnosti bývá často dávana do souvislosti s emancipací žen, na její úroveň je možno do určité míry usuzovat i z jejich gramotnosti. V tomto ohledu teorie odpovídá zjištěným údajům u mandžuské, chanské a mongolské populace, méně už například u Vejvuerů, u nichž byl sice zjištěn vysoký podíl gramotných žen ve věku 15–49 let, ale zároveň nejvyšší úroveň plodnosti (5 dětí na jednu ženu). Je možné, že gramotnost byla u této minority zjišťována pomocí jiných kritérií (Vejvuerové jsou z převážné části muslimové). Podobné pochybnosti mají badatelé i u dat o úrovni gramotnosti například u Mongolů, kde je islám po budhismu (tibetského typu) druhým nejrozšířenějším vyznáním.

Majoritní populace Chanů je charakteristická druhou nejnižší úrovní plodnosti (2,1 dětí na jednu ženu). Nejmenším počtem dětí v rodině (1,9) se vyznačovaly Mandžuoové, žijící převážně ve východní a severovýchodní Číně. Mandžuoové významně ovlivnili novodobou historii Číny, zároveň jde však o jedno z nejvíce asimilovaných etnik.

Relativně nízkou úroveň plodnosti mají rovněž Mongolové, žijící na severu, převážně ve Vnitřním Mongolsku. U ostatních minorit již byla charakteristická úroveň plodnosti vyšší. Například u druhého nejpčetnějšího etnika – Čuangů (zhruba 15 miliónů obyvatel), dosahovala úhrnná plodnost již 2,6. Lze přepokládat, že tato okolnost měla vliv na průměrné hodnoty úrovně plodnosti v regionu Kuang-si, kde žije asi 90 % tohoto etnika. Protože však v Kuang-si žije celkem 47 miliónů lidí a úhrnná plodnost v této oblasti je 2,6, vyplývá z toho, že se reprodukční poměry zdejšího obyvatelstva význam-

²⁾ Srovnej: <http://www.unescap.org/pop/database/chinadata/guangxi.htm> a <http://www.index-china.com/minority/minority-study.html>, s. 6.

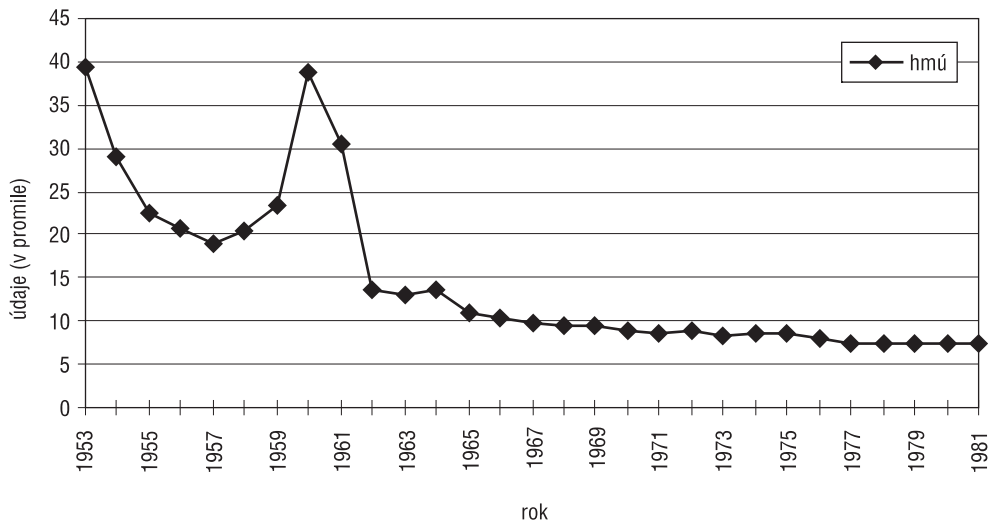
Rozdíly v procesu úmrtnosti

Vývoj hrubé míry úmrtnosti podle etnické skladby čínského obyvatelstva

Zásadní změna v úrovni úmrtnosti proběhla v Číně již v 50. letech 20. století, když se během relativně krátké doby snížila hrubá míra úmrtnosti ze 40 na méně než 20 ‰. Velmi příznivý vývoj byl přerušen na přelomu 50. a 60. let v období tzv. Velkého skoku důsledky hladomoru. V následujících letech ale zlepšování úmrtnostních poměrů pokračovalo; od počátku 90. let se standardizovaná hrubá míra úmrtnosti pohybuje kolem 6–8 ‰.

První fázi zvyšování naděje dožití při narození v Číně představovalo období 1950–1963, kdy díky importu očkovacích látek proti vysoce infekčním chorobám, na něž byla do té doby poměrně vysoká mortalita, se úmrtnost na tyto nemoci podařilo značně snížit. Pro zlepšení úmrtnostních poměrů byl rozhodující vývoj, který zaznamenala většinová populace Chanů. U nich se hrubá míra úmrtnosti v roce 1990 pohybovala kolem 6 ‰; zároveň již u této populace byla mírně vyšší úmrtnost mužů. U menšin nebyl pokles hladiny úmrtnosti tak radikální (srv. situaci v roce 1990 – graf 3), i když se u všech etnik standardizovaná hrubá míra úmrtnosti dostala pod 20 ‰. U všech také přetrvávala nadúmrtost žen.

Graf 2 Vývoj standardizované hrubé míry úmrtnosti od poloviny 50. let do počátku 80. let 20. století (Development of standardised crude death rate from the mid-1950s to beginning of the 1980s)

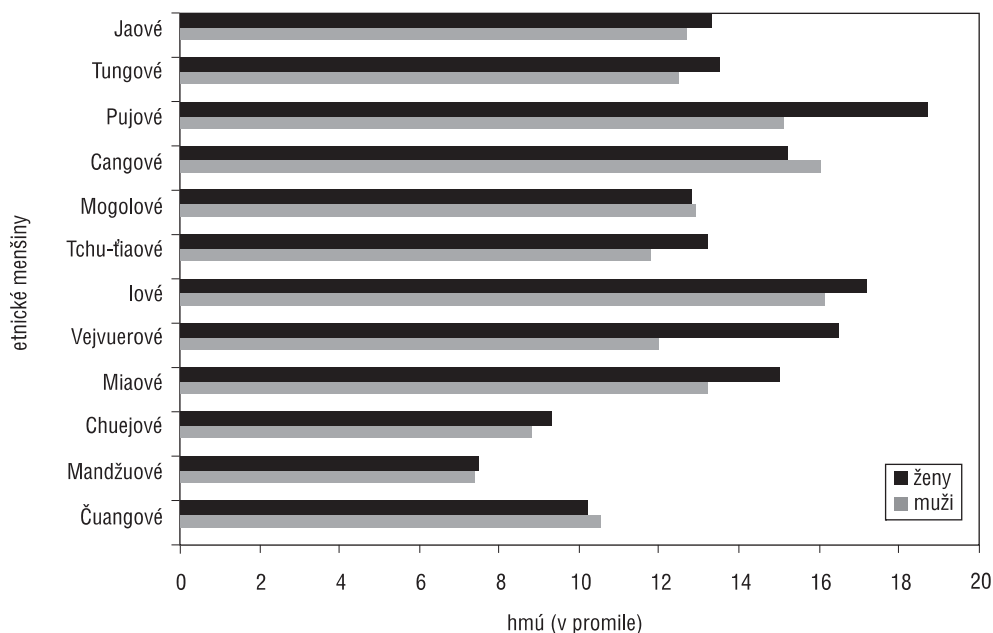

Pramen: Commission on Behavioral and Social Sciences and Education, Rapid Population Change in China, 1952–1982 (1984), <http://books.nap.edu/books/0309034809/html/69.html>, s. 69.

Podle zjištěných dat měli počátkem 90. let 20. století nejlepší úmrtnostní poměry z etnických menšin v Číně Mandžuoové. U Pujů, Vejvuerů a Miaů je úmrtnost žen (vyjádřená pomocí standardizovaných hrubých měr úmrtnosti) podstatně vyšší než u mužů. Většina příslušníků etnických menšin žije na venkově a živí se tradičním zemědělstvím, v němž nejsou používány moderní technologie. Podle cenzu z roku 1990 nejvyšší podíl městského obyvatelstva mají z menšin právě Mandžuoové (okolo 40 %)³⁾.

³⁾ Ethnic minorities in China, <http://www.chinatown-online.co.uk/pages/culture/ethnic/manchu.html>.

Graf 3 Standardizované hrubé míry úmrtnosti za vybrané etnické menšiny v Číně k roku 1990 (Standardised crude death rates of selected ethnic minorities in China in 1990)

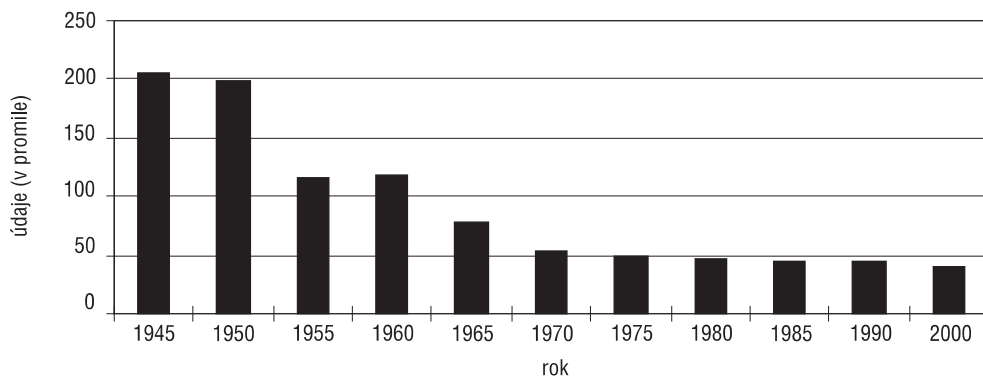

Pramen: Yusuf, F., Byrnes, M. Ethnic Mosaic of Modern China, <http://www.index-china.com//minority/minority-study.html>, s. 10.

Úroveň kojenecké úmrtnosti

Stejně jako v dalších zemích i v Číně se pokrok v medicíně, zejména rozvoj preventivního očkování a chemoterapie, v poválečném období velmi rychle odrazil v poklesu úmrtnosti především nejmenších dětí. V polovině čtyřicátých let dvacátého století byla hodnota kojenecké úmrtnosti v Číně asi 200 ‰. Od počátku padesátých let klesla pod 150 ‰, trvale pod 100 ‰ se dostala koncem 60. let.

Graf 4 Kvocient kojenecké úmrtnosti v Číně ve vybraných letech za období 1945–2000 (Quotient of infant mortality in China in selected years between 1945–2000)

Pramen: Bergaglio, M. Population Growth in China (<http://www.globalgeografia.it/temi/cina/china.htm>), s. 2.

Tedy činil kvocient kojenecké úmrtnosti chlapců přibližně 73 ‰, u dívek 70 ‰, počátkem 70. let to bylo necelých 50 ‰ a koncem 80. let 40 ‰ za obě pohlaví. Od 70. až 80. let se výrazně zlepšuje lékařská péče o matku a dítě, především ve městech v souvislosti s politikou jednoho dítěte (pokud se jedná o dítě prvorozené). V současnosti se podle OSN uvádí, že v Číně dosahuje kojenecká úmrtnost zhruba 40 ‰⁴⁾. Kvocient kojenecké úmrtnosti chlapců byl v období 1995–2000 ve výši 35 ‰, úroveň kojenecké úmrtnosti dívek činila téměř 50 ‰. Významně vyšší úroveň kojenecké úmrtnosti dívek než chlapců je ve světě zjištěna mimo Čínu též v Indii, na Maledivách a v některých státech Oceánie (tab. 4). Je pravděpodobné, že úroveň kojenecké úmrtnosti v Číně zvyšují případy zabíjení novorozenců dívek (genderově motivovaná infanticida – pohlavní selekce), neboť od roku 1994 je legislativou zakázáno zjišťovat pohlaví plodu.

Ve srovnání s Indii a dalšími sousedními zeměmi je v Číně relativně nízká úroveň kojenecké úmrtnosti. Je otázkou, zda lze v nejbližších letech v Číně očekávat výraznější pokles hladiny kojenecké úmrtnosti, a když, tak na jaké hodnoty. Součástí Číny jsou dnes i Hongkong a Macao s relativně velmi nízkými hodnotami kvocientu kojenecké úmrtnosti, jaké jsou obvyklé v sociálně a ekonomicky nejrozvinutějších zemích světa.

Úroveň kojenecké úmrtnosti v čínských regionech a za etnické menšiny

Se zlepšující se zdravotní péčí se podařilo snížit kvocient kojenecké úmrtnosti pod 50 ‰ ve většině čínských regionů. Do úrovně kojenecké úmrtnosti se v Číně stále promítá infanticida novorozenců dívek (a to jak na venkově, tak i v městském prostředí, kde je jinak úroveň kojenecké úmrtnosti oproti venkovu relativně velmi nízká). Infanticida dívek (v mnohem menší míře i chlapců) není v čínském prostředí novým rys, nastupující až s politikou jednoho dítěte v osmdesátých letech dvacátého století. Byla dána sociálně, ekonomicky (např. v zemědělství bylo zapotřebí těžké fyzické práce) a kulturně (dodávna byl pouze muž nositelem rodového jména).

Nejnižší úroveň kojenecké úmrtnosti byla zjištěna v čínských velkoměstech (např. Peking) a v regionu Che-pej, nejvyšších hodnot dosahuje v západočínských regionech Kuej-čou, Sin-ťiang, Jün-nanu, Čing-chaji a v Tibetu. V rámci autonomních oblastí se tedy lišily Sin-ťiang a Tibet (vysoká úroveň kojenecké úmrtnosti) od Kuang-si a Vnitřního Mongolska (úroveň kojenecké úmrtnosti se zde pohybuje v rozmezí 20–40 ‰).

Relativně vysokou úroveň kojenecké úmrtnosti k roku 1990 měli Cangové (78 ‰), Pujové,

Tab. 4 Kvocient kojenecké úmrtnosti podle pohlaví za vybrané asijské země a Ruska za období 1995–2000 (na 1000 živě narozených) (Quotient of infant mortality by sex in selected countries of Asia and Russia in 1995–2000 (per 1000 live births))

Stát	Chlapci	Dívky
Čína	35	48
Hongkong	6	5
Macao	10	9
Indie	67	78
Mongolsko	51	51
Rusko	20	15
Japonsko	5	4

Prameny: The World's Women 2000: Trends and Statistics, <http://www.un.org/depts/unsd/ww2000/table3a.htm>.

Tab. 5 Regionální diferenciacie kvocientu kojenecké úmrtnosti v Číně k roku 1990 podle nejnižších a nejvyšších dosažených hodnot (v ‰) (Regional differentiation of the quotient of infant mortality in China in 1990 by the lowest and highest levels (in per mille))

Východní oblasti		Západní oblasti	
region	kvocient kú	region	kvocient kú
Peking	8,8	Vnitřní Mongolsko	29,0
Tiencin	10,7	Kuang-si	44,0
Che-pej	9,2	S'-čchuan	38,4
Liao-ning	18,7	Kuej-čou	52,4
Šanghaj	12,4	Jün-nan	65,8
Ťiang-su	15,0	Tibet	96,2
Če-ťiang	17,1	Šen-si	22,0
Fu-ťien	23,0	Kan-su	31,5
Šan-tung	12,9	Čing-chaj	66,3
Kuang-tung	15,9	Ning-sia	37,3
Chaj-nan	29,2	Sin-ťiang	58,5
Čchung-čching	-		

Pramen: Xuejun, Yu – Population Development and Family Planning, <http://www.cpic.org.cn/e-police3.htm>.

⁴⁾ Tamtéž, s. 2–3.

Tab. 6 Vybrané čínské regiony podle naděje dožití při narození (Selected Chinese regions by life expectancy at birth)

Východní oblasti			Západní oblasti		
region	muži	ženy	region	muži	ženy
Peking	75,2	77,0	S'-čchuan	68,7	70,9
Šanghaj	75,7	79,2	Vnitřní Mongolsko	67,1	68,3
Tiencin	74,6	76,2	Kan-su	68,5	72,4
Če-tiang	70,0	74,3	Čching-chaj	65,0	68,1
Liao-ning	75,2	77,3	Ning-sia	68,8	70,9
Ťiang-su	70,4	75,4	Kuang-si	71,2	72,9
Šan-tung	70,4	72,2	Jün-nan	64,1	66,3
Che-pej	71,0	74,2	Šen-si	69,0	73,2
Kuang-tung	72,1	77,5	Kuej-čou	65,2	67,1
Fu-fien	69,4	72,5	Sin-tiang	64,9	66,7
Chaj-nan	67,9	74,3	Tibet	60,0	60,0
An-chuej	69,7	73,5			
Che-nan	68,7	71,3			
Chu-nan	67,7	69,2			
Šan-si	69,5	71,3			
Chej-luj-tiang	67,9	72,5			
Ti-lin	68,2	70,2			
Chu-pej	66,5	69,7			
Ťiang-si	67,1	68,6			

Pramen: UN, http://www.unescap.org/pop/database/chinadata/*shandong.htm (* - název příslušného regionu).

Vejvuerové (okolo 70 %), Iové, Tungové, Miaové (přibližně 60 %), podobnou úroveň kojencké úmrtnosti jako Chanové měli Cuangové a Mongolové (43, resp. 35 %), nejnižší úroveň pak vykazovali Mandžouvé (méně jak 20 %).

Naděje dožití v Číně a čínských regionech

Počátkem 50. let dosahovala hodnota naděje dožití při narození asi 40 let (37 u mužů, 42 u žen). Na jednu ženu v reprodukčním věku (15–49 let) připadalo v průměru okolo šesti dětí (typická situace pro stav před demografickou revolucí). V současnosti se naděje dožití při narození v Číně pohybuje u žen okolo 67 let, u mužů pak kolem 72 let.

Na základě naděje dožití při narození lze čínské oblasti rozdělit do několika typů. Za prvé se jedná o regiony, kde se naděje dožití při narození (e_0) začala zvyšovat nejdříve a kde dnes dosahuje hodnot okolo 75 až 76 let (u mužů je nižší než u žen a rozdíl činí maximálně dva až tři roky). Sem patří města Peking, Šanghaj a Tiencin.

Do druhé skupiny regionů se řadí ty, u nichž se e_0 pohybuje kolem 71–73 let života (69 až 71 let u mužů, 72 až 75 let u žen). Z východních oblastí Číny podobný trend vykazují například Che-pej nebo Če-tiang, ze západních pak Kuang-si či Šen-si. Zmíněná východní území se vyznačují relativně nízkou úrovní kojencké úmrtnosti, na rozdíl od západních. Je tedy pravděpodobné, že jiná věková skupina se podílí na růstu e_0 v Che-pej a jiná v Kuang-si.

Do třetí velké skupiny spadají regiony, kde hodnota e_0 představuje asi 65–70 let.

Mimo typologii stojí stále ještě Tibet (v polovině 90. let 20. století zde byla naděje dožití pro muže i ženy v podstatě stejná – zhruba 60 let). V případě Tibetu je třeba brát v úvahu vojenský zásah čínské vlády v 50. letech, kdy určitá část původního obyvatelstva byla vyhubena, část emigrovala a část zůstala. Tibet zaznamenal výraznou imigrační vlnu majoritní čínské populace z ostatních oblastí země. Toto obyvatelstvo žije především ve městech a lze u něho očekávat odlišné demografické chování od původního obyvatelstva Tibetu. Ke zlepšení v oblasti zdravotní péče dochází i tady a v nejbližší době lze očekávat zvyšování naděje dožití

při narození (předpokladem je ovšem kromě dostupnosti a kvality zdravotní péče snižování negramotnosti, podpora vzdělanosti žen, atd.). Situaci mj. ohledně naděje dožití u žen a mužů přibližuje tab. 6.

Závěr

Čínská společnost prochází od poloviny 20. století výraznými společenskými a ekonomickými změnami, jež započaly již v jeho první polovině (snižování negramotnosti, zvyšování úrovně industrializace a urbanizace, zlepšování úrovně zdravotnictví, reforma rodinného života Číňanů, atp.). Změny, i pokud jde o rozsáhlý komplex ekonomických a sociálních opatření týkajících se významně každého jednotlivce, byly v čínské společnosti zaváděny hlavně „shora“. Měly svůj odraz rovněž v reprodukčním chování. Od 80. let 20. století byly již tyto změny výrazné v reprodukčním chování především městského obyvatelstva (nejmarkantnější jsou v jejích velkoměstech). Čínský venkov začal na tyto změny reagovat později, o to rychlejší průběh demografických změn lze tady očekávat.

Mezi problémy současného čínského populačního vývoje patří rozhodně relativně vysoká infanticida dívek, špatné postavení rozvedených žen s nezletilými dětmi a hlavně problematika sociálního a ekonomického zabezpečení seniorů v důchodovém věku. V horizontu dvaceti až čtyřiceti let se čínská společnost nejspíš začne potýkat s důsledky stárnutí populace, a je otázkou, jak na ně bude připravena.

Otázkou zůstává, jaký demografický vývoj lze čekat u národnostních menšin v Číně. Vzhledem k zlepšujícím se úmrtnostním poměrům a k stále poměrně vysoké úrovni plodnosti (úhrnná plodnost okolo dvou až tří dětí v průměru na jednu ženu během jejího reprodukčního období) by se dal pravděpodobně očekávat výrazný populační růst – mezi lety 1990 a 2000 zaznamenaly národnostní menšiny v Číně početní nárůst ze zhruba 80 na více jak 100 miliónů lidí. Přesto také zde dochází k poklesu úrovně plodnosti. V rámci industrializace západních regionů v nejbližších desetiletích je možno počítat s jistou asimilací národnostních menšin s majoritní populací, kdy ekonomické faktory budou jednoznačně působit na snižování úhrnné plodnosti.

Literatura

- Bergaglio, M. *Population Growth in China*. 2003. <http://www.globalgeografia.it/temi/cina/china.htm>, s. 2. <http://www.unescap.org/pop/database/chinadata/guangxi.htm> a <http://www.index-china.com/minority/minority-study.html>, s. 6.
- Commission on Behavioral and Social Sciences and Education, *Rapid Population Change in China, 1952–1982* (1984), <http://books.nap.edu/books/0309034809/html/69.html>, s. 60.
- Divorce-Online World News*. 2003. <http://www.divorcemag.com/news/china.shtml>.
- Durand, J. D. 1967. *The modern Expansion of World Population*. Proceedings of The American Philosophical Society, s. 139, 146.
- Ethnic minorities in China*. 1999. <http://www.chinatown-online.co.uk/pages/culture/ethnic/manchu.html>.
- Hanák, Jiří. 2001. *Na rudém východě se zvedá slunce*. In *Orwellovo století (1901–2000)*, s. 272–273.
- Heilig, G. K. 1997. *Anthropogenic Factors in Land-Use Change in China*. *Population and Development Review*, 23, č. 1, březen 1997, s. 77, 139–168.
- Obuchová, Lubica. 1999. *Číňané 21. století*. Praha: Academia.
- Population Growth and Demographic Structure*, s. 193. In *Ethnic minorities in China...*
- Wan, Elaine, Y. *China's Divorce Problem*. 2003. <http://www.tech-mit.edu/V118/N57/wan.57c.html>.
- White, Tyrene. 1994. *Two Kinds of Production: The Evolution of China's Family Planning Policy in the 1980s*. In Finkle, J. L. – McIntosh, C. A. *The New Politics of Population: Conflict and Consensus in Family Planning*, s. 141.
- Yusuf, F. – Byrnes, M. *Ethnic Mosaic of Modern China*. 2003. <http://www.index-china.com/minority/minority-study.html>, s. 10.

MAREK ŘEZANKA (1980) vystudoval demografii na Přírodovědecké fakultě UK v Praze, kterou v roce 2003 ukončil diplomovou prací na téma **Populační vývoj Číny**. Od roku 2003 pracuje v ČSÚ v oddělení specifických statistik obyvatelstva, kde se zabývá problematikou genderu.

Summary

In last decades, the population development in China was affected by gradually improving levels of the mortality process on the one hand, and, on the other, by changes in the fertility process, which was (and still has been to a certain extent) influenced by the population policy of the state. The considerable improvement in mortality circumstances accompanied by falling fertility levels started to be apparent at first in Chinese large cities and towns in eastern regions of China. It was just there where the economic development connected with increasing educational level of the population and with the strengthening of individualism occurred first. Over last several years, these trends are observable also in more remote areas of China and in western regions (including rural ones), accompanied again by industrialisation and improving infrastructure.

Yet there are still strong differences in the demographic behaviour of Chinese towns and Chinese rural areas in both western and eastern regions, just like differences between individual ethnic groups. As opposing are worth mentioning the ethnic group of the Manchu, which has one of the lowest fertility and mortality levels, and the ethnic group of Uyghurs, where mortality circumstances are very bad (with considerably higher female mortality) and the total fertility rate is relatively high.

Only next decades will show if the demographic behaviour of the Chinese rural areas will follow the pattern of the urban population or if the gap between the town and country will widen and if problems related to ageing of population in towns and to population growth in the country should be expected. A look at the trends in the fertility process suggests that the decline is caused by the consequences of the complex social and economic transformation rather than by the state population policy.

Sociologický časopis Czech Sociological Review

ROČNÍK 41, ČÍSLO 5, ŘÍJEN 2005

Slovo úvodem (Miroslav Novák) 772

RAYMOND ARON (1905-1983)

Miloslav Petrušek: *Fenomenolog a analytik svobody i zla.*

Raymond Aron (1905-2005) 777

Miroslav Novák: *Mezi primátem politiky a ekonomickým rozvojem:*

Aronova sociologická koncepce industriálních společností 801

Jan Maršálek: *Člověk a dějiny – lze překročit vlastní stín?*

Aronova odpověď na skepticismus historického relativismu 823

Marek Skovajsa: *Sociolog fascinovaný jedinečným:*

Epistemologie Raymonda Arona 841

STATI

Jiří Večerník: *Proměny a problémy české sociální politiky* 863

ZE SOCIOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ

Zdenka Vajdová a Jana Stachová: *Politická kultura české populace*

v regionálním rozměru 881

ESEJ

Stein Ringer: *Volnost, svoboda a skutečná svoboda* 903

JUBILEUM MEDAILON RECENZE ZPRÁVY

Recenzovaný oborový vědecký časopis vydávaný Sociologickým ústavem AV ČR

Časopis je citován v *Current Contents/Social&Behavioral Sciences (CC/S&BS)*, v počítačové databázi *Social SciSearch* a v aktuálních oznámeních *Research Alert*, publikacích Institute for Scientific Information (ISI), USA. Obsah časopisu (od roku 1993) a statí v plném znění (do roku 2002) jsou uveřejněny na internetu na <http://www.soc.cas.cz>. Vychází 6x ročně (4x česky, 2x anglicky). Cena jednoho výtisku je 69 Kč.

Informace o předplatném a objednávkách vyřizuje:

Sociologický časopis/Czech Sociological Review – redakce, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. +420 222 221 761, +420 221 183 217, fax +420 222 220 143, e-mail: sreview@soc.cas.cz

Sčítání lidu

SČÍTÁNÍ LIDU JE VĚC PROSPĚŠNÁ

V loňském roce zahájil Český statistický úřad přípravu dalšího sčítání lidu, domů a bytů. Chystané Sčítání lidu, domů a bytů (SLDB) v České republice bude součástí celosvětového programu populačních a bytových cenzů, koordinovaného OSN. Z mezinárodních Doporučení ke sčítání kolem roku 2010 vyplývá, že se doporučuje konat sčítání vždy na počátku desetiletí, pokud možno v roce, jehož letopočet začíná číslicí „1“. Pro naši republiku toto doporučení vyhovuje, protože v roce 2011 se nepředpokládá konání žádných voleb. Naopak v polovině roku 2010 by se měly konat volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR a koncem roku 2010 volby do obecních zastupitelstev a třetiny Senátu. Navíc i dvě poslední sčítání se konala rovněž v letech končících na „1“.

Práce na přípravě budoucího sčítání se rozběhly naplno ve druhém pololetí 2005. Avšak již v prvním pololetí byly vedením úřadu schváleny některé materiály k přípravě sčítání (např. návrh rámcového harmonogramu přípravy SLDB 2011, návrh projektového řešení sčítání lidu, domů a bytů, projektový záměr a zásady úvodního projektu sčítání lidu, domů a bytů).

V průběhu druhého pololetí loňského roku byl zpracován úvodní projekt Sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011. Zahnuje kapitoly týkající se obsahu a metodiky sčítání, terénních prací, zpracování dat, ale i legislativní přípravy, bezpečnosti a ochrany dat a také propagační a informační kampaně. Jde zatím o návrhy řešení, které jsou projednávány uvnitř úřadu, ale následně budou probíhat jednání i s dalšími rezorty. V materiálu jsou zatím logicky některé kapitoly navrhovány ve více variantách. Obecně by příští sčítání mělo být vstřícnější k respondentovi, proto se zvažují i novinky v provedení sčítání. Zatím se můžeme zmínit alespoň o možnosti vyplnění formulářů sčítání přes internet, o sběru formulářů poštou a možnosti využití administrativních dat.

Jsmo si vědomi toho, že prosadit provedení SLDB bude velmi obtížné. Bude k tomu muset být přijat nový zákon o sčítání lidu. Celý legislativní proces začne již letos, neboť věcný záměr zákona o sčítání bychom měli předložit do vlády již koncem letošního roku. Chtěl bych proto poprosit Vás, čtenáře časopisu *Demografie*, o podporu. Vždyť sčítání si neorganizuje Český statistický úřad pro sebe, jeho výsledky jsou potřebné pro mnoho uživatelů, ať již jde o státní úřady, samosprávy obcí, vysoké školy, výzkumné ústavy, ale i pro mnohé z podnikatelů. Musíme prokázat, že výsledky sčítání jsou nezastupitelné v oblasti charakteristik obyvatelstva, které nelze zjistit jinak než dotazem na sčítanou osobu (např. národnost, vzdělání) a že jiným způsobem nezjistitelné jsou i údaje o rodinách a domácnostech (faktická manželství, společné hospodaření atd.) a dále údaje získané propojením dat o osobách, bytech a domech (úroveň bydlení domácností). A k tomu můžete pomoci i Vy – musíme společně přesvědčit vládu a parlament, že sčítání lidu je skutečně věc prospěšná.

Josef Škrabal
ředitel odboru statistiky vývoje obyvatelstva ČSÚ

OHLASY NA ANKETU K PŘÍPRAVĚ PŘÍŠTÍHO SČÍTÁNÍ LIDU, DOMŮ A BYTŮ¹⁾

Sčítání lidu nebo výběrové šetření?

Provést sčítání v současné společenské situaci považuji za nereálné, protože různými institucemi podněcovaný odpor proti sdělování dat a pochybný důraz na „hlídání si“ osobních dat zabrání souhlasu

¹⁾ Anketa byla uveřejněna v *Demografii*, 2005, č. 3, s. 200 a čtenářům byly předloženy tyto otázky: 1. Co Vám osobně ve sčítání chybělo z obsahového hlediska?, 2. Jaké máte připomínky k obsahu zpracování a formám výsledků minulého cenzu?, 3. Jaké otázky jsou pro Vaši práci klíčové a v příštím sčítání by rozhodně neměly chybět?, 4. Které otázky by podle Vašeho názoru nebylo nutné zjišťovat celoplošně? Pro která témata by postačovalo výběrové zjišťování?, 5. Jaké druhy výstupů preferujete? (publikace na papíře, publikace na disketách a CD, na internetu, databázová forma údajů, které byste si mohli sami třdit podle potřeby apod.)

obyvatelstva se sčítáním. Než mít torzo dat, bylo by lepší provést jen sběr několika základních údajů doplněných kvalitně připraveným výběrovým šetřením v rozsahu 10–20 % sčítacích archů.

Pokud by se sčítání konalo:

K otázce 1: Z obsahového hlediska mi ve sčítání 2001 chybělo zjišťování tzv. druhého bydlení (územně počty chat a chalup k vyjádření změn struktury osídlení). Jinak považuji obsah sčítání 2001 v návaznosti na cenzu 1980 a 1991 za dostatečně podrobný i z hlediska možností zpracování.

K otázce 2: K obsahu a formám zpřístupnění výsledků nemám žádné připomínky, protože byly vydány jak tištěné publikace, tak výstupy na CD a dána možnost podrobnějšího speciálního zpracování ze souborů dat.

Navrhuji ovšem, aby součástí výstupů ve všech formách byly také tabulky předávané Eurostatu, přesahující rozsah našeho zpracování (výslovně je označit, dát je třeba jako dodatek do republikové publikace i CD).

Považuji za správné oběma formami výstupů, tiskem publikace a CD s daty, zabezpečovat také informovanost okresních a krajských institucí (široké možnosti srovnávání).

K otázce 3: K tomuto bodu se logicky nevyjadřuji.

K otázce 4: Radu otázek sčítacího archu by stačilo zařadit jen do výběrového šetření, samozřejmě na území celé republiky, např. každý pátý sčítací arch (méně vhodné vybrané obce). Jsa zatížen účastí na čtyřech „celoplošných“ sčítáních, nedovoluji si navrhnout, co by nebylo nutné zjišťovat u všech sčítaných osob.

Předpokládám přitom, že by součástí sčítání se staly také výstupy z CRO (počty osob a hlavní věkové skupiny) ke kontrole předpokládané neúplnosti sčítání.

K otázce 5: Podle mého názoru je nutné zachovat všechny možné formy výstupů na technické úrovni roku příštího cenzu, protože tím je zaručeno uchování dat do budoucna a jejich nahraditelnost (zlá zkušenost s magnetickými páskami z cenzu 1970).

Milan Kučera

Změnit koncepci příštího sčítání

Vítám, že ČSÚ i po značně odmítavých reakcích velké části obyvatelstva na sčítání 2001 počítá s reálnou možností uskutečnit další cenzus v doporučeném zhruba desetiletém intervalu. Anketu tak považují za první signál k odborné veřejnosti, který ukazuje snahu změnit koncepci příštího sčítání tak, aby bylo veřejností lépe pochopeno.

K otázce 1: Po obsahové stránce považuji SLDB 2001 za dostatečně podrobné, ačkoliv je škoda, že bylo vynecháno zjišťování objektů individuální rekreace. Ani ne tak proto, že by se jednalo o návaznost na cenzus 1991, ale mohlo se začít se zjišťováním skutečného bydlení určité části obyvatelstva na chalupách a dobře vybavených chatách (i třeba jen po část roku). To souvisí se změnami způsobu života určité části populace (asi hlavně městské), ale také s problematikou instituce trvalého bydliště. Registrace osob podle trvalého bydliště se stále více odlišuje od skutečného místa pobytu (podnájmy, ubytovny, dlouhodobé pracovní pobyty). Se vstupem do Evropské unie, ale již dříve, vzrostly počty imigrantů a zároveň rostou počty našich občanů, držících se „dlouhodobě“ mimo republiku. Tím, že část cizinců s povolením k pobytu nad 90 dnů, kteří těžko získají trvalé bydliště, byla zahrnuta do počtu obyvatel ČR, ukazuje se instituce trvalého bydliště zkreslující také z tohoto hlediska. Možná nastal čas zabývat se registrací obyvatel spíše podle „obvyklého bydliště“, jak je to koncipováno v mezinárodních doporučeních ke sčítání, a přizpůsobit tomu i zpracování výsledků sčítání.

K otázce 2: Přístupnost výsledků minulého cenzu považuji za dobrou, oceňuji, že aktuální výsledky byly v hlavních obrysech průběžně zveřejňovány na internetových stránkách statistického úřadu. Správná byla publikace výsledků jak formou tištěných výstupů, tak na elektronických nosičích, za výbornou považuji možnost zpracovat podrobnější výstupy na základě specifického zadání.

Obsah i rozsah standardního zpracování i publikace byly většinou dostatečné – možná někdy až příliš podrobné. Týká se to podle mého názoru publikace dojíždky do zaměstnání, jejíž zjišťování je vždy jen snímkem poměrně rychle se měnící situace, zvláště v současnosti (stačily by možná jen elektronické nosiče).

Ve zpracovaných výsledcích jsem postrádala třídění obyvatelstva podle ročníku narození (základ pro generační analýzy). Z hlediska návaznosti na minulé cenzu chybělo zpracování části údajů o plodnosti žen.

K otázce 3: Pro příští cenzus bych považovala za vhodné zabývat se znovu zjišťováním tzv. druhého bydlení. Potřebné by bylo též zpracovanější zjišťování dlouhodobé migrace obyvatelstva (přízpůsobit otázky tomu, že na našem území vzrostou počty imigrantů, navíc půjde již také o další generaci).

Neměly by chybět údaje o soužití osob v rodinách a domácnostech. Skutečný rozsah zvláště nových forem soužití osob (nesezdaná soužití, vícečlenné nerodinné domácnosti) asi nelze zatím nahradit odvozením z výběrových šetření, ani z evidence obyvatelstva (při třídění spolu žijících osob podle trvalého bydliště uniká řada soužití ze zpracování i z registrace). Větší podrobnost by zasloužilo zpracování údajů za hospodářící domácnosti – nejen kvůli mezinárodním srovnáním, ale kvůli faktickému stavu soužití, a to při současném omezení výstupů za cenové domácnosti (údaje o rodinném soužití by snad bylo možné přece jen doplnit z dobře fungujícího registru obyvatelstva).

Vzhledem k postupujícímu stárnutí populace by se měly některé údaje o starších občanech třídit podrobněji až do vyšších věkových skupin (např. soužití v rodinách a domácnostech, úroveň bydlení, možná i struktura osob v ústavních domácnostech).

Spolu se standardními výstupy ze sčítání by měly být publikovány i výstupy, které se zpracovávají podle požadavků Eurostatu.

K otázce 4: Celoplošně nepovažuji za nutné zjišťování vybavení domácností a bytů. Lze je doplnit podrobnějším zjišťováním při mikrocenzu.

K otázce 5: S publikací výstupů ve stávajícím rozsahu jsem spokojena, myslím, že by měly být i v příštím cenzu zachovány všechny formy publikace (tištěná, elektronické nosiče, internet), přičemž trend omezování nákladu tištěných publikací považuji za správný. Pro pohodlnější analytickou práci by bylo dobré vytvořit podrobnou databázi, která by byla za určitých podmínek pro uživatele dostupná, aby si mohli různá třídění provádět sami.

Osobně považuji dobře navržený census jak po stránce obsahové tak i organizační za potřebný, neboť stále existují takové charakteristiky obyvatelstva, které v žádných dílčích evidencích nejsou a přitom jejich znalost je užitečná pro řadu státních i soukromých institucí, i v územním detailu. Přes zlepšení vedení registru obyvatelstva není kvalita ani rozsah dat takový, aby bylo možné údaje z registru spojovat s daty ze sčítání. Také si nemyslím, že společenská atmosféra umožní v dohledné době propojování dat získávanými od obyvatelstva pro různé dílčí evidence. Zároveň se ale domnívám, že než všeobecný podrobný census provedený v atmosféře nedůvěry a odmítání, bylo by lépe pokusit se získat věrohodnější údaje v dobře připravených výběrových šetřeních u větších souborů respondentů.

Dagmar Bartoňová

Mnohojazyčný demografický slovník (český svazek)

Česká demografická společnost připravila druhé aktualizované vydání mnohojazyčného výkladového slovníku (první vydání vyšlo v roce 1965). Jde o českou verzi mezinárodního slovníku, k jehož sestavení dala podnět Populační komise OSN. Čtenář je v devíti kapitolách: **Základní pojmy, Zpracování demografických statistik, Stav obyvatelstva, Úmrtnost a nemocnost, Sňatečnost a rozvodovost, Porodnost, Populační růst a demografická reprodukce, Migrace, Ekonomické a sociální aspekty populačního vývoje** seznámen se základními demografickými pojmy, jejich definicemi a výkladem. Druhou část slovníku tvoří abecední rejstřík.

Distribuci provádí Česká demografická společnost, Albertov 6, 128 43 Praha 2, tel.: 221851418, fax: 224920657, e-mail: teskova@natur.cuni.cz

Několik poznámek k příspěvku Helmuta Maiera¹⁾

Prakticky všechny vyspělé ekonomiky světa čelí silným demografickým změnám, jejichž důsledkem je obecné konstataování o stárnutí obyvatelstva těchto zemí. To přináší růst podílu starších osob, jejichž životní standardy a nutné služby je nutné zabezpečovat se stále se zmenšujícím počtem ekonomicky aktivních osob. Stárnutí obyvatelstva se dotýká prakticky všech oblastí hospodářské a sociální politiky a v odborné literatuře je této problematice věnována zejména v poslední době dostatečná pozornost.

Výše citovaný příspěvek se však od obdobných článků podstatně liší tím, že se pokouší hledat odpovědi z pohledu ekonomického systému přírody. Tento přístup není úplně nový (jako nejnámější lze uvést koncepcce *T. R. Malthuse*, podle něhož se člověk nemůže vymanit z působení přírodních zákonů). Podobné přístupy však vyúsťují v závěry, že „energie odebraná ekonomicky aktivní populací chybí jinde při zabezpečení následující generace, tj. zachování života, což je nejvyšší cíl ekonomického a sociálního systému přírody. Důsledkem je strmý pokles porodnosti“ (s. 204).

Na základě tohoto přístupu by snahy o snižování nákladů na zajišťování předchozích generací mohly vést v budoucnosti k podpoře eutanazie velkého rozsahu. Je však zřejmé, že další rozvoj technologií zajistí starší generace na potřebné úrovni (z řady zajímavých příspěvků z poslední doby upozorňují zejména na stať *M. Loužka Makroekonomické aspekty plodnosti*. Politická ekonomie, 2005, roč. 53, č. 6, s. 733–746).

Zveřejnění příspěvku prof. H. Maiera považuji za velmi významné zejména proto, že ukazuje souvislosti systému přírodního a systému sociálního. V současné době vidíme, že ačkoliv je trvale udržitelný rozvoj chápán v dimenzi ekonomické, sociální a environmentální, je průnik mezi sociálním a environmentálním pilířem minimální (např. ze 120 indikátorů TUR, vyvinuté a publikované Eurostatem 2005, nepostihuje současně sociální a environmentální pilíř žádný).

Vojtěch Krebs²⁾

Názory profesora Maiera jsou sporné

Prof. Maier je ekonom, zaměření jeho příspěvku je ekonomicko-filozofické, demografický přístup nepoužívá. Vychází z určitých poznatků demografie, své téze ilustruje odkazy na stárnutí populace v řadě zejména evropských zemí. Cituje přitom data o úhrnné plodnosti z jednotlivých zemí, prezentuje je jako „počet porodů na jednu ženu“, v roztomilém nepochopení míry reprodukce konstatuje, že v Německu se v průměru ženě narodí 64 % dcer místo potřebných 100 % (!). Demograf sotva může souhlasit s pasážími o „přelidněnosti světa“ a o „populační explozi“. Těžiště příspěvku je mimo demografii, jeho teze jsou však tak závažné, že si jich demograf nemůže nepovšimnout.

Prof. Maier v podstatě konstatuje, že člověk je součástí přírody, lidská populace však to ignoruje a nedodržuje jeden ze základních zákonů přírody – zachování života – a naopak vytváří právní systémy, jež v souladu s nadřazeným systémem přírody nejsou. Za nedodržování stěžejního přírodního zákona je lidstvo trestáno úbytkem narozených a stárnutím. To je zjevné především v ekonomicky vyspělých zemích, v nichž zákonodárství se od zákonů přírody odchýlilo nejvíce. To autor dokládá poukazy na nedostatky konkrétní legislativy Spolkové republiky včetně jejího ústavního práva.

Demografie se týká nejvíce přístup navržený prof. Maierem jako „zvládnutí rozdílu v péči o předchozí generaci“. Zákon přírody žádá, aby se živočišné druhy staraly výhradně o příští, nastupující generaci a „druhy, které se snažily pečovat o předchozí generaci, byly v evolučním procesu eliminovány“. Právní systém v ekonomicky vyspělých zemích o předchozí generaci pečuje, zavedl všude sociální systém, umožňující přežít seniorům, byť oni už – v terminologii prof. Maiera – nejsou pro lidstvo energetickým přínosem. A jak konstatuje prof. Maier – „nastává nárůst energie dodávané předchozí generaci

¹⁾ Helmut Maier. *Právní přístupy k řešení demografického vývoje z pohledu ekonomického systému přírody*. Demografie, 2005, roč. 47, č. 3, s. 201–207.

²⁾ Prof. Ing. Vojtěch Krebs, CSc. je vedoucí katedry sociální politiky Vysoké školy ekonomické v Praze.

a pokles energie předávané následující generací“. Tím se lidstvo zřejmě zařadilo mezi ony živočišné druhy, „které byly v evolučním procesu eliminovány“ a očekává je stejný osud, pokud ovšem zásadně nezmění svůj sociálně ekonomický systém. Pokles plodnosti a stárnutí populace ve vyspělých zemích je důkazem, že proces „eliminace druhu“ již nastal.

Samozřejmě, lidská společnost podléhá přírodním zákonům, jejich vliv je však zprostředkovaný. Právni systémy bezprostředně neodrážejí obecné zákony přírody, respektují zásady lidského chování, jak se vytvořily za celá tisíciletí. Připomeňme jen, že příroda nikde, u žádného živočišného druhu nezná pojem „vlastnictví“; i ten je výhradně lidským výtvořem. Tyto zásady, formulované především náboženstvím, jsou součástí lidské kultury. Mezi zásady křesťanství – a nejen křesťanství – patří starost o staré, bezmocné, chudé. Nabízí se výraz „solidarita“, ten však je neprávem zprofanován, nahraďme je slovem „sociální altruismus“. Asi opravdu jde o ryze lidskou vlastnost – snad se skutečně žádný jiný živočišný druh nestará o své zestárlé nebo handicapované příslušníky, to může posoudit jen biolog. Sociální altruismus k lidstvu patří a nelze jej odstranit v zájmu energetické rovnováhy.

Výsledkem realizace úvah prof. Maiera by byl bezbřehý sociální darwinismus. Lidská společnost by svou péčí (energii, peníze) měla věnovat výhradně nastupující generaci, tj. dětem a mladým lidem a má se přestat starat o odcházející generaci, o staré – ti se mají zabezpečit sami. Taková téze jistě lahodí některým mladým liberálům, protestujícím proti zásadě solidarity v sociální péči. Proč mají mladí úspěšní podnikatelé věnovat část svých příjmů na péči o staré a neúspěšné? Necht každý je svého štěstí strůjcem; kdo nedovede zbohatnout a zabezpečit si stáří ze svých peněz, má prostě smůlu. A proč by měla společnost plýtvat penězi (u prof. Maiera energií) na podporu lidí fyzicky nebo mentálně postižených – ti přece energii jen odčerpávají a nedodávají. Myslí prof. Maier snad právě na ně, když v poslední větě svého článku „nevylučuje ani jistý druh eutanazie“? A nebylo by konečně v zájmu dodržování „nadřazeného systému přírody“, aby lidé při dosažení 60 nebo 65 let věku byli rovnou „eliminováni“? Neodebírali by pak žádnou energii ekonomicky aktivní populaci a ta by mohla přebytek energie poskytnout nastupující generaci, přestalo by populační stárnutí, a nesporně by se zvýšila životní úroveň... oněch zbývajících.

Vyjmeme ze stanovisek prof. Maiera racionální jádro. Současné důchodové systémy a jak vidno nejen v České republice, ale při nejmenším i v Německu musí být reformovány. To je skutečnost, dnes již banálně známá. Nejde v tom však o nutnost přizpůsobit se nadřazeným eugenickým přírodním zákonům, ale o prostou ekonomickou a sociální potřebu. Nízká plodnost ve vyspělých zemích není důsledkem přehnané péče, věnované odcházející generaci na úkor generace nastupující. Je především o důsledek přístupu, který sami Němci označují přílehlavým termínem „kinderfeindlich“. Preferování osobního úspěchu, kariéry, zbohatnutí, pohodlí – to jsou hodnoty negativně ovlivňující populační klima ve vyspělých zemích.

Argumentace prof. Maiera je více než sporná. Člověk není živočišný druh jako každý jiný, právě proto, že je člověk. A jako takovému je mu vlastní humanismus – a ten má své zákony.

Milan Aleš

SOMRAK SOCIÁLNÍHO STÁTU ANEB RODINA A DĚTI V GLOBALIZOVANÉ SPOLEČNOSTI

Názorově i literárně velmi aktivní sociolog *Jan Keller* (profesor Ostravské univerzity přednášející i na několika zahraničních univerzitách) se v zasvěcené studii¹⁾ věnuje aktuální problematice začátku 21. století ve vyspělých zemích – oslabování či zániku sociálního státu. Nejsem kvalifikován k hodnocení celé studie: omezím se pouze na autorova četná upozornění, do jaké situace se dostávají rodina a děti ve společnosti silně preferující dosažení vysoké produktivity. Autor dobře rozumí problematice reprodukce populací (pokles plodnosti a porodnosti, prodlužování života, stárnutí a změny relací mezi počty ekonomicky aktivních a neaktivních), a problematiku rodiny a dětí tedy dobře chápe.

Sociální stát vedl podle názorů kritiků v 80. letech k rostoucí nestabilitě rodiny, když převzal část některých jejích funkcí. Hrál důležitou roli prostředníka mezi jazyky ekonomiky, politiky, sociální a kultury. K tomu potřeboval vycházet z přerozdělování jako výrazu solidarity mezi různými skupinami obyvatelstva. Ke svému trvání vyžadoval fungování soudržné rodiny, schopné podpořit své členy při neúspěchu na trhu práce. Nyní však dochází k určité flexibilizaci rodiny, která se stává jen jednou z řady projekcí individualizovaného životního stylu, polem experimentování ohledně nových forem privátního soužití. Klesá ochota zakládat rodinu, když flexibilizace rodiny je mnohem riskantnější pro ženy než pro muže. Podle autora spočívala strategie sociálního státu na poli rodiny dosud v poskytování sociálních služeb jako kompenzace za ztrátu dřívějších funkcí rodiny. Vývoj rodiny směřuje vcelku jednoznačně a nezvratně od domácnosti s jedním živitelem k domácnosti se dvěma příjmy a odtud k neúplné rodině s jedním rodičem. Ekonomické výhody bezdětnosti zvyšují tlak na to, aby mladé páry volily bezdětnost jako podmínku vzestupu své životní úrovně a přilepšení si na stáří (volně citováno, s. 29–31). Roste počet lidí, kteří se dovítí, že život si stihnou odpracovat a na slušnou penzi, že si našetří jedině za podmínky, že nebudou mít děti (s. 33). Ekonomicky uvažující rodina si dítě prostě nepořídí. Vysokoškolaři s dětmi si žijí v průměru hůře než bezdětné páry s nižším vzděláním. Při zeštíhlování sociálního státu ponese stále více náklady na péči o děti právě rodina. Rodiny s dětmi přitom přejímají zodpovědnost za zajištění důchodů i pro ty, kdo se potomků zřekli. Při omezení přerozdělování se děti a jejich vzdělání budou stále více považovat za soukromou záležitost rodičů, tím se bude zapomínat na ocenění přínosu dětí pro zajišťování stáří, a to i bezdětných (bez rozdílu, zda v průběžném nebo kapitálovém systému). Tím dochází k diskriminaci rodin s dětmi. Nesou náklady i na pozdější důchody těch, kteří svou bezdětností „ušetřili“.

Tendence k poklesu solidarity vede ke znevýhodňování rodin s dětmi, děti se stávají tíživým ekonomickým závažím situace rodin, tím se zmírňuje nebo až likviduje solidarita mezi lidmi pečujícími o děti a „chytřejšími“, kteří zůstali bez dětí (vzdali se rizika plynoucího z péče o děti, a to nejen z hlediska životní úrovně).

Autor neřeší demografickou problematiku globální společnosti, jen upozorňuje na její aspekty. Závěr si proto může místo autora čtenář studie učinit sám: v soutěžení států v růstu HDP a v soutěžení jednotlivých lidí (seberealizace, životní úspěch, kariéra, bohatství aj.) se stávají děti pro značnou část mladých lidí „zbytečným“ životním rizikem.

Nášťestí neuvažují všichni mladí lidé jen ekonomicky, pro mnohé jsou děti a péče o ně obohacením jejich života a umožněním, resp. projevem jejich seberealizace, takže vydrží i zvýšení rizik. Vzájemná ohleduplnost rodičů, láska k dětem a láska dětí k rodičům, přerůstající později v přátelství, nejsou podobně jako čest, morálka ekonomickými kategoriemi. Základní otázkou budoucí úrovně reprodukce i v Česku tedy zůstane relace mezi těmito oběma skupinami lidí (poslední dva odstavce jsou názorem recenzenta, autor studie do takového „detailu“ nešel).

Kellerovu studii by si měli přečíst všichni demografové – zvláště ti, kteří „sní“ o možném vzestupu úhrnné plodnosti v Česku nad 1,4.

Milan Kučera

¹⁾ Keller, Jan. *Soumrak sociálního státu*. Praha: Slon, ediční řada Studie, 2005, 158 s., 199 Kč.

NA CESTĚ ZA DÍTĚTEM

S podporou *Akademie věd České republiky a Ministerstva zdravotnictví ČR* vydalo v roce 2003 nakladatelství Academia knížku psycholožky *Hany Konečné*, která si v ničem nezadá se zaujetím pro studovaný problém s pracemi starší generace českých psychologů¹⁾. Zatím co však například *Zdeněk Matějček*, z této generace nejnámější obhájce práva dítěte na rodičovskou lásku, se snažil ji co nejlépe nahradit opuštěným či nechtěným dětem, *Hana Konečná* chce pomoci naopak rodičům, kteří si přejí a nemohou mít děti. Sleduje tím trend soudobé medicíny a genetiky, který se v posledních letech speciálně věnuje studiu lidské neplodnosti. Ovšem pro demografické prognózy a studium populačního vývoje vůbec je důležitá nejen otázka neplodnosti, nýbrž i otázka ochoty neplodných párů podrobit se nezvyklým a snad i nepřijemným procedurám tzv. umělého oplodnění. Po této stránce je kniha *Hany Konečné* jistým přínosem i pro výklad populačních teorií, například typu druhého demografického přechodu.

Autorka však na tyto teorie patrně nemyslí. Jde jí především o zveřejnění užitečné publikace pro neinformované manželské páry nebo pro ty, kdo se na cestě za dítětem setkali s nezdarem či nepochopením. Vychází ze své poradenské praxe psychologa. Velký důraz však klade na vysvětlení medicínské stránky problému. Tam totiž vidí často určité nepochopení lékařských zařízení, která si neuvědomují, že jejich klienti nejsou pacienti běžného typu. Může způsob oplodnění ovlivnit vývoj plodu či dokonce vztah rodičů k narozenému dítěti? Podobné otázky si autorka většinou nekladla, i když zcela letmo se přece zmiňuje o existenci názoru našich prababiček, že Pánbůh dobře ví, komu dítě dát nemá. Nijak blíže se však nesnaží tento názor vysvětlit, i když jinak často užívá svědeckví biblických textů i lidových pohádek o zázračném narození vytouženého dítěte. Rovněž se autorka velmi ostražitě brání jakékoli zmínce o problému interrupce v souvislosti s neplodností, i když si jako podtitul své knihy zvolila refrén „Dvě malá křídla“ z písni o pocitech matky potraceného dítěte. Rovněž právní stránka je zmiňována spíše jen u náhradní rodinné péče, když tzv. asistovaná reprodukce selže a z cesty za dítětem zbývá pouze osvojení nevlastního dítěte. Vědoma si rozsáhlosti a mnohostrannosti problému, autorka se snaží omezit své téma výhradně na cestu za dítětem sezdaného partnerského páru muže a ženy. Tím dává rovněž najevo, že si je plně vědoma, že jediným skutečným důkazem o neschopnosti páru společně počít dítě je okolnost, že dítě nepřijde vzdor tomu, že pár žije ve vnějších podmínkách, v nichž se nejen většině ostatních manželských párů děti rodí, nýbrž i v minulosti se po staletí rodily.

Je jistě namístě, když se problémem tzv. asistované reprodukce zabývá psycholog spíše než lékař. Bez lékaře by se sice zákrok neobešel, ale bez psychologa by nebylo možno objasnit, co vlastně klienta k lékaři přivádí. Uvědomíme-li si tento vztah, snadno lze chápat i význam studie psychologa o „cestě za dítětem“ pro současnou demografii. Domnívám se, že čím více se budou demografické teorie a demografická statistika zabývat vývojem plodnosti v Evropě, tím spíše se budou muset demografové o podobné knihy zajímat. Autorka recenzované knihy se sice v první části zmiňuje o současných názorech demografů na otázku neplodnosti v manželství, ale omezuje se jen na nepřilíš odborné názory publikované v tisku. Při tom hned v této první části její knihy nalézáme řadu podnětů k dialogu mezi demografy a psychology, který by mohl být užitečný pro obě strany. Psychologové by se jím naučili zpřesňovat své metody výzkumů, proč si současný člověk přeje či nepřeje mít děti. Demografové by mohli zprostředkovat historický výzkum vývoje plodnosti. Ještě v 19. století nalézáme při rekonstrukci rodin v jediné vesnici u většiny manželských párů porody po celý plodný věk ženy. Ženy, které žily v plodném věku v manželství a nikdy neporodily, bylo relativně málo. Přes to existovaly pohádky o palčivosti marné touhy rodičů po dítěti. Bylo to proto, že bezdětnost byla pocífována jako velká společenská újma a tedy byla zvláště nápadná? Je snad úsilí dnešních manželských párů přivést na svět dítě i za cenu někomu třeba nepřijatelných lékařských zákroků pouze polovědomým dědictvím pocitů ze starých dob? Nebo se dnes mísí tyto pocity s přesvědčením člověka spotřební společnosti o nároku na vše, co mají druhí?

Autorka vychází však spíše z tradičního přístupu české psychologie *Matějčkovy školy*, že totiž rodičovská láska k dítěti je člověku dána, zejména pak láska mateřská. Dobře si však uvědomuje, že ti, kdo vyhledávají lékařskou pomoc a možnosti dnešní medicíny, jsou jen částí skupiny, která si děti přeje a nemůže mít. Autorka se domnívá, že úspěšnost zákroků je dnes taková, že opravňuje k doporučení váhajícím, a proto uvádí i kontaktní adresy nadací a lékařských zařízení, kam je možno se obrátit. Demografy by ovšem patrně nejvíce přitahovala možnost poznat skupinu bezdětných vlastní volbou. Nicméně kniha *Hany Konečné* je pro ně také zajímavá, a to především proto, že ukazují, jak dalece obyvatelstvo tzv. asistovanou reprodukci vyhledává a že ji tedy patrně přijalo – neznámo ovšem z jaké části. Vedle obvyklé metody psychologů na základě anonymní demonstrace jednotlivých případů, bylo by

¹⁾ *Hana Konečná. Na cestě za dítětem. Dvě malá křídla. Praha: Academia, 2003, 318 s.*

třeba pokusit se i o aspoň přibližnou kvantifikaci hlavních jevů spojených s problémem „umělého“ oplodnění. Tak jako tak se společenské vědy s tímto problémem budou setkávat. Bude totiž záležet na základním psychologickém výzkumu, zda se bude či nebude zabývat otázkou srovnatelnosti dalšího vývoje takto narozených dětí s většinovou populací ostatní. Kniha Hany Konečné, napsaná s hlubokou znalostí problému, by k podobnému sledování mohla být dobrým vodítkem.

Pavla Horská

KULTURNĚHISTORICKÁ ENCYKLOPEDIE SLEZSKA A SEVEROVÝCHODNÍ MORAVY

Specializované vědecké pracoviště Ostravské univerzity, *Ústav pro regionální studia*, vydalo v roce 2005 dvousvazkovou encyklopedii, jejíž tvůrci si vytkli za cíl shromáždit významné aspekty kulturních dějin českého Slezska a severovýchodní části Moravy¹⁾. Pro tak obtížný úkol byl sestaven rozsáhlý tým vědeckých pracovníků Ostravské univerzity, který za vydatného přispění externích odborníků z jiných vědeckých ústavů a vysokých škol zpracoval více než 2200 hesel rozdělených do dvanácti tematických celků od historie přes literaturu, hudbu nebo demografii, až po rozhlas a televizi. Vedení autorského kolektivu o počtu zhruba 90 osob se chopili profesori *Lumír Dokoupil*, *Milan Myška* a *Jiří Svoboda*. K řadě hesel především z polského kulturního prostředí vydatně přispěli rovněž polští znalci, ať už příslušníci polské menšiny v Česku nebo i zahraniční spolupracovníci, např. ze Slezské univerzity v Katovicích.

Encyklopedická hesla jsou členěna do pěti základních typů. Všeobecný charakter mají hesla **klíčová** (česká literatura, hudební umění apod.), **souhrnná tematická** hesla představují vyšší tematické celky, jako hudba na Těšínsku nebo barokní malířství, **výkladovými** hesly jsou zpřístupněny jednotlivé instituce, lokality, události, osobnosti apod., jimž se v podstatě věnují také rozsahem poněkud menší **doplňující** hesla a v neposlední řadě hesla **odkazová**, která zachycují jiné názvy měst, institucí, časopisů a dalších záležitostí a odkazují čtenáře na název, pod kterým je daný aspekt v encyklopedii veden. Každé heslo je opatřeno literaturou, z níž byly údaje čerpány, a také zkratkou autora. Seznam autorských zkratk i jejich rozšířování lze nalézt hned v úvodu prvního svazku, podobně jako zkratky institucí, bibliografických názvů a textové zkratky, jež jsou v heslech užívány.

Nelze než pochválit autory za vysvětlující informace na počátku díla, včetně jistě postačujícího exkurzu k dějinám vymezené oblasti, ve kterém dokonce zohlednili dějiny té části Slezska, která byla roku 1742 přičleněna k Prusku. V heslech se ovšem autoři zaměřili na oblast dnešního českého Slezska, tedy na území zahrnující také Hlučínsko, připojené k ČSR v roce 1920, ale na druhou stranu bez části Těšínska, jež připadla téhož roku Polsku. Tvůrci však vzali v potaz také oblast severovýchodní Moravy, což by se mohlo jevit jako poněkud komplikované vymezení, ale v podstatě se jedná, a v tom je potřeba dát autorům zapravdu, o daleko sourodější celek než samotné české Slezsko, ať už z fyzicko-geografického či sociálně-geografického hlediska. Pojítkem různorodých regionů severovýchodního cípu Česka se totiž v průběhu posledního století stala průmyslová oblast Ostravská, a tak je možno vymezenou sféru zájmu označit také jako širší Ostravsko, k němuž bezpochyby patřily a patří rovněž moravské regiony, jako např. Příborsko, Fulnecko, Novojičínsko apod.

V obsahu díla lze nalézt významné osobnosti kulturního, společenského, vědeckého aj. života, z nichž by mohly být všeobecně známy takové postavy jako *Petr Bezruč*, *Rajko Doleček*, *Jarek Nohavica*, *Jarmila Šuláková*, *Ilja Racek*, *Ilja Hurník* nebo třeba *Joy Adamsonová*, opavská rodačka, jež se proslavila především svou knihou o Ivicí Else. Již z tohoto výčtu je patrné, že v potaz jsou brány nejen osobnosti, které zde prožily celý život, ale pečlivě byli zváženi také významní rodáci nebo osoby, které nějakým způsobem do kultury této oblasti zasáhly. Samozřejmě nejsou opomenuty ani osobnosti vědeckého života a jejich přínos lze vyčíst v samostatných biogramech či popřípadě v klíčových heslech jako literatura, historiografie atd.

Do místních hesel jsou zařazena města a významné lokality, např. zámecká sídla, ale na pomezí místních a věcných hesel se pohybují také informace k jednotlivým historickým oblastem daného regionu, jakými jsou třeba Těšínsko, Kravaňsko, Opavsko aj. Jinak se mezi věcnými hesly objevují různé instituce (např. Slezská a Ostravská univerzita), umělecké útvary, noviny, časopisy, sdružení apod. Nutno přitom

¹⁾ *Kulturněhistorická encyklopedie Slezska a severovýchodní Moravy*. 2. sv. Ostrava: Ústav pro regionální studia Ostravské univerzity, 2005, 588, 488 s. + 16 s. příloh + 3 mapy.

vyzdvihnout rozdělení jednotlivých kulturních okruhů jako hudba, literatura nebo folklór podle historických regionů (hudba na Těšínsku, hudba na Opavsku apod.), což je pro tuto na odlišnosti tak bohatou krajinu velmi důležité.

Do značné míry byl autory zohledněn rovněž historický, socio-ekonomický podklad, z něhož místní společnost a její kultura vycházela, takže se lze v encyklopedii dočíst o významném fenoménu tohoto regionu, a sice hornictví, ale vyskytují se zde také hesla k zemědělství, textilnictví, sklářství, hutnictví nebo salašnictví. V tomto smyslu ovšem chybí informace o lesnictví, což znamená určitý nedostatek vzhledem k horským oblastem Jeseníků a Beskyd, kde mělo toto odvětví značný význam.

Z etnického hlediska je zkoumaný region značně bohatý. Kromě Čechů a Poláků zde žili a žijí samozřejmě také Slované, Romové nebo třeba Rekové, Němci a řada dalších. Všem je v encyklopedii věnováno místo a tato etnická rozmanitost je zohledněna rovněž demograficky. Jeden ze dvanácti tematických celků pro tuto encyklopedii tvoří právě demografie. Z její provenience se zde objevují jednak hesla, která přímo vycházejí z poznatků této vědy, např. osídlení, středověká kolonizace, sčítání lidu aj., ale demografické informace se nacházejí rovněž v dalších heslech typu třicetiletá válka, slezské války, Valašsko, valašská kolonizace, Těšínsko, Kravaňsko apod., a samozřejmě v heslech dotýkajících se jednotlivých národností, národnostních menšin, přistěhovalců a migrace obyvatelstva vůbec. Všeobecné demografické údaje jsou zachyceny rovněž do značné míry v úvodním exkurzu k dějinám dané oblasti.

Encyklopedie je v bohaté míře doplněna obrazovým materiálem, např. portréty či fotografiemi osobností, erby šlechtických rodů, fotografiemi architektonických památek apod., a také mapovým materiálem, který tvoří jednak tři Wielandovy mapy (Těšínska, Krnovska a Opavska), jež jsou volně připojeny k druhému svazku, ale značné množství map se vyskytuje i v samotném textu, což samozřejmě umožňuje lepší orientaci v regionu. V tomto smyslu je ovšem potřeba naopak vytknout autorům poněkud nejasné pojmenování řeky Olše – Olza, což je sice s největší pravděpodobností správný název, ale není oficiální a pro čtenáře neznalé tohoto problému může znamenat určité stížení orientace. Vysvětlení této záležitosti v hesle Zaolží je nedostatečné.

Bezpochyby by se dala vytknout nějaká chybějící hesla, jako například již zmíněné lesnictví, ale v tomto směru by se jednalo spíše o záležitost subjektivního významu důležitosti daného jevu či osobnosti a při tak složitém díle, jímž jakákoliv encyklopedie nutně je, nikdy nelze podchytit naprosto vše. Právě kvůli obtížnosti koordinování práce a celé redakce encyklopedických děl je těchto publikací v současné době katastrofální nedostatek, takže práce Ústavu pro regionální studia Ostravské univerzity znamená vpravdě ojedinělý počín, který souvisí i s tím, že nebyla vytvářena klasická historická, popř. všeobecná encyklopedie, ale dílo zaměřené na kulturní dějiny, na společnost, na život lidí jednoho svérázného regionu.

Radek Lipovski

CIZINCI V ČESKÉ REPUBLICE

Český statistický úřad vydává již pátou publikaci o cizincích žijících v ČR. Práce je členěna do sedmi kapitol: **Demografické aspekty života cizinců, Azyl a azylová zařízení, Ekonomická aktivita cizinců, Vzdělávání cizinců, Kriminalita cizinců, Zdravotní péče o cizince a Nelegální migrace přes státní hranice České republiky**, a je přehledem dat za rok 2004.

Publikaci dostanete v prodejně ČSÚ, tel.: 274052400, e-mail: prodejna@gw.czso.cz nebo si ji můžete objednat, tel.: 274052555, e-mail: objednavky@gw.czso.cz

Z České demografické společnosti

Diskusní, 387. podvečer (21. září 2005) se konal v kontextu celosvětové kampaně prevence sebevražd. Na téma **Duševní zdraví obyvatel České republiky** hovořila *Dagmar Džúrová* (katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PFF UK v Praze). Diskuse byla zaměřena jak na stav a vývoj ukazatelů duševního zdraví, tak na jeho podmiňující faktory.

Souvislosti mezi sebevražděným chováním a duševním onemocněním sledovaly v rámci reprezentativního vzorku dospělé populace ČR šetření skryté psychopatologie (*CIDI šetření, 1998–1999*, Psychiatrické centrum Praha). Z hlediska pokusů o sebevraždu bylo šetřením prokázáno, že nejzávažnější duševní poruchou u mužů i žen jsou afektivní poruchy (deprese), 41 % mužů s depresí uvažovalo během života o sebevraždě a 15 % mělo již za sebou pokus o sebevraždu. Z hodnocení osob s uskutečněným pokusem o sebevraždu vyplynulo, že ženy 2x častěji provedly pokus o sebevraždu než muži. U obou pohlaví se jednalo zejména o mladé osoby věkové kategorie 18–29 let (40 %), s délkou školní docházky 10–13 let. O sebevraždu se pokusily častěji ženy žijící ve velkých městech (nad 100 tisíc obyvatel) a muži na venkově (obce do 2000 obyvatel). Z regionálního pohledu se jednalo nejčastěji o ženy z Prahy. Z hlediska návštěvy lékaře pro psychické problémy a následně pokus o sebevraždu ošetřujícího nevyhledalo 43 % mužů a 37 % žen trpících afektivní poruchou (depresemi) a jen 14 % mužů a žádná žena s neurotickou poruchou. **Alarmující je skutečnost, že řada osob s depresivním onemocněním a uskutečněným sebevražděným pokusem nebyla v lékařské péči.**

Pozornost byla dále soustředěna na rizikové faktory duševních onemocnění, které lze ovlivnit způsobem života, tedy nadměrná konzumace psychoaktivních látek – zneužívání různých typů návykových, ať již těch společensky tolerovaných (legálních), jako je tabák, alkohol a léky předepsané lékařem a nebo těch společensky netolerovaných (nelegálních), jako je heroin, pervitin, kokain, marihuana, hašiš apod. Nadměrné užívání těchto látek (drog) je z lékařského hlediska považováno za duševní nemoc, na osoby závislé je pohlíženo jako na pacienty vyžadující zdravotní, resp. psychiatrickou péči. Za nejzávažnější psychoaktivní látku se považuje závislost na nikotinu. Česká republika se řadí ke státům s vysokým procentem kuřáků v populaci. Podle výsledků HIS ČR šetření (ÚZIS) jsou **denními kuřáky třetina dospělých mužů a**

pětina žen. Mezi muži je 9 % a mezi ženami 2 % silných kuřáků (tj. těch, kteří kouří minimálně 20 cigaret denně). Za pozitivní signál lze jistě považovat mírně se zvyšující podíl osob, které přestaly kouřit, podíl bývalých kuřáků činil v roce 2002 téměř 25 % u mužů a 17 % u žen (v roce 1993 to bylo 23 a 14 %).

Také problém alkoholové závislosti je v kontextu duševního zdraví vysoce závažný a aktuální vzhledem k vysoké spotřebě alkoholu na obyvatele. Roční spotřebou alkoholu zaujímá ČR přední pozici mezi zeměmi Evropy (v roce 2001 v ČR spotřeba 13,6 litru). Nepříznivá je v ČR rovněž skladba spotřeby alkoholu, kdy sice přibližně polovina celkové spotřeby se vypije v pivu, ale jednu třetinu celkové spotřeby představují destiláty. Na základě odpovědí 2400 respondentů HIS ČR šetření bylo zjištěno, že v české populaci v roce 2002 přes 7 % **dospělých osob konzumuje nadměrné množství alkoholu** (muži 12,3 % a ženy 2,8 %; hodnoceno na základě respondentovy deklarace vypitého množství alkoholu během jednoho týdne, přepočtové koeficienty rizikových dávek alkoholu různé pro muže a pro ženy). Rizikový konzum alkoholu se mění s řadou sociodemografických faktorů, například s věkem. Ve věku 35–44 let dosahoval podíl osob s nadměrnou spotřebou alkoholu nejvyšších hodnot, a sice v tomto věkovém rozpětí přes 20 % mužů konzumuje nadměrné množství alkoholu. Z hlediska regionů bylo nadměrné pití alkoholu zjištěno v Ústeckém kraji a v Praze, kde podíl osob konzumujících nadměrné množství alkoholu přesáhl 10 %, dále následovaly kraje Jihomoravský a Pardubický.

Dalším závažným a ovlivnitelným faktorem podmiňující kvalitou duševního zdraví je užívání drog. **Výroční zpráva o stavu ve věcech drog v České republice (Mravčík a kol., Úřad vlády ČR)** dokládá, že alespoň jednu zkušenost s nelegální drogou má v ČR 16–20 % obyvatel ve věku nad 15 let, tedy asi 1,4–1,7 miliónu osob. Většinou se jednalo o zkušenosti s konopnými drogami – marihuana a hašišem. Zkušenosti s jinými drogami (heroinem, pervitinem, kokainem nebo LSD) mělo méně než 2 % respondentů. Další závažnou skutečností v oblasti drog je intenzita konzumace drog u mládeže. Podle průzkumu ESPAD (*Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách*, Psychiatrické centrum Praha) v roce 2003 ve věku 15–16 let **minimálně jednorázovou zkušenost s konopnými drogami mělo 44 % školní populace.** V porovnání

s výsledky šetření z 26 evropských zemí se řadí ČR na čelní místo, vysoce převyšující průměr (21 %). Mezinárodní srovnání prokázalo, že rizikové formy návykového chování se u české mládeže vyskytují ve větším rozsahu, než jak je tomu v průměru u jejich evropských vrstevníků.

Další, v pořadí 388. večer konaný 19. října 2005 byl věnován problematice **podílu médií na proměnách chování a postojů populace v oblasti rodiny a reprodukce**. V úvodu přednášející *Leona Stašová* (katedra demografie PřF UK) sdělila, že téma nebude ryze demografické – bude se pohybovat v oblasti interdisciplinárních demografických studií, na rozhraní demografie, sociologie, psychologie a mediálních studií.

Nejprve byl vymezen dosah mediálního působení, jenž byl sledován ve čtyřech stěžejních okruzích. V prvním byla média vnímána jako konkurent reálných vztahů a aktivit člověka. Jejich efekt lze sledovat ve struktuře činností a způsobu trávení volného času především mladé generace, jež ovlivňují takové demografické momenty, jako je výběr partnera, příležitost k seznámení, trávení volného času partnerů, atd. V druhém byla diskutována mediální konstrukce sociální reality a její odraz ve vnímání demografických témat. Na základě mediální konstrukce si populace utváří postoje k široké škále demograficky významných faktů, sociálních situací a životních řešení. V třetím okruhu byla věnována pozornost oblasti hodnocení prostřednictvím médií. Mediální obsah se může velmi významně podílet na tvorbě statusu určitých postojů a způsobů chování v rámci hierarchie společenského hodnocení. Takové budování statusu můžeme sledovat i u řady fenoménů spojených s reprodukcí a rodinou. Ve čtvrtém okruhu byla v mediálním obsahu spatřována široká škála konkrétních vzorců sociálních rolí a reprodukčního chování. Média obsahují sociální očekávání vztahující se přímo i nepřímo k reprodukčnímu chování, k široké škále ženských i mužských sociálních rolí, do nichž jsou zabudovány momenty z oblasti partnerství a rodičovství. Mediální obsah se tak může stát zdrojem nápodoby a sociálního učení, může produkovat množství schémat a stereotypů v oblasti sociálních rolí a reprodukčního chování.

Teoretické přístupy pak byly konfrontovány s možnostmi empirického studia. Představena byla některá výzkumná šetření vztahující se k této problematice, a to jak z oblasti studia českého mediálního obsahu z 90. let 20. století, tak ze sféry analýzy mediálního publika. Diskuse pak zahrnovala především otázky uplatnění mediálních studií v demografii, současný stav výzkumu, omezení a limity empirických šetření i možnosti dalšího studia a analýzy tohoto tématu.

V listopadu byla 389. středa věnována tématu **Diferenciace demografického chování v nových**

členských státech EU v období socioekonomické transformace, které přednesla *Pavla Brothánková* (katedra demografie PřF UK). Předmětem zájmu byly nové členské státy EU po jejich rozšíření k 1. 5. 2004, tj. Česká republika, Estonsko, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Polsko, Slovensko a Slovinsko. Studovanými procesy ve více než dvacetiletém časovém horizontu (1980–2003) byly úmrtnost, porodnost, potratovost, sňatečnost, rozvodovost a migrace. Kromě těchto procesů byly sledovány i věkové struktury a socioekonomické faktory (HDP, nezaměstnanost, vzdělanost, technická vyspělost, úroveň zdravotnictví). Cílem bylo zjistit podobnost, resp. rozdílnost států v předtransformačním období (80. léta), během transformace (konec 80. let a hlavně 1. polovina 90. let) a v období po prožití transformací (konec 90. let – současnost; v závislosti na dostupnosti nejaktuálnějších srovnatelných dat).

Ve všech státech se ve vymezeném období měnilo reprodukční chování obyvatel. Během přeměny společenosti u nich došlo k celkovému snížení úrovně plodnosti, ale nikoli k nárůstu rozdílů mezi nimi. Snížování **plodnosti** bylo na přelomu 80. a 90. let z více než 90 % způsobeno změnou intenzity ve všech státech kromě Polska, Slovenska a Slovinska, kde se ale také úroveň plodnosti snížila. Od poloviny 90. let se úroveň plodnosti nesnížovala takovým tempem jako v předchozím období. V tomto období také měla na změnu úrovně plodnosti menší vliv intenzita. **Průměrný věk žen při narození 1. dítěte** se zvyšoval. Do poloviny 90. let se průměrný věk žen při narození jejich 1. dítěte pohyboval v rozmezí 20–24 let. Jen u Maďarska a Slovinska spadl do věkové skupiny 25–29 let. Do roku 2003 se průměrný věk žen při narození 1. dítěte posunul do věkové skupiny 25–29 let ve všech státech. Úroveň umělé **potratovosti** se dařilo všem státům snižovat.

Ve 2. polovině 80. let mělo Maďarsko a Slovinsko oproti ostatním zemím nižší úhrnnou **sňatečnost**. V následujícím desetiletí klesala úhrnná sňatečnost ve všech zemích, takže od roku 2001 měly všechny státy kromě Litvy a Polska úhrnnou sňatečnost svobodných žen do 50 %. Snížování sňatečnosti se odráží i na vzrůstajícím podílu **dětí narozených mimo manželství**. Po celé sledované období se podíl dětí narozených mimo manželství zvyšoval ve všech zemích. Nejvyšší mimomanželská plodnost je vykazována v Estonsku, Lotyšsku a Slovinsku.

Kromě Lotyšska měla **rozvodovost** vzrůstající tendenci po celé období ve všech zemích (až na výkyvy v jednotlivých letech, většinou způsobených legislativními změnami). Rozdíly v úhrnné rozvodovosti mezi zeměmi se pohybovaly a pohybuje v rozmezí 0–30 %.

V polovině osmdesátých let existovaly malé rozdíly v úrovni **úmrtnosti** jednotlivých zemí oproti nadcházejícímu vývoji. S největším zhoršením úrovně úmrtnosti se v 1. polovině 90. let potýkaly všechny pobaltské republiky, u nichž byly zjištěny záporné příspěvky ke snížení naděje dožití při narození téměř u všech věkových skupin u obou pohlaví. Vedle Pobaltí se úmrtnostní poměry zhoršily také u mužů v Maďarsku. Oproti Pobaltí, kde za zhoršením celkové úmrtnosti stály hlavně vnější příčiny úmrtí a kardiovaskulární onemocnění, byly u Maďarska zjištěny vysoké standardizované míry úmrtnosti mimo kardiovaskulární onemocnění také u nádorových onemocnění, v nichž mělo Maďarsko primát celá 90. léta až do současnosti.

Do roku 2003 nedošlo k takovému sblížení zemí z hlediska demografického a socioekonomického, které by se možná dalo předpokládat. Ale od druhé poloviny 90. let došlo alespoň částečně k jejich vzájemnému přiblížení.

Prosincová, 390. diskusní středa byla věnována **problematice kódování příčin smrti, resp. možnosti automatizovaného kódování**. Přednášela *Tezrezie Kretschmerová* (ČSÚ, oddělení demografické statistiky). Problematiku statistiky zemřelých podle příčin smrti lze rozdělit na dvě základní oblasti: 1) certifikace příčin smrti na Listu o prohlídce mrtvého lékařem, který ohledával zemřelého a 2) kódování základní příčiny smrti (podle pravidel Světové zdravotnické organizace). Pro dosažení přesné, časově a mezinárodně komparabilní statistiky je třeba působit v obou těchto oblastech. Zlepšování

na poli certifikace příčin smrti, spočívající zejména v školení lékařů a studentů lékařských oborů, spadá v podmínkách ČR do působnosti ÚZIS, proto se jí přednášející věnovala jen velmi obecně. Základní příčina smrti se vybírá a kóduje v ČSÚ, kóduje se manuálně a kódují všechny pracovnice oddělení zpracování demografie (16, v minulosti i vyšší počet). Při automatizovaném kódování jsou pravidla pro výběr základní příčiny spolu s dalšími kontrolními mechanismy implementovány v softwaru. Na přednášce byl představen americký systém, který je považován za standard. Při užití plného systému jako vstupy slouží všechna textová vyjádření diagnóz/příčin smrti uvedena na hlášení o úmrtí (použitelné pro anglicky mluvící země či je třeba vytvořit vlastní jazykový modul), při použití pouze „poslední“ části ACME/TRANSAX jako vstupy slouží kódy Mezinárodní klasifikace nemocí (MKN). Při kódování těchto vstupů je třeba uplatňovat poměrně mnoho pravidel obsažených v NCHS manuálu (National Center for Health Statistics; tvůrce amerického systému). Naději pro harmonizaci kódování v neanglicky mluvících zemích je **Language independent system** (IRIS), který byl v roce 2005 dokončován a testován. Jednotlivé země by pak vytvořily pouze slovník „kódy podle MKN – slovní vyjádření diagnóz“ (tak jak se objevují na hlášeních o úmrtí), systém pak dále pracuje s částmi amerického systému. Na závěr přednášky byly nastíněny některé hlavní problémy kódování příčin smrti v České republice, na které pak navázala diskuse.

Dzú, sta, Bro, tk

Za Milenou Hübschmannovou

Významná česká romistka docentka *Milena Hübschmannová* zemřela dne 8. září 2005 na následky vážné dopravní nehody ve městě Kameeldrift severně od Pretorie při své cestě do jižní Afriky. Bylo jí 72 let.

O její životní pouti a díle by bylo třeba říci mnohem víc, ale alespoň zde hlavní skutečnosti. Narodila se 10. června 1933 v Praze. Zde vyrostla a vystudovala na Filologické fakultě Univerzity Karlovy hindštinu, urdštinu a bengálštinu. Už od mládí jí byla blízká indická kultura a jazyky – a to stálo u počátků jejího zájmu o romštinu, o poznání Romů. Romštinu – romani čhib se začala učit od Romů sama už jako studentka, na fakultě v úzkém kroužku nás prvních začínajících nadšených badatelů (Mileny jako lingvistky a mne jako studentky etnografie) od *Jiřího Lípy* (jeho první publikací o romském jazyku byla pak **Příručka cikánštiny**, vydaná v SPN Praha v roce 1963).

Hluboký zájem o romský jazyk byl u Mileny Hübschmannové od roku 1953 spjatý s postupným poznáváním kultury a života Romů v tehdejším Československu. Nejvíce však jezdila na Slovensko, v podtatranské romské osadě Rakúsky strávila mezi Romy téměř rok jako učitelka mateřské školy, aby co nejvíce pochopila jejich život. Svě poznatky pak zpracovávala i v diplomové práci.

V té době – první polovině padesátých let, ale ani později – nebyla tato cesta vůbec lehká. O Romech nebylo nic známo, odborná literatura téměř neexistovala. Hlavně však je tehdejší komunistická společnost považovala jen za „zaostalé obyvatelstvo cikánského původu“, které je třeba důrazně asimilovat, „přizpůsobit“. To bylo realizováno od konce 50. let – zákonem č. 74 z roku 1958, násilným usazením olašských Romů a soupisem „kočujících a polokočujících osob“ v únoru 1959, tlakem na romský jazyk, tradice a hodnoty, neznámým etnické specifiky Romů. Milena navzdory této

„společenské atmosféře“ chodila a jezdila mezi Romy, kteří ji přijali, zapisovala jejich pohádky, písně, vyprávění, poznávala jejich jazyk (tehdy ještě nespisovný), život a kulturu. Postupně se tak rodila romistika. Podmínky našich začátků byly před padesátí lety, ale i později, naprosto nesrovnatelné s lety současnými.

Po skončení studií na fakultě v roce 1957 pracovala řadu let v Československém rozhlasu v Praze, kde měla možnost vyjždět a nahrávat romské pohádky, vyprávění a písně, krátce působila i v Orientálním ústavu ČSAV. V červnu roku 1968 byla (spolu se mnou) konkurzem přijata do Ústavu filozofie a sociologie ČSAV v Praze, kde byla v rámci národnostního oddělení (jako pozitivní důsledek obrodného procesu Pražského jara) ustavena odborná skupina pro výzkum „Cikánů“. Podmínky pro výzkumnou práci se však brzy zhoršily a po srpnu 1968 následné tzv. normalizační období znovu znemožnilo publikování pravdivých skutečností o Romech. Snažily jsme se přesto shromáždit nové poznatky, dokazovat tak uznání Romů jako etnické skupiny s vlastním jazykem a kulturou, založily jsme mezioborový tým a získávaly další kolegy k romistické spolupráci v ostatních oborech – v historii a demografii (kde významně působil *Vladimír Srb*), nejen tedy v lingvistice, etnografii a sociologii. Práce této malé skupiny byla však v roce 1975 ukončena a Milena musela odejít. Byla proto v letech 1976–1989 bez stálého odborného zaměstnání. Vyučovala dále externě romštinu na Jazykové škole v Praze a usilovně pracovala dál.

V letech 1969–1973 se významně podílela také na činnosti Svazu Cikánů–Romů (který byl však v roce 1973 násilně zrušen, protože jeho zaměření a práce byly v rozporu se státní asimilační politikou). Milena už tehdy vyhledávala a podněcovala ke psaní poezie i prózy v romštině celou řadu romských osobností a její zásluhou začala tak vznikat a rozvíjet se romská literatura. Vznik romské literatury a postupné uznání romštiny jakožto právoplatného novoinдикického jazyka, dnes už spisovného, je jednou z jejích hlavních zásluh.

Až v 90. letech mohla Milena Hübschmannová plně realizovat své představy a celoživotní sny. V roce 1991 založila v rámci *Indologického ústavu Filozofické fakulty UK v Praze* seminář romistiky, kde se v roce 2000 habilitovala a který vedla až do své smrti. Díky ní byla romistika u nás poprvé ustavena jako univerzitní obor (až poté vznikly další katedry či oddělení romštiny – na Univerzitě Konstantina Filozofa v Nitře a Spišské Nové Vsi, v Lučenci, romistika či sociální práce s etniky a Romy se přednáší i na Západočeské univerzitě v Plzni, na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích, na Univerzitě Palackého v Olomouci, na Univerzitě JEP v Ústí nad Labem i Univerzitě v Pardubicích). Z jejích studentů již někteří působí jako romisté či překladatelé romštiny. Mezi její nejbližší spolupra-

covníky patřila *Hana Šebková*. Spolu s ní a s *Annou Žigovou* zpracovala Milena Hübschmannová u nás první romsko-český a česko-romský kapesní slovník (v roce 1991 vyšlo jeho 1. vydání v SPN v Praze, v roce 1998 pak 2. vydání v nakladatelství Fortuna) v českých zemích a na Slovensku nejvíce rozšířeně jazykové skupině slovenských Romů (kteří po 2. světové válce přišli ze Slovenska do Čech a na Moravu, kde se usadili). V roce 1994 založila časopis romistických studií **Romano džaniben**, který vychází dodnes.

Bibliografie Mileny Hübschmannové je velmi rozsáhlá. Zmíňme alespoň některé z jejích publikovaných prací. Z monografií je – kromě zmíněného slovníku – významná její kniha **Šaj pes dovakeras – Můžeme se domluvit**, vydaná Univerzitou Palackého v Olomouci v roce 1993 a znovu v roce 1995, dále **Základy romštiny** (Praha: Academia, 1973), **Romské pohádky** (1. vydání v Praze: Odeon, 1973 a 2. vydání v Praze: Fortuna 1999) a **Moudrá slova starých Romů – Gođaver lava phure Romendar** (Praha: Kulturní středisko hl. m. Prahy, 1991).

Z jejích vědeckých statí a odborných článků, jichž je více než padesát, jmenujme kupř. článek **Co je to tzv. cikánská otázka? (What is the so-called Gypsy problem)**, Sociologický časopis, 1970, roč. 6, č. 2), **Základní díla romistické literatury**, Sociologický časopis 1972, roč. 8, s. 553–559, **Abstrakta odborné literatury o Cikánech v ČSSR (1955–1972)**, Praha: ÚFS ČSAV, 1974, *Eva Davidová–M. Hübschmannová–Petr Stojka. Dural me avilem – Z dálky jsem přišel (Oláh Roma songs – Vlašike džila)*, Praha: Ars Bohemica, 2000. Milena se také významně zasloužila o prezentaci výtvarného díla *Rudolfa Dzurky (Ich bin wieder Mensch geworden*, Leipzig 1990) a *Ilony Lackové* – první romské spisovatelky: *Ilona Lacková–Milena Hübschmannová. Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou* (Praha: Triáda 1997), potom vydané v anglickém překladu (**A false down**, Hertford: Hertfordshire Press, 2000) ad. Významně přispěla svými odbornými kapitoly do několika publikací, kupř. v kolektivní práci **Černobílý život – The Life in Black and White** (Praha: Gallery, 2000) a mnoha dalších. Překládala z hindštiny, bengálštiny ale zejména z romštiny a do romštiny.

Byla členkou mezinárodní lingvistické skupiny při *Centre des Etudes Tsiganes* v Paříži, spolupracovala s řadou institucí a romistů v Rakousku, Velké Británii, Nizozemsku, v USA a s mnoha dalšími.

Za svou činnost byla několikrát vyznamenána. V roce 1994 jí byla udělena Chartou 77 cena Františka Kriegla, v roce 2000 dostala děkovanou plaketu na V. pražském kongresu Mezinárodní romské unie (IRU) v Praze. V roce 2002 jí byla uděle-

na prezidentem republiky *Václavem Havlem* medaile za zásluhy III. stupně a o rok později pak získala medaili Za zásluhy 1. stupně od Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR za významný podíl na uchování a rozvoji romského jazyka a romské kultury.

V Mileně Hübschmannové odešla nejen významná vědecká osobnost v oboru romistiky, českého i mezinárodního rozměru, ale i vzácný člověk, který tomuto tématu i soužití mezi lidmi různých etnik zasvětil celý život.

Eva Davidová

Světový den prevence sebevražd

Podle materiálů *Světové zdravotnické organizace* zemře v důsledku úmyslného ukončení života každým rokem na světě přibližně 873 tisíc osob. Téměř 450 milionů osob žije s nějakým typem duševního onemocnění, v sociální izolaci, s nízkou kvalitou života. Bariérami efektivní léčby jsou ve většině případů nedostatky v prevenci, v zachytu nových případů. Jednou z nadnárodních iniciativ na podporu prevence negativních důsledků sebevražedného chování je kampaň cílená k měsíci září, resp. k desátému září, který byl v roce 2005 již potřetí vyhlášen světovým dnem prevence sebevražd (**World Suicide Prevention Day**). Na podporu této iniciativy se pořádá řada akcí pro nejširší veřejnost (koncerty, besedy apod.). Jejich cílem je nejen upozornit na skutečnost, že sebevražednost je jedním z nejzávažnějších zdravotních problémů, ale především zvýšit všeobecné povědomí o tom, že prevence sebevražd je záležitostí všech, neboť každý člověk může přispět ve svém okolí k zabránění úmyslného ukončení života. *Mezinárodní asociace pro prevenci sebevražd* (International Association for Suicide Prevention; IASP; <http://www.iasp.info>) v čele s jejím prezidentem *profesorem Larsem Mehlumem* na podporu loňské preventivní kampaně proklamuje, že roční ztráty na životech v důsledku sebevražd jsou vyšší než počty vražd a trojnásobně vyšší než počty obětí přírodních katastrof tsunami v celé oblasti jihovýchodní Asie v prosinci 2004. Širokou osvětovou kampaní doprovázelo setkání odborníků zaměřených

na prevenci sebevražd (13.–16. září 2005) na 23. světovém kongrese IASP v Durbanu, v Jihoafrické republice.

V rámci Evropy byl ministry zdravotnictví členských států Světové zdravotnické organizace v lednu 2005 přijat **Akční plán duševního zdraví pro Evropu – čelit výzvám a nalézat řešení**. Výzva je formulována tak, že v průběhu příštích pěti až deseti let se mají připravit, realizovat a vyhodnotit koncepty, které pomohou vyvíjet aktivity duševního zdraví, schopné zlepšit pocit zdraví a duševní pohody v celé populaci a začlenit do společnosti osoby s duševními problémy. Jeden z hlavních dvanácti bodů strategie je zaměřen na předcházení psychickým problémům a sebevraždám.

Počet sebevražd představuje v České republice v posledních letech okolo 1650 úmrtí ročně, což představuje 4–5 případů denně (v roce 2003 zemřelo v ČR v důsledku sebevraždy celkem 1719 osob, z čehož bylo 79,4% mužů); což činí přibližně 2 % z úhrnu všech úmrtí. Závažnou skutečností je, že sebevraždy jsou na jednom z předních míst příčin úmrtí u mužů i žen ve věku od 15 do 54 let. Přestože ve svém úhrnu nepředstavují takovou významnou příčinu smrti, jako jsou např. nemoci oběhové soustavy či novotvary, výskyt sebevražd a zvláště sebevražedných pokusů vyvolává potřebu studovat jejich příčiny právě s prioritním cílem nastolení preventivních opatření.

Dzů

Interdisciplinární studium migrací v novověku

Komise pro historickou a sociální demografii spolu s *Ústavem českých dějin FF UK* v Praze a *Historickým ústavem JU* v Českých Budějovicích uspořádaly v Praze 14. října 2005 seminář na téma: **Dějiny migrací v českých zemích v novověku**. Smyslem setkání představitelů několika oborů – historie, demografie, etnografie a sociologie – nad problematikou migrace, bylo přiblížení předmětu studia, resp. významu geografické mobility pro studium dějin obyvatelstva. Ačkoli těžiště výzkumu zůstává v raném novověku, na semináři byly za-

stoupeny i příspěvky týkající se migrací ve 20. století, v tom i doby nejnovější.

V úvodním příspěvku **Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku** načrtl *Eduard Maur* (FF UK) hlavní okruhy otázek, které je třeba řešit. V první řadě jde o definici pojmu migrace. Zvláště pro období raného novověku, kdy za tzv. druhého nevolnictví existovala větší kontrola nad pohybem obyvatelstva, se nehodí moderní pojem migrace, jenž vychází ze změny trvalého pobytu. Uvedl, že obecně vžitá představa o tom,

že lidé v této době příliš nemigrovali a že zůstávali většinu života na jednom místě, úplně neplatí. Na úroveň mobility měly vliv nejen přírodní podmínky, ale také důsledky dědičického práva či další zvyklosti (např. požadavky vandru pro tovaryše některých řemesel); rozsah migrací také závisel na stupni vrchnostenské kontroly poddaných. Dalším okruhem problémů je typologie migrace; poměrně málo jsou známy zejména různé formy pohybu poddaných, kdy docházelo spíše pouze k dočasným migracím – např. praxe dlouhodobého pobytu venkovského obyvatelstva mimo panství ve městech (často se souhlasem vrchnosti), sezónní migrace z horských a podhorských oblastí do nížin na sklizeň obilí, později cukrovky, kyvadlové migrace vytvářející se kolem velkých průmyslových center (např. železáren). Zvláštní kategorií jsou i dočasné migrace, do kterých lze zařadit např. čelední službu nebo vandr, případně vynucené migrace, kam se řadí vají i emigrace z důvodů náboženských či politických. Studovat lze také demografické aspekty migrace (imigrace i emigrace), zejména jejich rozsah a podíl na celkovém přirozeném přírůstku či úbytku dané oblasti. Zásadní otázkou je však vysvětlení příčin migrací (včetně jejich jednotlivých fází – např. po kampaních, které vedly v 19. století agenti cestovních agentur ve prospěch vycestování do zámoří, docházelo k vzájemné komunikaci mezi emigranty a jejich přáteli či příbuznými, kteří zůstali doma, a ke kontaktům obou prostředí a dalšímu pohybu obyvatelstva), jejich racionality a důsledky pro oblasti, za kterých emigranti/imigranti odcházeli/přicházeli (např. pro posun jazykové hranice v příhraničních oblastech, přejímání jiného životního stylu, politických názorů apod.).

Po detailním nástinu koncepce studia migrace následovaly příspěvky mapující dílčí tématické okruhy. Tak *Jiří Pešek* (FSV UK) v příspěvku **Cesty studentů z Čech za studiem na cizích univerzitách v rané novověku** seznámil přítomné s nejčastějšími zahraničními cíli studentů (stoupenců reformačních církví i katolíků). Upozornil přitom na málo známou skutečnost, že většinou tehdejší studenti byli teprve 12 až 15letí chlapi ze šlechtických a měšťanských vrstev. Studenti mířili především na univerzity v Sasku, nejvíce jich zřejmě studovalo v Lipsku, Drážďanech, ve Wittembergu a v Norimberku, méně ve Francii, Anglii nebo v Itálii. J. Pešek upozornil, že podle tehdejších zvyků nešlo o cílený dlouhodobý studijní pobyt, ale o cestu na zkušenou. Studenti procházeli několika univerzitami a ze zahraničí si nepřínášeli titul, ale potvrzení o imatrikulaci, které jim po návratu do Čech otevíralo úřednickou kariéru a možnost sociálního vzestupu.

S problematikou **Sňatkové migrace v Čechách v 17. a 18. století** vystoupil *Josef Grulich* (JU). Po

výčtu pramenů různé provenience vhodných ke studiu migrací (matriky oddaných, knihy ohlášek, poddanské seznamy, pozemkové knihy, výhostní a propouštěcí listy, po zrušení nevolnictví doklady vzniklé z činnosti státní správy) hovořil o výsledcích studia migrací na příkladu teritoriálního původu snoubenců a svědků z Českých Budějovic a přilehlých vsí. Uvedl mimo jiné, že pro venkovské prostředí byl příznačný původ snoubenců z nejbližšího okolí; ve městech pocházeli ze vzdálenějších lokalit. Zdůraznil, že sňatková migrace se vyznačovala velkou dynamikou a patřila ke každodennímu životu obyvatel. Dopolodní blok uzavřel *Jaroslav Dibelka* příspěvkem o **migraci lidí na okraji společnosti**. Pramenem mu byly písemnosti trestně právní provenience z jižních Čech (velkostatek Třeboň), ve kterých se zaměřil na cikánské obyvatelstvo.

Odpolední blok zahájila *Nada Valášková* (EÚ AV ČR). V příspěvku **Výsledky studia emigrace z českých zemí v 19. a 1. pol. 20. století** referovala o skutečně rozsáhlé produkci Etnografického ústavu ke studiu emigrace a reemigrace po roce 1989. V současné době je tak k dispozici rozsáhlý materiál, strukturovaný podle oblastí (cílů emigrace obyvatelstva z českých zemí v 19. i ve 20. století) a také tematicky.

K podnětným vystoupením patřil příspěvek rakouského badatele *Hermannna Zeithofera* (Universität Wien) – **Die Emigration aus Böhmen um 1910**. Přednášející seznámil přítomné s výsledky projektu řešeného na vídeňské univerzitě k otázce migrací v habsburské monarchii na počátku 20. století. Projekt je řešen pod vedením *prof. Josefa Ehmera*. H. Zeithofer se soustředil na ty jeho výsledky, které se týkají území Čech. Vychodiskem mu bylo sčítání roku 1910 a jeho operáty. Referující se dotkl zejména otázky směru migrací. Na základě statistik doložil, že migrace nebyly jednostranné, jak se často tvrdí, ale že i v případě pohybu obyvatelstva mezi migračně vysoce atraktivními a emigračními oblastmi existoval i zřetelný protipohyb, byť někdy jen nepatrný. Stejně tak doložil i velmi různou intenzitu migrací mezi jednotlivými oblastmi.

Ondřej Ševček (FF Ostravská univerzita) se v příspěvku **Migrační systém zlínského centra v letech 1900–1938** zabýval procesem industrializace původně venkovského městečka Zlína. Tento proces sledoval na populačním vývoji města a regionálním původu zaměstnanců Baťových závodů, resp. dopadu jeho skutečně překotného růstu ve 20. a 30. letech 20. století na věkovou a pohlavní skladbu obyvatelstva města. Přitom vycházel z analýzy sčítacích operátů z roku 1921 a podkladů městské statistiky z roku 1938. Upozornil na mimořádné okolnosti, které migrace do Zlína provázely (cílevědomé náborů mladých lidí z venkovského prostředí, vysoká mobilita zaměstnanců mezi lokali-

tami, kde byly umístěny další závody tohoto koncernu). Pro tehdejší Zlín bylo příznačné nízké zastoupení dětí do 14 let a seniorů nad 60 let a vysoké až 70% zastoupení obyvatel v produktivním věku 15–60 let. Během sledovaného období bylo původní obyvatelstvo postupně marginalizováno – v roce 1938 již 80 % obyvatelstva Zlína pocházelo z řad migrantů, především ze sousedních okresů.

Jako poslední vystoupil *Zdeněk Nešpor* (FHS UK), který nazval svůj referát **Návrat české emigrace po roce 1989**. Uvedl, že reemigraci lze v zásadě rozdělit podle dvou hlavních proudů, odkud k nám směřovala – na reemigraci ze západní Evropy a reemigraci ze zemí bývalého Sovětského svazu. Upozornil, že tato reemigrace stále, ale již v menší míře pokračuje. Domnívá se, že se dosud vrátilo asi 10 % všech emigrantů, kteří odešli

v letech 1948–1989 na Západ. Hlavními důvody jejich návratu byly emoce, rodinné vazby, restituce, možnost najít si nového partnera, lepší pracovní uplatnění. Pro tyto reemigranty je příznačná snaha o začlenění se do prostředí. Dávají přednost bydlení v osobním vlastnictví a ve staré zástavbě např. Prahy; nestěhují se na sídliště a do satelitních městeček pražské aglomerace. Druhým proudem byly migrace z Východu, odkud přicházelo obyvatelstvo v důsledku tamních neutěšených poměrů – někdy s cílenou pomocí českého státu.

V krátké diskusi byly zdůrazněny různé aspekty imigrace, emigrace a reemigrace, např. závislost na věku, existenci příbuzenské sítě, transfer inovací apod. Přednesené referáty vyjdou ve sborníku, na který redakce upozorní.

hru

Příklad francouzských předměstí je varující

Podzim ve Francii nebyl, jako každým rokem, ve znamení procházek alejemi zbarvených platanů, ale ve světle hořících aut. Mnozí z nás mají dosud v paměti studentské bouře a stávkový rok 1968. Již tehdy byly spojeny se dvěma charakteristickými rysy: vandalským ničením na straně jedné a nepochopením na straně druhé.

Zdá se, že to platí i pro loňské říjnové a listopadové bouře na předměstí Paříže, které se rozšířily i do falších francouzských měst. Je tu však jeden podstatný rozdíl: revoltující mladíci nejsou „skuteční“ Francouzi, přestože se je předseda vlády snažil přesvědčit, že „všichni jsme plnoprávní občané Francouzské republiky“. I když jimi skutečně jsou, jedná se o přistěhovalce z bývalých zámořských kolonií a departmentů.

Výbuch násilí, jehož bezprostředním impulsem byla náhodná smrt dvou mladíků na jednom pařížském předměstí, pronásledovaných policií, nebyl nijak překvapující. Problémy s přistěhovalci (převážně z Alžíru, Maroka a Tunisu) se táhnou celé roky. Francie, která v poválečném období dekolonizace přijímala imigranty s vlídností a v duchu humanismu, jim bez problémů poskytovala francouzské občanství, to vnímá jako „hořký nevděk“. Kde je chyba? Možná na obou stranách. Francie ve snaze o důslednou integraci imigrantů ignorovala kulturní, náboženskou a mentální odlišnost přistěhovalců. Ve snaze se o ně co nejlépe postarat, stavěla na okraji velkých měst, Paříž nevyjímaje, sídliště. Ani jinak

volnomyšlenkářští Francouzi nejsou prosti předsudků a nedůvěry k odlišnému způsobu života. Xenofobie se nevyhnula ani zemi, v níž se zrodilo heslo „Volnost, rovnost, bratrství. A samozřejmě sociální otázka, vysoká míra nezaměstnanosti, odmítavý postoj společnosti, chudoba kontrastující se světem, jehož hodnoty se odvíjejí od stále dražších značek aut a hromadění majetku...“

Lidé, přicházející z jiného světa, často cítí, že přes všechny proklamace, nejsou společností přijímáni a odmítají se přizpůsobit pravidlům většiny. Mnoho z nich se ani nesnaží o to základní – mluvit francouzsky. Organizují se, ale tyto nelegální organizace spíše vzbuzují obavy. Krádeže, obchod s drogami, násilná kriminalita – to je odvrácená strana boje za rovná práva ve společnosti. Nicméně společnost, kterou je nutno přinutit k dialogu zapalováním aut a budov, také něco zanedbala.

První reakce úřadů byla čistě represivní, ale na takový výbuch násilí nemohla být ani jiná. Sociální podmínky přistěhovalců je nutno změnit. Pomyšlné hradby mezi „žádoucími“ a „nežádoucími“, jež vinou neprozřetelné politiky minulých vlád vyrostly, musí padnout. Netýká se to jen Francie. Také v okolních státech jsou města plná nespokojených přistěhovalců. I když situace není všude stejná a některé země jsou v integraci cizinců úspěšnější – uvádí se např. Velká Británie, příklad Paříže je varující.

Miloslava Jansová

Významné osobnosti demografie

MUDr. AUGUSTIN SYROVÁTKA, CSc. – PEDIATR A DEMOGRAF

MUDr. Augustin Syrovátka, CSc. byl skutečnou osobností české pediatrie a demografické vědy a současně jedním z mála všestranně orientovaných vědců. V odborném tisku publikoval na 120 příspěvků a spolupracoval na řadě monografií. Velmi významná byla jeho činnost ve vědeckých společnostech a odborných komisích jak lékařských tak na poli demografie. V rámci *Československé demografické společnosti* (ČDS) vedl dlouhá léta odbornou skupinu pro Zdravotně biologické aspekty populace a byl dlouholetým členem hlavního výboru ČDS. Jeho vystoupení byla vždy přesně formulovaná a podložená hlubokou znalostí daného tématu. MUDr. A. Syrovátka, CSc. byl příkladným humanistou v přístupu k lidem i k řešeným problémům a velmi slušným a čestným člověkem. Je velká škoda, že již není mezi námi.

Dne 8. srpna 2005 se již nedožil devadesátých narozenin. Narodil se v Praze, kde absolvoval Akademické gymnázium a vystudoval Lékařskou fakultu na Univerzitě Karlově, na které v roce 1939 promoval. Jako obor si zvolil pediatrii. Během 2. světové války pracoval na různých dětských klinikách: I. dětské klinice v Praze, na infekčním oddělení nemocnice na Bulovce a v České dětské nemocnici. Po zabránění této nemocnice Němci se stal stálým lékařem zhruba 25 dětských poraden v Praze. V letech 1946–1956 působil na *ministerstvu zdravotnictví* v oboru péče o matku a dítě, kde se zasloužil o rozvoj preventivní pediatrie. V roce 1947 byl na kratším studijním pobytu v Londýně a v roce 1948 se účastnil kurzu Sociální pediatrie v Paříži. Ve spolupráci s odborem obyvatelstva Státního úřadu statistického zpracovával analýzy kojenecké a novorozenecké úmrtnosti a předkládal návrhy opatření zaměřených na snižování tehdejší velmi vysoké kojenecké úmrtnosti. Šlo zejména o sjednocení preventivní a léčebné zdravotní péče týkající se matky, novorozence a dítěte. Zasadil se o zlepšení umělé výživy kojenců a batolat. Vzhledem k výrazné regionální diferenciaci kojenecké úmrtnosti bylo jeho úsilí také zaměřeno na snižování kojenecké úmrtnosti v oblastech s vysoce nepříznivými ukazateli. V těchto regionech se začaly zřizovat mobilní dětské poradny. Byl si vědom, jak významně porodní hmotnost ovlivňuje přežívání novorozenců a díky jeho aktivitě bylo proto zavedeno zjišťování porodní hmotnosti do statistické evidence novorozenců a zemřelých kojenců již od roku 1950. Československo tak patří k zemím s nejdélsí evidencí tohoto ukazatele na světě. Z ministerstva zdravotnictví přešel v roce 1956 do *Ústavu pro péči o matku a dítě* (ÚPMD), kde zastával funkci vedoucího oddělení epidemiologie a demografie. Zejména zde mohl rozvinout svoji vědeckou činnost. V roce 1961 obhájil kandidátskou práci na téma **Problém úrazů a otravy u dětí, studie preventivní**. Svůj výzkum v ÚPMD zaměřil především na dlouhodobé sledování vývoje kojenců a batolat, dětskou úrazovost a biosociální analýzy faktorů přežívání novorozenců. V posledních letech se zejména věnoval problematice vývoje dětí narozených s nízkou porodní hmotností. V této souvislosti inicioval výzkum diferenční kojenecké úmrtnosti založený na statistickém spojování individuálních dat o živě narozených a zemřelých do jednoho roku. Mimo výše uvedených hlavních výzkumných směrů spolupracoval s antropology, genetiky, demografy i statistiky. Značná část jeho publikační činnosti byla interdisciplinární a to zejména na pomezí pediatrie a demografie.

Hlavní výsledky výzkumné činnosti MUDr. A. Syrovátky, CSc.

Vědeckou a publikační činnost MUDr. A. Syrovátky, CSc. lze rozdělit do několika hlavních okruhů: a) **trendy a faktory fetoinfantilní úmrtnosti**, b) **vývoj a struktury dětské úrazovosti** a c) **význam porodní hmotnosti v prenatálním i postnatálním přežívání**. Podílel se také na zpracování výzkumných témat v oboru antropologie a genetiky. Psal rovněž příspěvky týkající se organizace péče o matku a dítě nebo o osobnostech z historie pediatrie.

Trendy a faktory fetoinfantilní úmrtnosti

Prvním typicky demografickým příspěvkem MUDr. Syrovátky bylo **Několik poznámek ke kojenecké úmrtnosti v roce 1945** (*Syrovátka*, 1947). Autor se v něm zabýval nepříznivou situací kojenecké úmrtnosti v českých zemích a vztahem mezi mírou kojenecké úmrtnosti a hrubou mírou porodnosti v období dvou světových válečných konfliktů. Téma je zajímavé tím, že upozorňuje na demograficky rozdílnou situaci v obou světových válkách. Ústředním tématem je problematika meziročního kolísání počtu živě narozených a jeho vlivu na hodnotu míry kojenecké úmrtnosti. V Poznámkách se uvádí:

„Poměry českého národa v první a druhé světové válce po stránce státoprávní, politické i hospodářské se naprosto lišily. V průběhu obou světových tragédií byla odlišná křivka porodnosti a kojenecké úmrtnosti. V pětiletí 1907–1911 kolísala míra kojenecké úmrtnosti okolo čísla 200 ‰, těsně před započatím války v letech 1912–14 klesla na úroveň pohybující se lehce nad 180 ‰. V roce 1915, který byl prvním zcela válečným rokem, stoupá náhle úmrtnost kojenců na číslo 219 ‰, v roce 1916 poněkud klesá, ale zachovává ještě zvýšenou hodnotu. Teprve v roce 1917 se hodnota přibližuje hodnotám těsně předválečným, v roce 1918 opět jeví vzestup, aby v roce 1919 prvním mírovém roce náhle prudce klesla. Tato křivka nápadná náhlým vzestupem na počátku války a náhlým poklesem po jejím konci má několik příčin. Její průběh neodpovídá skutečným zdravotním poměrům a je pod značným vlivem náhlých změn porodnosti. Klesne-li náhle porodnost, porovnáváme počet úmrtí kojenců s vyšší porodností minulého roku k menšímu počtu živě narozených téhož roku. Vzestup kojenecké úmrtnosti v roce 1915 byl tedy pod přímým vlivem náhlého poklesu počtu živě narozených. Kojenecká úmrtnost v roce 1916 byla ještě pod vlivem klesající porodnosti a teprve v roce 1917 se tato úmrtnost ustálila na předválečné výši, když se též porodnost ustálila. Vidíme tedy, že válka sama o sobě až do té doby podstatněji nezapůsobila. Její neblahý vliv se však projevil následujícího roku 1918, nepřímým způsobem, pandemií chřipky, která zvýšila kojeneckou úmrtnost na 194 ‰. První poválečný rok (1919) je pak ve znamení náhlého poklesu kojenecké úmrtnosti na 144 ‰, který ovšem je opět zdánlivý a ve skutečnosti byl způsoben náhlým vzestupem porodnosti. Z toho vidíme, že válka, která po celou dobu svého trvání se nepřiblížila českým zemím, nezapůsobila větší měrou na spontánní pozvolný pokles kojenecké úmrtnosti. Křivka kojenecké úmrtnosti v průběhu 2. světové války má ráz odlišný. Kojenecká úmrtnost v Čechách a na Moravě a ve Slezsku v posledních předválečných letech jevíla mírně klesající tendenci, která se nezastavila ani v prvních válečných letech. V roce 1938 umíralo z 1000 živě narozených do konce 1. roku života 100 kojenců, v roce 1940 jen 96. V následujících letech kolísala kolem 100 ‰. Kojenecká úmrtnost nebyla ovlivněna během 2. světové války změnami porodnosti, která rostla až do roku 1944 a byla tedy pod přímým vlivem 2. světové války. V roce 1945 pak obtíže války vyvrcholily přímými boji na našem území a vystupňováním leteckých útoků, což se odrazilo na křivce kojenecké úmrtnosti (109 ‰). Zhoršila se celková hygiena a zejména v roce 1945 vzrostla kojenecká úmrtnost na nemoci zaživacího systému. Výše kojenecké úmrtnosti v roce 1945 byla také ovlivněna osidlováním pohraničí. Nejvyšší míru kojenecké úmrtnosti, nad 200 ‰, měly výhradně okresy znovu osidlované a nad 150 ‰ okresy v pohraničí“. Autor se také zabýval příčinami úmrtí a poukázal na skutečnost, že nemoci ústrojí dýchacích a zaživacích lze omezit, a proto při dobrém stavu zdravotnictví tvoří jen menší podíl. Porovnání českých zemí (kú = 100 ‰) se Spojenými státy z roku 1942 (kú = 40 ‰) ukázalo, že podíl úmrtí kojenců na nemoci ústrojí dýchacích činil v USA 15 % (české země 28 %); nemoci ústrojí zaživacích 8 % (18 %). Tato situace je v příspěvku charakterizována jako „trapný stav naší kojenecké úmrtnosti“.

V přehledových pojednáních: **Vývoj kojenecké úmrtnosti za 30 let ČSSR** (Houštěk a kol., 1975) a **Kojenecká úmrtnost v ČR** (Syravátka a kol., 1977) autoři popisují trendy a kontexty přežívání novorozenců v České, resp. Slovenské republice. Kojenecká úmrtnost se po 2. světové válce snižovala až do počátku šedesátých let. Pokles byl díky prevenci (zavedení jednotného jídelníčku umělé živých kojenců sušenými mléky; zřízení husté sítě poraden; zavedení nových druhů preventivního očkování proti tbc, záškrtu, později trojvaccíny proti záškrtu, tetanu a černému kašli, očkování proti dětské obrně) a léčbě dětských nemocí (respiračních onemocnění, pyodermie, průjmových nemocí, zánětlivých nervových nemocí i některých klasických infekčních nemocí). Obrovský význam mělo zavedení antibiotik. Významné bylo zavedení rehydratačních metod a protišokové léčby. Péče byla poskytována všem dětem díky sjednocenému zdravotnictví. Porody se soustřeďovaly do ústavů. Koncem šedesátých let se však pokles kojenecké úmrtnosti zastavil. Autoři analyzovali faktory ovlivňující kojeneckou úmrtnost a dospěli k názoru, že stagnaci nelze vysvětlit změnami v počtech narozených s nízkou porodní vahou nebo mimo manželství anebo podle pořadí, a proto **tento trend považují za zarážející zejména při mezinárodním srovnávání**. Rovněž změny definic neovlivnily základní trend, a proto se autoři nedomnívají, **že by naše kojenecká úmrtnost byla vyšší než v jiných zemích převážně z příliš přesného plnění pokynů WHO, tedy z důvodů formálních**. V dalším příspěvku **Riziko kojence v postneonatálním období** (Syravátka – Houštěk, 1980), bylo poukázáno na poměrně vysokou ponovorozeneckou úmrtnost. V roce 1977 byly u kojenců starších 7 dnů nejčastější příčinou úmrtí infekční nemoci a úrazy a otravy včetně zadušení, přičemž řada z nich umřela doma. Těmto úmrtím je nutné zabránit zlepšením práce pediatrií. Zajímavým příspěvkem bylo porovnání regionální diference kojenecké úmrtnosti v letech 1986–1988 s obdobím 1920–1924. Ukázalo se, že kojenecká úmrtnost je stále nejvyšší v Severočeském a Západočeském kraji a nejnižší ve Východočeském a Jihomoravském. Pozice Prahy se historicky měnila, zatímco před válkou zde byla kojenecká úmrtnost nízká, dnes je vysoká. Pořadí regionů bylo však odlišné na základě antenálních ztrát (samovolné potraty těžší 500 g a mrtvé narozené). Nízké antenatální ztráty měly v letech 1987–1988 Praha, Jihočeský a Severomoravský kraj. Specificky zamě-

řeny příspěvek **Perinatální úmrtnost v ČSSR a podmínky vývoje plodu** (mrtvorozenost a časná neonatální úmrtnost dohromady tvoří perinatální úmrtnost) (Kubát a kol., 1964) se opíral o soubor všech perinatálních úmrtí z roku 1962 (míra perinatální úmrtnosti = 20,3 ‰). Bylo konstatováno, že k poklesu perinatální úmrtnosti příznivě přispívalo mládnutí věkové struktury matek a snížení počtu dětí narozených mimo manželství (nevdané ženy rodí častěji děti s nižší porodní hmotností). Z hlediska velikostních kategorií obcí byla zjištěna vyšší perinatální úmrtnost v menších obcích (do 2000 obyvatel), která souvisela s vyšší časnou neonatální úmrtností, kdy zaměstnání žen v zemědělství zřejmě působí jako rizikovější faktor. Z rozboru vyplynulo, že zvýšenou preventivní péčí je třeba zaměřit na starší matky, neprovdané matky a matky zaměstnané v zemědělství. Příspěvek **Sociologické aspekty moderní pediatrie** (Kubát a kol., 1969a) vycházel z poznání, že s poklesem úmrtnosti na infekční choroby se stávají důležité sociální podmínky, a proto byla vytyčena nutnost jejich podrobnějšího sledování. V Československu byla prováděna, podobně jako v jiných vyspělých zemích, řada průzkumů o souvislostech mezi sociálním prostředím a nemocností a úmrtností dětí. Například, byly studovány děti zemřelé v roce 1959 v českých krajích a tato rutinně sbíraná data byla ještě doplněna o patologicko-anatomické nálezy. Nejnižší novorozeneckou úmrtnost měly děti narozené z druhých až čtvrtých porodů 25–29letým matkám. Naopak nejvyšší novorozenecká úmrtnost byla u dětí narozených v prvním pořadí matkám starším 35 let. Sociální příčiny se zřejmě uplatnily v ponovorozeneckém období, kde tato úmrtnost byla nejvyšší u dětí prvního pořadí matek 25–29letých, ale vysoká u žen zaměstnaných v zemědělství jako dělnice. Přestože formálně jsou si děti narozené v manželství a mimo manželství rovné, měly děti mimomanželsky narozené vyšší ponovorozeneckou úmrtnost, která zřejmě souvisela s jejich horšími životními podmínkami.

Vývoj a struktury dětské úrazovosti

Zkoumáme-li příčiny dětské nemocnosti a úmrtnosti, rozdělujeme zpravidla poruchy zdraví na dvě skupiny. Na ty, kterým lze předcházet, a na ty, před kterými jsme prakticky bezmocní. Do první skupiny patří samozřejmě úrazy a otravy (Syravátka, 1962a). Je známo, že největším nebezpečím pro život dětí starších než rok jsou úrazy a otravy. V českých krajích prudce klesala po 2. světové válce úmrtnost dětí na nakažlivé nemoci a na nemoci ústrojí trávicích i úmrtnost na nemoci ústrojí dýchacích. Jedině nádory, úrazy a otravy usmrcovaly v podstatě stejný počet dětí v letech 1953, 1955 a 1957 (Syravátka, 1959). Nejčastější příčinou úrazu ve věku 1–4 let bylo utonutí. Malé děti utonuly obvykle při hře u malých i mělkých vodních nádrží, starší obvykle při koupání. Druhou nejčastější příčinou byly dopravní úrazy (ve věku 5–9 a 10–14 stejně časté jako utonutí). Mladší děti bývaly usmrceny jako chodci, školáci velmi často při jízdě na kole. U malých dětí bylo rovněž častou příčinou popálení. Epidemiologický pohled na příčiny úrazů ústřední nervové soustavy, které neskončily smrtelně, byl použit při analýze dětí ošetřovaných v letech 1954 a 1955 na chirurgickém oddělení dětské fakultní nemocnice v Praze. Poranění mozku vzniklo nejčastěji při úrazech, které se přihodily na silnici. Lehčí úrazy se nejvíce přihodily v domácnosti (Lesný a kol., 1957).

Je známo, že s přibývajícím věkem dětí klesá dětská úmrtnost, avšak současně stoupá procento zemřelých na úraz, protože úrazová úmrtnost se stává dominantnější příčinou. Intenzita úmrtnosti na úrazy je tím větší, čím jsou děti mladší. U nefatálních úrazů (úrazy které neskončily smrtelně) se s rostoucím věkem jejich frekvence naopak zvyšuje (úrazy mladších dětí končí častěji fatálně v porovnání s úrazy starších dětí), což potvrdil průzkum uskutečněný v Praze v roce 1961. V úmrtnosti na úrazy dominují dopravní úrazy a utonutí, avšak nefatální úrazy se nejčastěji přihodily v domácnosti, přičemž tyto nehody byly velmi časté u nejmenších dětí (Syravátka, 1962a). Opačný trend má frekvence nefatálních úrazů na ulicích, která stoupala s věkem. Ve všech věkových skupinách byla úmrtnost chlapců vyšší než dívek a rozdíl se s věkem zvyšoval a platilo to i pro úrazy, které neskončily smrtelně. Zajímavé bylo zjištění, že při organizovaných hrách, prováděných pod dozorem dospělých, byla úrazovost obou pohlaví velmi podobná, zatímco při neorganizovaných hrách byla vyšší a výrazně častější u chlapců (Syravátka, 1973). Studie **Úrazy dětí v dopravě** porovnáující naši situaci se Švédskem (Vidláková – Syravátka, 1963), ukázala, že ve Švédsku je opačný trend v nefatální dopravní úrazovosti, tj. vyšší u mladších dětí a nižší u starších, zatímco v pražském průzkumu bylo zjištěno, že počet dopravních úrazů dětí roste spolu s věkem.

Z hlediska dlouhodobých trendů, lze uvést, že u dětí 1–14letých, v letech 1950–1980, podíl úrazové úmrtnosti v celkové úmrtnosti narůstal v důsledku pomalejšího poklesu úrazové úmrtnosti. Současně ve všech věkových skupinách narůstala váha dopravních úrazů (Syravátka, 1962b). Tato úmrtnost rostla až do roku 1970, a potom začala klesat. Úmrtnost utonutím ve sledovaném období plynule klesala, zvláště výrazně u nejmenších dětí. Podstatný pokles frekvence utonulých ve věku 1–4 roky lze dávat do souvislosti se zvýšenou péčí rodičů, lépe informovaných o nebezpečí. Změnila se i situace na venkově, kde byly likvidovány malé provozní nádrže, často špatně zakrytých, se budovaly skupinové vodovody. Na poklesu frekvence utonulých starších dětí se podílela asi rozšířená výuka plavání, ale i to,

že koupání je stále více koncentrováno do hlídaných koupališť. Změny v úmrtnosti na dopravní nehody zřejmě více souvisely s rychlostí nárůstu počtu motorových vozidel a méně s jejich počtem na obyvatele. Na Slovensku nárůst počtu motorových vozidel byl rychlejší než v českých krajích i když počet vozidel na obyvatele byl menší; úrazová úmrtnost na dopravní nehody zde byla u dětí vyšší. Ve sledovaných 30 letech se podstatně zmenšila nadúmrtnost chlapců starších 4 let (Syravátka a kol., 1965; Syrovátka – Vondráček, 1970b; Syrovátka a kol., 1973a; Syrovátka – Machková, 1983).

Význam porodní hmotnosti v prenatálním a postnatálním přežívání

Publikované studie věnované porodní hmotnosti lze rozdělit do dvou podskupin: jednak se jedná o analýzy zaměřené na **diferenciaci přežívání ve vztahu k porodní hmotnosti** a dalším faktorům, druhou podskupinu pak představují práce věnované **speciálním souborům dětí** narozených s nízkou až velmi nízkou porodní hmotností. Tyto děti byly longitudinálně sledovány a jejich zdravotní stav byl průběžně vyhodnocován.

Z klinických studií je známo, že novorozenci s abnormálními porodními váhami jsou vystaveni mimořádně velkému riziku smrti. Jedná se o děti narozené s porodní hmotností do 2500 g, kterých bývá 5–7 % a děti vážící při porodu 4500+ g, jichž je zhruba 1 %. Podle etiologie, klinických projevů a prognózy se rozlišují dvě skupiny dětí s nízkou porodní hmotností: děti narozené s nízkou porodní vahou a úměrnou (kratší) délkou intrauterinního vývoje, jedná se o **děti nedonošené**, druhou skupinu představují děti s vahou nižší, než by odpovídala délce těhotenství a jedná se o **děti hypotrofnické**. Tyto děti představují třetinu až polovinu mezi dětmi narozenými s nízkou porodní vahou. Frekvence rizikových dětí výrazně ovlivňuje novorozeneckou úmrtnost a může být hlavní determinantou pro hodnoty měř rozdílného přežívání novorozenců v jednotlivých krajích. Rozložení porodních vah živě narozených dětí v českých krajích se v roce 1965 statisticky významně lišila. V Praze byl vyšší podíl dětí narozených do 1000 g v porovnání s ostatními kraji. Podíl dětí s porodní vahou 1000–1499 g byl opět značně vysoký v Praze a v Severočeském kraji. Na druhou stranu se novorozenecká úmrtnost specifická podle porodních vah v jednotlivých krajích statisticky nelišila. To znamená, že péče o děti byla v jednotlivých krajích v podstatě stejná. Rozdíly v celkové (bez ohledu na porodní hmotnost) novorozenecké úmrtnosti v českých krajích zcela závisely v roce 1965 na distribuci živě narozených podle porodní hmotnosti (Syravátka – Vondráček, 1969; 1970a). V čase docházelo v České republice ke snížení podílu živě narozených dětí s vysokou porodní hmotností (4500+ g), ale poněkud vzrostlo zastoupení novorozenců ve váhové kategorii 2000–2499 g. Pokles neonatální úmrtnosti (0–27 dokončených dnů) byl v poválečném období výraznější u dětí s normální vahou (2500+ g) a až od 2. poloviny sedmdesátých se neonatální úmrtnost začala snižovat rychlejším tempem právě u dětí narozených s nízkou porodní hmotností, přičemž u dětí do 1500 g bylo tempo poklesu pomalejší oproti novorozencům vážícím 1500–2499 g (Syravátka – Machková, 1977; Syrovátka – Rychtaříková, 1984). Děti narozené mimo manželství mají častěji nižší porodní hmotnost, ale ve stejných nízkých váhových kategoriích přežívají v České republice lépe než děti narozené v manželství.

Jak se jeví vztah mezi stářím rodiček a biologickým stavem kojenců a jejich přežíváním bylo předmětem studie založené na spojení souboru individuálních dat o narozených v roce 1984 a příslušejících zemřelých v České republice. Analýza byla dále specifikována podle trojky dětí (kombinace porodní hmotnosti a délky těhotenství: nedonošené – 2499 g a –36 týdnů; hypotrofici –2499 g a 37+ týdnů; hypertrofici 2500+ g a –36 týdnů, normální 2500+ g a 37+ týdnů), podle legitimacy (narození v manželství a mimo manželství) a podle pohlaví. Děti narozené mimo manželství byly častěji nedonošené, hypotrofnické i hypertrofnické. Nejnižší kojeneckou úmrtnost měly děti narozené s normální porodní hmotností a délkou těhotenství, naopak nejvyšší byla u nedonošených, přičemž u této skupiny byla větší naděje na přežití u dětí narozených mimo manželství. Neprokázalo se, že v České republice má věk matky vliv na kojeneckou, novorozeneckou a ponovorozeneckou úmrtnost (Syravátka – Koschin, 1989; Syrovátka – Rychtaříková, 1990).

Specifický okruh zájmu představovaly ve výzkumu dlouhodobá sledování souborů dětí živě narozených v letech 1949–1959 s porodní hmotností menší než 2500 g. Jak děti nedonošené tak hypotrofnické odpovídaly ve věku 10 let výškou a vahou českým normám a nelišily se od dětí normální populace ani kostním věkem. Nicméně mezi dětmi narozenými s nízkou porodní hmotností bylo málo tzv. longitypů a převládaly brachytypy. Ani v dalších parametrech včetně vývoje sekundárních pohlavních znaků nebyly rozdíly mezi předčasně narozenými dětmi a běžnou populací. Rovněž nebyly nalezeny podstatné poruchy ledvin. Nicméně při podrobnější analýze dívek narozených s porodní vahou menší než 2000 g se ukázalo, že existuje statisticky významná závislost mezi porodní vahou nižší než 1500 g a poruchami pohlavního vývoje ve smyslu asynchronie klinických znaků a jejich retardací, akcelerací či kombinací obou (Presl a kol., 1973). Neurologické vyšetření bylo u dětí narozených s nízkou porodní hmotností

méně příznivé v porovnání s kontrolní skupinou. Průměr IQ činil u předčasně narozených 97, přitom 16 % mělo IQ vyšší než 110 a více než čtvrtina 90 a méně (Syrovátka – Poláček, 1970; Syrovátka a kol., 1971; Syrovátka a kol., 1974). Při použití podrobnějšího dělení na 1) **těžce nedonošené** (30. týden a méně), 2) **nedonošené** (31–37. týden a s porodní váhou úměrnou postkoncepčnímu stáří), 3) **nedonošené a současně hypotrofičné** (porodní váha neúměrně nízká k délce těhotenství – pod 5. percentil) 4) **hypotrofičné** (dětí donošené s neúměrně nízkou porodní vahou) se ukázalo, že obvod hlavy byl v 10 letech menší zejména u těžce nedonošených (1. skupina) a u nedonošených a současně hypotrofičných (3. skupina). Tyto děti měly také nižší IQ. Výsledky průzkumu ukázaly, že růst obvodu hlavy může být nepříznivě ovlivněn předčasně zkráceným fetálním vývojem, jestliže byl růst plodu nadto brzděn – plod byl hypotrofizován anebo jestliže byl fetální vývoj extrémně krátký. Podstatně méně je z těchto příčin postižen růst výšky a váhy (Syrovátka a kol., 1973b). Porodní hmotnost 1000 g a méně je kategorie, kde přežití je velmi vzácné. Ukázalo se, že u přeživších osob s extrémně nízkou porodní vahou a značně zkrácenou dobou fetálního vývoje je menší rezervní kapacita důležitých orgánů. Tyto děti měly významně nižší koncentrační schopnost ledvin, významně menší obvod hlavy a podstatně sníženou difúzní plicní kapacitu (Syrovátka a kol., 1972). Velmi zajímavé bylo porovnání generace matek narozených s porodní hmotností 1000 g a menší a jejich dětí. I když se jednalo o velmi malý soubor, ukázalo se, že stav dětí těchto matek, jak tělesný tak psychický, je velmi dobrý. Mezi oběma generacemi byl nápadný rozdíl v obvodu hlavy, který byl u 1. generace (matky) podprůměrný. Děti (2. generace) měly porodní hmotnost v rozmezí 2430 až 3900 g a všechny se narodily z těhotenství delšího než 37 týdnů (Syrovátka a kol., 1984).

Ostatní

Jednalo se zejména o příspěvky psané společně s genetiky (Sottner a kol., 1968; Syrovátka a kol., 1970; Kučera – Syrovátka, 1978) nebo antropology (Kubát a kol., 1969b; Kubát a kol., 1970; Kubát a kol., 1972).

Nemálo příspěvků bylo věnováno organizaci zdravotní péče o novorozence, kojence i děti (Syrovátka, 1951; Vojta a kol., 1963; Syrovátka, 1995). Tyto publikace jsou cenné tím, že nám přibližují informace o kontextovém klimatu, v jakém se vyvíjela naše kojenecká úmrtnost.

Užitečné a zajímavé jsou práce, které se zaměřily nad kvalitou dat (Kettnerová – Syrovátka, 1966; Syrovátka – Vacek, 1968; Kučera a kol., 1982) nebo jsou věnovány českým osobnostem v pediatrii (Syrovátka, 1991).

Literatura

- Syrovátka, A. 1947. *Několik poznámek ke kojenecké úmrtnosti v roce 1945*. *Pediatrické listy*, 2, č. 1, s. 27–32.
- Syrovátka, A. 1951. *Výsledky a zaměření prenatální péče u nás*. *Praktický lékař*, 31, č. 13–14, s. 296–297.
- Syrovátka, A. 1955. *Péče o dítě v obvodovém systému*. *Zdravotnická pracovnice* 5, č. 8, s. 465–467.
- Lesný, I. – Syrovátka, A. – Tošovský, V. – Piskačová, A. – Erbenová, V. 1957. *Poranění ústřední nervové soustavy u dětí*. *Časopis lékařů českých*, 96, č. 24–25, s. 754–757.
- Kubát, K. – Syrovátka, A. – Vojta, M. 1958. *Rozbor dnešního stavu příčin a prevence perinatální úmrtnosti v ČSR*. In *Prevence perinatální úmrtnosti*, ed. Kubát, K. – Syrovátka, A. – Vojta, M. *Zdravotnické aktuality* 125, Státní zdravotnické nakladatelství, s. 22–32.
- Syrovátka, A. 1959. *Současný stav dětské úrazovosti v českých krajích*. *Československá pediatrie (Pediatrické listy)*, 14, č. 7, s. 581–584.
- Syrovátka, A. 1962a. *Úrazy v domácnosti*. *Československá pediatrie*, 17, č. 7–8, s. 750–753.
- Syrovátka, A. 1962b. *Úmrtnost dětí v českých krajích na dopravní úrazy*. *Časopis lékařů českých*, 101, č. 52, s. 1513–1517.
- Vidláková, O. – Syrovátka, A. 1963. *Úrazy dětí v dopravě*. *Demografie*, 5, č. 3, s. 255–260.
- Vojta, M. – Jíra, L. – Syrovátka, A. 1963. *Úspěchy zdravotní péče o matku a dítě v Československu*. *Demografie*, 5, č. 3, s. 245–254.
- Kubát, K. – Syrovátka, A. – Kučera, M. 1964. *Perinatální úmrtnost v ČSSR a podmínky vývoje plodu*. *Československá pediatrie (Pediatrické listy)*, 24, č. 9, s. 769–774.
- Syrovátka, A. – Vondráček, J. – Machková, B. 1965. *Úmrtnost dětí 1–14letých na úrazy v ČSSR v letech 1950–1963*. *Československé zdravotnictví*, 13, č. 9, s. 456–465.
- Syrovátka, A. – Tošovská, A. – Kettnerová, J. – Machková, B. – Švejcárová, H. 1966. *Développement et morbidité des enfants au cours des trois premières années de la vie en fonction du milieu familial*. *Courrier*, 16, č. 6, s. 517–523.
- Kettnerová, J. – Syrovátka, A. 1966. *K problematice věrohodnosti anamnestických dat (Průzkum spolehlivosti údajů získaných od matek)*. *Československá pediatrie*, 21, č. 11, s. 1018–1023.
- Syrovátka, A. – Vacek, M. 1968. *Perinatální období ve statistické klasifikaci nemocí po 1. I. 1968*. *Československá pediatrie*, 23, č. 2, s. 159–163.
- Sottner, L. – Pospíšil, J. – Syrovátka, A. 1968. *Sledování změn v karyotypu osob s příčnou rýhou*. *Československá pediatrie*, 23, č. 12, s. 1096–1100.

- Syrovátká, A. – Vondráček, J. 1969. *Vztah porodní váhy a novorozenecké úmrtnosti v českých krajích*. Československá pediatrie, 24, č. 2, s. 130–137.
- Kubát, K. – Štolová, O. – Syrovátka, A. – Papoušek, H. 1969a. *Sociologické aspekty moderní pediatrie*, Demografie, 11, č. 1, s. 30–36.
- Kubát, K. – Nováková, M. – Kouřim, J. – Syrovátka, A. 1969b. *Některá data o růstu skupiny dětí předškolního věku a dlouhodobě sledované*. Československá pediatrie, 24, č. 2, s. 256–263.
- Syrovátká, A. – Poláček, K. 1970. *Dlouhodobé výsledky péče o nedonošené děti*. Praktický lékař, 50, č. 9, s. 312–315.
- Syrovátká, A. – Pospíšil, J. – Sottner, L. 1970. *Mozaika 46/47, G+ u dětí s anomálním dermatoglyfickým nálezem*. Československá pediatrie, 25, č. 12, s. 602–603.
- Kubát, K. – Syrovátka, A. – Nováková, M. – Kouřim, J. 1970. *Les enfants maigres de l'age prescolaire*. Acta Diabetica, 3, č. 4, 50–54.
- Syrovátká, A. – Vondráček, J. 1970a. *Význam váhové diferenciacie novorozenců pro posouzení jejich životaschopnosti*. Demografie, 12, č. 4, s. 331–333.
- Syrovátká, A. – Vondráček, J. 1970b. *Demografické problémy nemocnosti a úrazovosti dětí*. Demografie, 12, č. 4, s. 321–325.
- Syrovátká, A. – Poláček, K. – Melichar, V. 1971. *Stav dětí narozených s nízkou porodní váhou v 10 letech I. Vyšetření pediatrické*. Československá pediatrie, 26, č. 11, s. 525–528.
- Syrovátká, A. – Poláček, K. – Melichar, V. – Zezuláková, J. 1972. *Nynější stav narozených s porodní váhou rovnou 1000 g nebo menší, dnes starší deseti let*. Čs. gynekologie, 37, č. 4, s. 227–228.
- Kubát, K. – Kouřim, J. – Syrovátka, A. – Nováková, M. – Malý, J. 1972. *Vztah výšky a váhy šestiletých dětí ke kojenní, nemocnosti a ORL nálezu*. Československá pediatrie, 27, č. 9, s. 436–437.
- Tomanová, J. – Syrovátka, A. – Kubát, K. – Machková, B. 1972. *Problémové rodiny v městské populaci*. Demografie, 14, č. 1, s. 66–67.
- Syrovátká, A. 1973. *Epidemiologie dětských úrazů*. Československá pediatrie, 28, č. 12, s. 666–668.
- Syrovátká, A. – Pavlíková, E. – Machková, B. 1973a. *Úmrtnost dětí 1–14letých na úrazy a otravy v ČSSR v letech 1964–1969*. Československé zdravotnictví, 21, č. 1, s. 5–13.
- Presl, J. – Syrovátka, A. – Poláček, K. 1973. *Pohlavní dospívání dívek s porodní váhou menší než 2000 g*. Čs. gynekologie, 36, č. 4, s. 221–225.
- Syrovátká, A. – Poláček, K. – Melichar, V. – Drábková, H. 1973b. *Obvody hlavy a inteligenční kvocient u desetiletých a starších, narozených s nízkou porodní váhou*. Československá pediatrie, 28, č. 4, s. 180–182.
- Syrovátká, A. – Zezuláková, J. – Poláček, K. – Vlach, V. 1974. *Low birth weight as civilization factor and examination results of ten years old children born with a low birth weight*. Acta Facult. Med. Brunensis, 45, s. 99–105.
- Houštěk, J. – Kubát, K. – Syrovátka, A. 1975. *Vývoj kojenecké úmrtnosti za 30 let ČSSR*. Československá pediatrie, 30, č. 4, s. 165–168.
- Syrovátká, A. – Houštěk, J. – Kotzmannová, J. – Kubát, K. 1977. *Kojenecká úmrtnost v ČSR*. Československá pediatrie, 32, č. 3, s. 174–176.
- Syrovátká, A. – Machková, B. 1977. *Live births and specific mortality rates by weight in the Czech socialist republic 1951–1972*. Acta Facult. Med. Univ. Brunensis, 58, s. 339–344.
- Kučera, J. – Syrovátka, A. 1978. *Dermatoglyfické nálezy u mužů po infarktu myokardu*. Časopis lékařů českých, 117, č. 36, s. 1130–1134.
- Syrovátká, A. – Havránek, F. – Vondráček, J. 1979. *Změny frekvence porodů dvojčat v ČSR*. Československá pediatrie, 34, 7, s. 434–437.
- Syrovátká, A. – Houštěk, J. 1980. *Riziko kojence v postneonatálním období*. Československá pediatrie, 35, č. 1, s. 33–37.
- Syrovátká, A. – Machková, B. 1981. *Deaths of infants due to „external cause“ or to syndrome of sudden death*. Demosta, 14, č. 4, s. 112–116.
- Syrovátká, A. – Kučera, J. – Poláček, K. – Rychtaříková, J. – Tautermannová, M. – Tomanová, J. – Zezuláková, J. 1982. *Epidemiologie a demografie postnatálního období a populační teratologie*. Čs. gynekologie, 47, č. 2, s. 108–111.
- Kučera, J. – Syrovátka, A. – Skutilová, J. 1982. *Změny podílů v délce těhotenství v ČSR v letech 1967–1980*. Čs. gynekologie, 47, č. 10, s. 775–778.
- Syrovátká, A. – Machková, B. 1983. *Úmrtnost dětí 1–14letých v ČSSR v letech 1950–1980 na úrazy*. Československá pediatrie, 38, č. 4, s. 232–235.
- Syrovátká, A. – Melichar, V. – Presl, J. – Sobotková, D. 1984. *Reprodukce žen narozených s porodní hmotností 1000 g a menší*. Československá pediatrie, 39, č. 2, s. 95–98.
- Syrovátká, A. – Rychtaříková, J. 1984. *Naissances vivantes et décès de moins d' un an selon le poids à la naissance en République socialiste tchèque entre 1950 et 1980*. Population, 39, č. 3, s. 253–264.
- Syrovátká, A. – Koschin, F. 1989. *Stáří matky a stav novorozence a kojence*. Demografie, 31, č. 3, s. 220–228.
- Syrovátká, A. – Chyská, A. 1990. *Kojenecká úmrtnost a úmrtnost starších dětí v českých a moravských krajích v roce 1988*. Československá pediatrie, 45, č. 3, s. 151–155.
- Syrovátká, A. – Rychtaříková, J. 1990. *Demografické aktuality pro pediatrii*. In Pokroky v pediatrii, 11, Avicenum, s. 183–208.
- Syrovátká, A. 1991. *Český lékař u kolečky dětského lékařství*. Československá pediatrie, 46, č. 4, s. 246–247.
- Syrovátká, A. 1995. *Péče o zdraví dětí po druhé světové válce*. Československá pediatrie, 50, Suppl. 2, s. 22–25.

PŘIROZENÁ MĚNA OBYVATELSTVA ČESKÝCH ZEMÍ V LETECH 1914–1918

V červnu 2005 *Český statistický úřad* poprvé publikoval rekonstruovaná data o přirozeném pohybu obyvatelstva českých zemí v letech 1914–1918¹⁾. Tyto údaje byly zpracovány již po 2. světové válce *Státním úřadem statistickým* (SÚS), ale dlouho zůstávaly uchovány pouze v rukopisných tabulkách.

Základní data o pohybu obyvatelstva v letech 1914–1918 vycházejí ze zpracování čtvrtletních výkazů matričních úřadů (nejsou v nich zahrnuty údaje z vojenských matrik). Po vzniku Československa byla publikována pouze data o celkovém počtu sňatků, živě a mrtvě narozených, zemřelých a o přirozeném přírůstku obyvatel českých zemí²⁾, pocházející zřejmě z obalových archů okresních správ. Ke zpracování prvotních výkazů SÚS přistoupil až po 2. světové válce. V té době však již byla většina záznamů z let 1914–1918 ztracena. Zaměstnanci SÚS proto zpracovali zbylá torza a poté vynásobili výsledné tabulky (tj. zjištěné vnitřní struktury souborů narozených, zemřelých a sňatků) takovými koeficienty, aby hodnoty odpovídaly známým sumárním datům. Výsledné údaje se týkají přirozené měny přítomného civilního obyvatelstva zemí Koruny české, ovšem bez zahrnutí Těšínska, za které nejsou data z válečných let k dispozici.

Z hodnot koeficientů (pohybovaly se v rozmezí 3,86–22,96) je patrné, že z původních záznamů se dochovala jen velmi malá část. Kromě toho dnes již nelze zjistit, z kterých konkrétních oblastí dochované údaje pocházely, ani zda pocházely ze stejných oblastí v celém období 1914–1918 a zda jsou stejné provenience všechny tři soubory. Nejsou též k dispozici data o struktuře obyvatelstva podle věku, náboženského vyznání či rodinného stavu v letech 1914–1918, což znemožňuje výpočet řady ukazatelů nezbytných pro ucelenou analýzu populačního vývoje. Následující text proto uvádí pouze souhrn základních poznatků, které publikované údaje poskytují. Zatímco sumární absolutní počty vycházejí z předběžných údajů a jsou tudíž spolehlivé, na ostatní data je nutné pohlížet jako na rekonstrukci.

Sňatky

V roce 1914 bylo v českých zemích uzavřeno celkem 58,5 tisíc sňatků, hrubá míra sňatečnosti dosahovala 5,9 ‰. Do roku 1916 se úroveň sňatečnosti poměrně rychle snižovala (na 3,3 ‰), poté došlo k opětovnému nárůstu (na 5,7 ‰ v roce 1918). Na Moravě a ve Slezsku bylo v roce 1918 uzavřeno dokonce o 15 ‰ sňatků více než v roce 1914. I přes velmi dynamický vývoj zůstala patrná sezónní variabilita sňatečnosti (graf 1). Lidé vstupovali do manželství především v únoru a v listopadu, minimální úhrny sňatků každoročně připadaly na březen a prosinec. Na výběr data konání svatby měly tedy stále výrazný vliv události církevního a hospodářského roku.

Nejvíce žen se vdávalo ve věku 22–23 let. Úbytek sňatků v letech 1914–1916 se projevil v poklesu počtu nevěst všech věkových kategorií, zejména do 20 let. Následný vzestup počtu sňatků byl výrazný především u žen ve věku 25–29 let. Mezi roky 1914 a 1918 tak bylo patrné mírné zvýšení průměrného věku nevěst z 25,9 na 26,7 let. Ženichům bylo v celém válečném období nečastěji 24–25 let. Do roku 1918 se však podíl této věkové skupiny snížil a vzrostl počet i zastoupení mužů, kteří se ženili do 22 let věku a též počet ženichů starších 30 let.

Nevěsty byly v naprosté většině případů svobodné, podíl vdov kolísal mezi 6–9 (tab. 2). Na Moravě a ve Slezsku bylo procento vdov mezi nevěstami vždy mírně vyšší než v Čechách. Rozvedené ženy představovaly zcela zanedbatelnou část. Mezi ženichy bylo ovdovělých více, jejich podíl se pohyboval v rozmezí 12–17 ‰ a stejně jako u nevěst byl na Moravě a ve Slezsku vyšší než v Čechách. Přes čtyři pětiny sňatků byly uzavírány mezi svobodnými lidmi. Vdovci vstupovali do dalšího manželství především se svobodnými ženami, a to zhruba dvakrát častěji než se vdovami. Vdovy se však častěji znovu provdávaly za ovdovělé muže než za svobodné.

¹⁾ *Přirozená měna obyvatelstva v zemích Koruny české v letech 1. světové války 1914–1918*. Praha: ČSÚ, Obyvatelstvo, volby, 2005, 324 s.; <http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/pl/4016-05>.

²⁾ *Předběžné výsledky měny obyvatelstva v Čechách, na Moravě a v Opavsku za válečná léta 1914–1918*. In Zprávy Státního úřadu statistického Republiky československé, Praha, 1920, č. 6, s. 41–48.

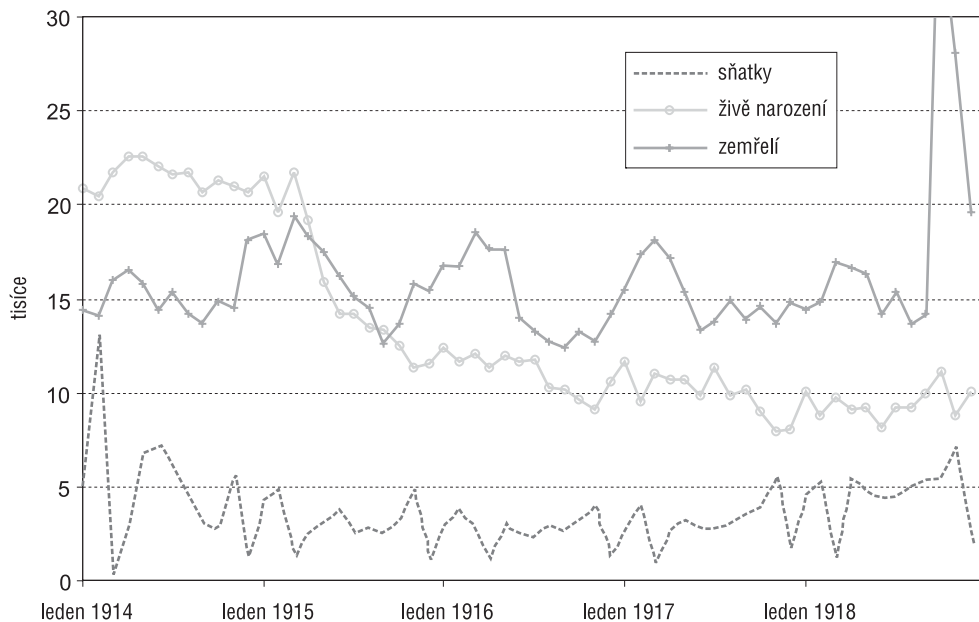
Tab. 1 Vybrané ukazatele přirozeného pohybu obyvatelstva v českých zemích v letech 1914–1918 (Selected indicators of population natural movement in the Czech Lands, 1914–1918)

Ukazatel		1914	1915	1916	1917	1918
střední stav obyvatelstva*		9 900 178	9 900 627	9 837 358	9 745 552	9 624 230
sňatky		58 552	37 188	32 726	37 354	55 242
hms		5,9	3,8	3,3	3,8	5,7
narození	celkem	264 438	193 803	136 717	123 407	116 820
	živě	257 265	188 657	132 818	119 938	113 489
	mrtvě	7 173	5 146	3 899	3 469	3 331
	v manželství	234 882	173 531	120 534	108 414	101 067
	mimo manželství	29 556	20 272	16 183	14 993	15 753
	mimo manželství (v %)	11,2	10,5	11,8	12,1	13,5
	hmcp	26,7	19,6	13,9	12,7	12,1
index mrtvorozenosti	2,79	2,73	2,94	2,89	2,94	
zemřelí	celkem	181 981	193 900	179 796	182 554	227 729
	muži**	93 288	101 860	88 911	89 242	111 962
	ženy**	88 693	92 040	90 885	93 312	115 767
	zemřelí do 1 roku	46 142	40 673	25 185	21 764	22 029
	hmú	18,4	19,6	18,3	18,7	23,7
	kú	178,1	192,3	166,3	175,2	190,5
přirozený přírůstek		75 284	-5 243	-46 978	-62 616	-114 240
hmpp		7,6	-0,5	-4,8	-6,4	-11,9

Pozn.: *Demografická příručka 2004. Praha: ČSÚ, 2004.

**Vyšší počet zemřelých žen než mužů v letech 1916–1918 je zapříčiněn skutečností, že údaje vycházejí pouze z civilních matrik. Nejsou zde tedy zahrnuti muži zemřelí na bojištích, kteří jsou evidováni ve vojenských matrikách.

Graf 1 Měsíční úhrny sňatků, narozených a zemřelých v českých zemích v letech 1914–1918 (Monthly aggregates of marriages, births and deaths in the Czech Lands, 1914–1918)

Tab. 2 Sňatky podle rodinného stavu snoubenců v českých zemích v roce 1918, v % (Marriages by marital status of groom and bride in the Czech Lands, 1918 in %)

Ženichové	Nevěsty			
	celkem	svobodné	rozvedené	ovdovělé
celkem	100,00	92,06	0,01	7,93
svobodní	84,95	81,73	0,01	3,21
rozvedení	0,08	0,07	-	0,01
ovdovělí	14,97	10,26	-	4,71

Narození

Celkový počet narozených dětí se v českých zemích v průběhu let 1914–1918 intenzivně snižoval. Poklesl v tomto období o více než polovinu a hrubá míra celkové porodnosti se snížila z 26,7 ‰ na 12,1 ‰. Vypuknutí 1. světové války v létě 1914 se projevilo ve velmi razantním úbytku počtu narozených během roku 1915 (graf 1). V lednu tohoto roku se živě narodilo celkem 21,5 tisíc dětí, v lednu roku 1916 už pouze 12,4 tisíc, což představuje pokles o 42 %. Snižování počtu narozených pokračovalo i v následujících dvou letech, i když podstatně mírnějším tempem. Relativně nejvíce poklesl v letech 1914–1918 počet dětí narozených ženám ve věku do 19 let (o 70 %), v ostatních věkových skupinách byl úbytek mírnější, stále však přesahoval 50 %. Uvedený vývoj probíhal s přibližně stejnou intenzitou v Čechách i na Moravě a ve Slezsku.

Během sledovaného období mírně vzrostl relativní počet mrtvě narozených dětí. Index mrtvorozenosti se zvýšil z hodnoty 2,79 v roce 1914 na 2,94 v roce 1918, přičemž v Čechách bylo v jednotlivých měsících zpravidla poměrně více mrtvě narozených než na Moravě a ve Slezsku. V úrovni mrtvorozenosti existovaly výrazné rozdíly ve vnitřní struktuře souboru narozených dětí. Především byl znatelný intenzivnější nárůst počtu mrtvě narozených chlapců než děvčat. Patrná byla též kladná závislost mezi podílem mrtvě narozených a věkem matek. V neposlední řadě měla na mrtvorozenost významný vliv i legitimita dětí, což se projevilo zejména v letech 1915–1916, kdy byl podíl mrtvě narozených mezi nemanželskými dětmi přibližně dvojnásobný ve srovnání s dětmi narozenými v manželství.

Podíl nemanželských dětí na celkovém počtu narozených se počínaje rokem 1916 zvyšoval. V roce 1914 se v českých zemích 11,2 % dětí narodilo mimo manželství, v roce 1918 již 13,5 %, na Moravě a ve Slezsku byl nárůst výraznější. Procento narozených mimo manželství úzce souviselo s věkem matky (graf 2). Z dětí, které se v letech 1914–1918 narodily matkám mladším dvaceti let, bylo více než 60 % nemanželských. Tato hodnota se s rostoucím věkem matek snižovala, především do věku 25–29 let. V porovnání s rokem 1914 bylo v roce 1918 zastoupení narozených mimo manželství vyšší ve všech pětiletých věkových skupinách matek.

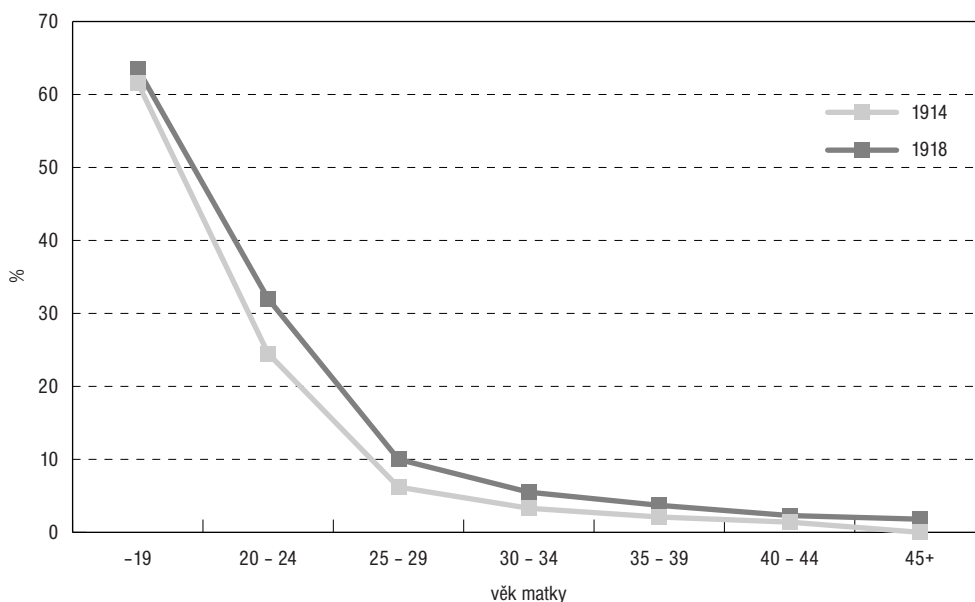
Sezdaným párům se děti rodily nejčastěji do 1 roku po sňatku, s prodlužováním doby trvání manželství se počet narozených snižoval. V roce 1914 se téměř polovina dětí narodila během prvních pěti let manželství rodičů. Do roku 1917 se tento podíl v souvislosti s klesajícím počtem sňatků snížil na 40,6 %, v roce 1918 o jeden procentní bod vzrostl. Procentuální zastoupení dětí narozených s větším časovým odstupem od sňatku rodičů tak s výjimkou roku 1918 rostlo. Na Moravě a ve Slezsku byl průměrný interval mezi sňatkem a narozením dítěte v celém období 1914–1918 větší než v Čechách, zejména po 10–19 letech manželství se děti na Moravě a ve Slezsku rodily častěji.

Zemřelí

V období 1. světové války se přechodně zastavil dlouhodobý proces snižování úrovně úmrtnosti, který u nás probíhal zhruba od poslední čtvrtiny 19. století. Hrubá míra úmrtnosti v letech 1914–1917 kolísala mezi 18,3 ‰ a 19,6 ‰, v roce 1918 však prudce vzrostla na 23,7 ‰. Na podzim roku 1918 totiž postihla celou Evropu pandemie tzv. španělské chřipky, která způsobila smrt desítek milionů lidí (podle různých odhadů 20–40 milionů). České země byly chřipkou zasaženy v říjnu. Zatímco v předcházejících čtyřech letech připadalo na tento měsíc 13,2–14,6 tisíc zemřelých, v říjnu 1918 zemřelo 43,3 tisíc a v listopadu 28,1 tisíc lidí. Kromě tohoto roku docházelo k nejvyšším počtům úmrtí vždy na začátku jara, nejméně lidí umíralo zpravidla koncem léta.

Zhruba šestina až pětina živě narozených dětí se v letech 1914–1918 nedožila svých prvních narozenin. Z nemanželských dětí mladších jednoho roku však umírala více než čtvrtina, neboť tyto děti často žily ve výrazně horších životních podmínkách nebo byly odkládány do nalezinců. Nejvyšších hodnot kvocientu kojenecké úmrtnosti (upraveného tzv. Rahtsovu opravou) bylo dosaženo v roce 1915, kdy během prvního roku života zemřelo 192 ‰ dětí. Důvodem byl hlavně značný nárůst úrovně úmrtnosti kojenců na Moravě a ve Slezsku, a to zejména nemanželských, u nichž hodnota kvocientu v tomto roce činila 361 ‰.

Graf 2 Podíl narozených mimo manželství podle věku matky v českých zemích v období 1914–1918 (100 % = celkový počet dětí narozených matkám v dané věkové skupině) (Share of children born out of wedlock by mother's age in the Czech Lands, 1914–1918 (100 % = total number of children born to mothers in the given age group))

Především z důvodu vysoké intenzity kojenecké úmrtnosti tvořily děti ve věku 0–4 roky nejpočetnější skupinu zemřelých. V prvních dvou válečných letech přesahoval jejich podíl 30 % z celkového počtu zemřelých. Do roku 1918 se vlivem nízké úrovně porodnosti snížilo mezi zemřelými zastoupení dětí mladších 5 let na 14 %. Naopak se každoročně zvyšoval počet (a kromě roku 1918 i podíl) osob zemřelých ve věku nad 60 let. V ostatních věkových skupinách podle dostupných dat nedocházelo k výraznějším změnám až do roku 1918, kdy nastal razantní nárůst počtu zemřelých, zejména ve věku 15–40 let. Byl to důsledek zmíněné chřipkové epidemie, jíž podléhali převážně lidé tohoto věku.

Tab. 3 Struktura zemřelých podle příčin smrti v českých zemích v období 1914–1918, v % (Structure of deaths by death causes in the Czech Lands, 1914–1918 in %)

Skupiny příčin smrti	1914	1915	1916	1917	1918
I. Nemoci epidemické a infekční	20,1	23,0	24,8	24,0	32,3
II. Celkové nemoci výše nezahrnuté	7,3	6,1	6,9	6,5	5,6
III. Choroby systému nervového a smyslových orgánů	8,6	11,4	10,4	9,9	6,9
IV. Choroby oběhu krevního	8,1	7,9	9,2	9,5	8,0
V. Choroby ústrojí dýchacího	15,5	15,8	13,7	13,0	17,0
VI. Choroby ústrojí zažívacího	12,1	9,7	7,4	8,2	4,9
VII. Nevenerické choroby ústrojí urogenitálního a jejich anex	2,4	2,3	2,9	2,6	2,3
VIII. Choroby puerperální	0,4	0,3	0,3	0,2	0,3
IX., X. Choroby kůže, vaziva, kostí	0,7	0,7	0,5	0,5	0,5
XI., XII. Choroby raného věku a vrozená zřůdnost	6,8	4,6	3,7	3,2	2,9
XIII. Stáří	13,3	14,1	16,7	19,3	16,0
XIV. Zevní příčiny	3,7	3,6	2,7	2,4	2,5
XV. Nemoci špatně definované	0,9	0,6	0,7	0,7	0,9
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Nejčastější příčinou smrti byly nemoci epidemické a infekční, z nichž výrazná většina připadala na tuberkulózu dýchacího ústrojí. V roce 1914 zapříčinily epidemie a infekce přibližně každé páté úmrtí a jejich podíl postupně narůstal. V roce 1918 byly tyto nemoci kvůli chřipce příčinou téměř třetiny úmrtí. Kolem 15 % úmrtí bylo způsobeno chorobami ústrojí dýchacího (z toho více než polovina zánětem plic), které tak byly ve sledovaném období druhou až třetí nejčastější příčinou smrti.

U lidí, kteří zemřeli po dosažení 60 let věku, bylo jako příčina smrti často uváděno stáří. Sešlosti věkem bylo připisováno zhruba 35 % úmrtí osob starších 60 let a přes tři čtvrtiny úmrtí lidí starších 80 let. V souladu s vývojem struktury zemřelých podle věku se v letech 1914–1917 zvyšoval podíl této údajné příčiny smrti, a to z 13,3 % na 19,3 %. Poměrně významný byl v roce 1914 podíl zemřelých na choroby zažívacího ústrojí. Na tyto nemoci umíraly především děti mladší jednoho roku, jako konkrétní příčina byl udáván zejména průjem a střevní katar. Mezi oběťmi epidemií a infekcí byli nejčastěji lidé ve věku 15–39 let, dominantní skupinou příčin smrti se však tyto nemoci stávaly již od věkové kategorie 1–4 roky. Zatímco však dospělí podléhali z infekčních chorob téměř výhradně tuberkulóze, mezi dětmi byly hojně rozšířené též spalničky a tzv. zájímavý (černý) kašel.

V letech 1914–1918 se výrazně snížil počet sebevražd, a sice z 3 tisíc v roce 1914 (1,7 % z celkového počtu zemřelých) na 1,6 tisíc v roce 1918 (0,7 % zemřelých). Došlo ke zhruba padesátiprocentnímu poklesu počtu sebevražd mužů, sebevraždnost žen se snížila mírněji, přibližně o třetinu. V roce 1914 z celkového počtu sebevražd připadalo na muže 77 %, v roce 1918 pak 71 %. Sebevraždu páchali nejčastěji lidé ve věku nad 40 let. Z hlediska struktury úmrtnosti podle příčin smrti však měly sebevraždy největší význam u zemřelých ve věku zhruba 15–29 let. Více než polovina sebevražd byla provedena oběšením nebo uškrćením, poměrně častým způsobem bylo též utopení či zastřelení. Ve způsobu provedení byly patrné rozdíly mezi muži a ženami. Oběšení nebo zastřelení volili pro odchod ze života častěji muži, sebevražda utopením byla naopak mnohem častější u žen.

Prudké snížení úrovně porodnosti v období 1. světové války a zvýšení úmrtnosti v roce 1918 znamenaly značný úbytek obyvatelstva českých zemí. V roce 1914 byl přirozený přírůstek ještě kladný, dosahoval hodnoty 75,3 tisíce osob. Od roku 1915 již docházelo k rychle se prohlubujícímu úbytku, jenž se v Čechách zvětšoval poněkud intenzivněji než na Moravě a ve Slezsku. Od května 1915 byl přírůstek obyvatel záporný téměř ve všech měsících sledovaného období, pouze v září 1915 bylo narozených zhruba o 700 více než zemřelých. Během roku 1918 se počet obyvatel přirozenou měnou snížil o 114 tisíc. Srovnatelný úbytek byl v historii statistického sledování pohybu obyvatelstva (od roku 1785) zaznamenán pouze jednou, a sice v roce 1806, kdy naše území postihla epidemie neštovic.

Od roku 1785 až do 90. let 20. století byla 1. světová válka jediným víceletým obdobím, v němž docházelo k přirozenému úbytku obyvatelstva. Podle výpočtů V. Šrba válka v českých zemích znemožnila narození 550 tisíc dětí, zahynulo v ní 300 tisíc mužů a zapříčinila smrt dalších 60 tisíc lidí³⁾. Zejména poklesem plodnosti válka způsobila rozkolísání do té doby pravidelné věkové struktury obyvatelstva, v níž vznikl několikaletý hluboký zářez, patrný ještě na počátku 21. století.

Analýzované údaje o pohybu obyvatelstva v letech 1914–1918 byly v publikovaných tabulkách podrobně tříděny podle řady hledisek. Snížená vypovídací schopnost těchto údajů, jejíž příčiny jsou uvedeny v úvodní části textu, a absence podrobnějších dat o stavu obyvatelstva však značně omezují jejich využití. V rámci možností však publikované tabulky vyplnily výraznou mezeru ve více než dvousetletých časových řadách naší demografické statistiky.

Robert Šanda

³⁾ *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996.

Bibliografie

Školní statistická ročenka. Praha: pro ČSÚ vydalo NAKLADATELSTVÍ SCIENTIA, spol. s r.o. 2005, 164 s.

Záměrem autorů Školní statistické ročenky bylo přiblížit studentům i širší veřejnosti vývoj společnosti a ekonomiky v České republice prostřednictvím vybraných statistických dat a přispět tak ke zpřístupňování i prezentaci významu statistických informací pro běžného uživatele.

Obsah publikace je rozdělen do deseti kapitol, které se věnují území, životnímu prostředí, obyvatelstvu, zaměstnanosti a nezaměstnanosti, životní úrovni, kultuře a sportu, zdravotnictví, školství, národnímu hospodářství a srovnání ČR a světa u vybraných statistických údajů. Úvod kapitoly představuje komiks přibližující čtenáři téma kapitoly, další obsah tvoří vybraná statistická data v přehledných tabulkách, grafy a kartogramy a případně stručná vysvětlení statistických údajů. V závěru každé kapitoly je uveden seznam internetových adres, kde čtenář nalezne doplňující údaje k tématu, a také kvízové otázky pro ověření pochopení obsahu příslušné kapitoly.

Jeden výtisk publikace byl bezplatně zaslán určeným základním a středním školám na našem území. V případě dalšího zájmu o publikaci, která byla vydána v tištěné i elektronické formě, mohou školy kontaktovat přímo ČSÚ.

Petra Brabcová

HORÁKOVÁ, MILADA. Cizinci na trhu práce v České republice v letech 1994–2004. Praha: VÚPSV, 2005.

Výzkumná zpráva patří k pravidelným výstupům VÚPSV. Podává stručný přehled o zahraničních migračních trendech v České republice během uplynulé dekády. Analýza pracovních migrací cizinců je zasazena do kontextu vývoje zaměstnanosti a celkové situace na trhu práce v České republice. Zvláštní pozornost je věnována pracovním migracím občanů EU–25. Zpráva shromažďuje dostupné údaje o demografické skladbě cizinců a o jejich zastoupení v odvětvích a oborech národního hospodářství a postavení v zaměstnání. Zpráva vychází z dat publikovaných v Bulletinu č. 14 Mezinárodní pracovní migrace v České republice, která je rozšířena o výsledky Výběrového šetření pracovních sil shromažďované Českým statistickým úřadem a o další dostupné údaje shromažďované MPSV/SSZ, MPO, MV a ČSÚ.

Pramen: <http://www.vupsv.cz>

MUNKOVÁ, GABRIELA a kol. Sociální politika v evropských zemích. Praha: Karolinum, 2004, 191 s.

Publikace představuje soubor statí, které na základě srovnávacích studia v oblasti sociální politiky přibližují organizaci, strukturu a funkce příslušných sociálních institutů ve vybraných evropských zemích. Autoři publikace patří k našim předním odborníkům v dané oblasti.

V první kapitole se *Vladimír Rys* věnuje obsahovému vymezení srovnávacích studií v oblasti sociální politiky a v této souvislosti klade důraz na znalosti konkrétní sociální politiky v jednotlivých zemích. Dále se zabývá faktory, které mají rozhodující vliv na vznik a vývoj sociálního zabezpečení. Mezi hlavní endogenní činitele řadí demografické, ekonomické, sociální a politické faktory a mezi exogenní patří mj. akademické a politické sociální myšlení, světové politické ideologie či mezinárodní právo sociálního zabezpečení. V druhé kapitole *Gabriela Munková* rámcově charakterizuje modely sociálního státu. Ve třetí kapitole nazvané **Tranzitní státy střední Evropy vstupují do EU: otázky sociálního zabezpečení** se *Vladimír Rys* zabývá problémy souvisejícími s dosud jasně nedefinovanou sociální politikou v rámci EU, jež vyplývají z rozdílnosti sociálních systémů členských zemí. Autor zmiňuje některé snahy (dosud zatím neúspěšné), zejména z akademických kruhů, o úpravu sociálního sektoru formou primárního komunitárního práva. Kapitola je zaměřena na přiblížení uplatňování příslušných směrnic EU v kandidátských zemích v období před jejich vstupem do EU v roce 2004. V následujících pěti kapitolách je blíže charakterizována sociální politika ve vybraných zemích EU. Konkrétně ve Velké Británii (*Gabriela Munková*), v Německu (*Jan Kotous*), Švédsku (*Gabriela Munková*), Francii (*Vladimír Rys*) a Itálii (*Jan Kotous*). U každé vybrané země je nejprve zmíněn její stručný historicko-právní vývoj. Následně je pozornost věnována jednotlivým dávkám a stanoveným podmínkám, po jejichž splnění jsou státním občanům, resp. občanům EU, poskytovány příslušné dávky sociálního zabezpečení. Společným znakem systému sociálního zabezpečení ve sledovaných zemích je přílišná finanční nákladnost, způsobená mj. stárnutím obyvatelstva, což vede vlády těchto zemí k přijímání reformních (ve většině případů však nepopulárních) opatření, jako je krácení výše vyplácených dávek, zpřísňování podmínek kvalifikování se pro získání nároku na sociální dávku či zvyšování věku pro odchod do starobního důchodu. V předposlední kapitole se *Igor*

Tomeš blíže věnuje systémům sociálních dávek v zemích střední a východní Evropy před vstupem do EU. Tyto systémy se z ekonomických, politických, sociálních a systémových důvodů po pádu komunistických režimů reformovaly a stále ještě reformují. Autor zmiňuje základní principy fungování systému sociálních dávek v období plánovaného hospodářství a jeho hlavní nedostatky. Systémy sociálních dávek byly financovány ze státního rozpočtu a tento způsob financování skončil privatizací. Jakmile státní náklady měly být financovány jen z daní, staly se systémy sociálních dávek příliš drahé – snížily se zdroje příjmů. Mezi první kroky ekonomické transformace patřila liberalizace cen a odstranění dotací. Zděděný systém neodpovídal podmínkám tržního hospodářství, a bylo nutné jej změnit. Společnými problémy zemí střední a východní Evropy byly: přechod od centrální řízené plánované ekonomiky k ekonomice tržní, dále transformace státního vlastnictví téměř veškerého majetku cestou privatizace od nestátní sféry a vytváření demokratické společnosti. Řešení těchto otázek nebylo však v postkomunistických zemích stejné. Určitou inspirací pro tyto státy mohly a mohou být fungující systémy sociálního zabezpečení v západoevropských zemích. Tyto systémy však nelze mechanicky přebírat, především z důvodu odlišné ekonomické úrovně a jiného politického a sociálního prostředí každé země. V poslední kapitole Igor Tomeš předkládá informace o systémech doplňkového důchodového pojištění v zahraničí a u nás. V závěrečném shrnutí je obsažena charakteristika současných vývojových trendů evropské sociální politiky.

Šorník studii je inspirací pro další směřování sociální politiky v ČR, která se musí v rámci transformace vyrovnávat nejen s pozůstatky komunistického období, ale mj. i s problémem stárnutí populace, který je v současnosti řešen rovněž vládami řady zemí západní Evropy.

Petra Brabcová

PILINSKÁ, VIERA – LUKÁČOVÁ, MARTINA – MÉSZÁROS, JÁN – VAŇO, BORIS. Demografická charakteristika rodiny na Slovensku. Bratislava: INFOSSTAT, Výskumné demografické centrum, 2005, 67 s., tab., grafy, slovenská a anglická verze.

Výskumné demografické centrum vydalo komplexní demografickou analýzu slovenské rodiny¹⁾ za léta 1961/71–2001. Tento časový horizont autoři vybrali záměrně, aby mohli popsat počátky nových trendů rodinného chování, které se naplno rozvinuly během 90. let, a současně i odkazovat na vývoj rodiny v severní a západní Evropě, kde k podobným změnám docházelo od 70. let. Uvedení výsledku mezinárodního výzkumu o po-

zitivním vztahu populace Slovenska k rodině v úvodu publikace je možné chápat jako krédo autorů: lidé vnímají rodinu jako největší hodnotu, ale k založení rodiny musí mít podmínky²⁾.

Přeměna rodiny je sledována ve čtyřech kapitolách: **Statistické údaje o rodině, Rodinné chování, Rodina – základ pro reprodukci a Opatření na podporu rodin.** Hlavním zdrojem dat o rodině byla sčítání z let 1961, 1970, 1980, 1991 a 2001, tj. údaje o cenzových domácnostech (CD) – z nich především rodinné domácnosti. Pozornost však byla zaměřena i na nerodinné domácnosti, které po roce 1989 představují novou formu soužití.

V 1. kapitole (**Statistické údaje o rodině**) autoři sledují počet, druh a počet členů CD, strukturu rodinných domácností. Součástí této části je také prognóza CD do roku 2025. Z uvedených dat vyplývá, že úplné rodinné domácnosti si ve struktuře CD sice udržují dominantní postavení, ale jejich podíl na celkovém počtu CD klesá (1961 – 81,1 % CD, 1970 – 78,5 %, 1980 – 70,6 %, 1991 – 67,4 %, 2001 – 56,4 %) ve prospěch ostatních druhů CD – úplných rodin bez dětí, neúplných rodin, nerodinných domácností a domácností jednotlivců. Dalším charakteristickým rysem ve vývoji CD je růst neúplných rodin (zejména neúplných rodin s dětmi), který je spojován s vysokou rozvodovostí, a dále růst domácností jednotlivců (9,3→12,0→19, 8→21,8→30,0 %) – u kterých byl zaznamenán nejintenzivnější růst ze všech typů CD. Tato skupina je potom detailně sledována podle věku, pohlaví a rodinného stavu. V budoucnosti se podle prognózy neočekává příliš velké zvýšení počtu CD a nepředpokládá se ani růst jejich průměrné velikosti (2001 – 2,6 osoby na domácnost, 2025 – 2,4–2,5 osob na domácnost). Ve 2. kapitole – **Rodinné chování**, autoři analyzují sňatečnost, kohabitaci a rozvodovost. Pro sňatečnost je příznačný dlouhodobý pokles její úrovně u mladých lidí, který se začal projevovat již koncem 80. let a naplno v následujících desetiletích. V roce 2001 byl zaznamenán druhý nejnižší počet sňatků od roku 1920. Od roku 2002 začíná růst počet sňatků svobodných (v roce 2004 se přiblížil k hodnotě z roku 1994). Poměrně velká část je věnována partnerskému soužití – kohabitaci, tj. nově alternativě „manželství“ po roce 1990. O tomto novém trendu svědčí počty deklarovaných kohabitací a rostoucí počet nemanželských dětí – přesné údaje o počtu kohabitací zatím bohužel neexistují. Z cenu 1980 vyplývá, že kohabitaci uzavírali nejčastěji partneři ve věku 25–59 let, nejmenší podíl na kohabitaci měly nejmladší věko-

¹⁾ Plné znění publikace je uveřejněno i na webových stránkách Výskumného demografického centra: www.infostat.sk/vdc

²⁾ Podle mezinárodního výzkumu evropských hodnot je pro 95,3 % obyvatelstva na Slovensku nejdůležitější hodnotou rodina (evropský průměr je 85,4 %), s. 5.

vě kategorie do 19 let. V průběhu 90. let se změnila struktura partnerství bez uzavření sňatku podle věku a rodinného stavu – většinu kohabitací tvoří svobodní 25–29letí. Počet svobodných mužů 25–29letých se oproti roku 1980 v roce 2001 zečtyřnásobil (o 306 %) a žen stejné věkové skupiny zpětínásobil (o 412 %). Svobodným a rozvedeným kohabituji-cím matkám se v roce 2001 narodilo nejvíce živě narozených dětí. U rozvodovosti, kterou autoři sledují z hlediska dopadu na rodinu, konstatují od roku 1970 její pozvolný růst a po roce 1991 i její sestup do nižších věkových skupin (od 40–49letých přechází do skupiny 35–39letých). Během 34 let přišlo tímto způsobem o jednoho z rodičů (většinou otce) 93,4 tis. dětí. I přes odkládání sňatků do vyššího věku a tedy předpokladu zodpovědnějšího vstupu mladých do manželství se snižování rozvodovosti v nejbližších letech neočekává. Ve třetí kapitole **Rodina – základ pro reprodukci** je rekapitulován vývoj porodnosti a plodnosti, potratovosti a úmrtnosti. V roce 1974 v důsledku pronatalitních opatření dosáhla plodnost na Slovensku hodnoty 2,6 ‰, tj. jedné z nejvyšších v Evropě. K jejímu nejintenzivnějšímu poklesu dochází v letech 1993–1995; nejnižší úroveň úhrnná plodnost dosáhla v roce 2002 (1,19). V roce 2004 došlo k mírnému růstu plodnosti – na jednu ženu připadlo 1,24 dítěte. Nové reprodukční chování se kromě nízké plodnosti projevilo odkládáním porodů do vyššího věku matky, tj. růstem průměrného věku ženy při prvním porodu, upřednostňováním menšího počtu dětí v rodině (projevuje se růstem podílu živě narozených dětí v prvním pořadí a poklesem živě narozených dětí druhého a vyššího pořadí), růstem podílu dětí narozených mimo manželství a nárůstem svobodných žen v reprodukčním období. Na základě čisté míry reprodukce (počet potenciálních matek v populaci) autoři konstatují, že od roku 1989 v populaci Slovenska není zajištěná ani reprodukce prostá. Potratovost autoři sledují na pozadí zákonů o interrupci a dostupnosti antikoncepce. Největšího počtu potratů na Slovensku bylo dosaženo v roce 1988 (60 tis.), od roku 1989 dochází k jejich trvalému poklesu. V roce 1989 činila úhrnná potratovost 45,8 ‰, kdežto v roce 2004 již jen 16,3 ‰. Podobně příznivý vývoj měla na Slovensku i úmrtnost: do počátku 60. let je pro ni charakteristický významný pokles, pak 25–30leté období stagnace, během kterého se střední délka života při narození u žen zvýšila o tři roky a u mužů poklesla o jeden rok, a od 90. let růst střední délky života u mužů (1990 – 66,7 roků; 2004 – 70,3 roků) i žen (ve stejném období ze 75,4 na 77,8 roků). Poslední 4. kapitola (**Opatření na podporu rodin**) je solidním zamyšlením se nad koncepcí rodinné politiky a řadou faktorů, které by měla reflektovat. Hlavním cílem podpory rodin by podle autorů mělo být vytvoření takových institucionálních a legislativních rámců a podmínek ve společnosti a ekono-

mice, při kterých se individuální zájmy rodin co nejvíce shodují se společenskými prioritami (s. 58). Závěrečné konstatování o absenci průběžného sledování rodiny a rodinného chování na Slovensku (k dispozici jsou jen data o CD jednou za 10 let) je možné vnímat jako další plánovanou etapu výzkumu rodiny.

hru

Demographic-Research 8, 2003, 358 s., Max Planck Institute for Demographic Research, <http://www.demographic-research.org>

Elektronický časopis Demographic-Research je vydáván v angličtině od roku 1999 Institutem Maxe Plancka v Rostocku. Jde o internetový časopis, který je průběžně číslován; ročně vychází vždy dvě čísla. Publikované články jsou členěny do čtyř typů: 1. vědecké články, 2. popisné souhrny, 3. výzkumné materiály, 4. úvahy-reflexe. Všeobecným pravidlem tohoto časopisu je nepublikovat články, které již byly někde vydány kromě pracovních podkladů.

V 8. (1.) čísle ročníku 2003 vyšlo 11 příspěvků. Do kategorie deskriptivních článků byly zařazeny dva příspěvky: *Neeru Gupta – Mary Mahy. Plodnost adolescentů v subsaharské Africe: Může rozvoj školní docházky sám o sobě mít vliv na růst věku matky při prvním porodu*. Článek vychází ze šetření Demographic and Health Surveys provedeného v 8 zemích subsaharské Afriky (Burkina Faso, Ghana, Keňa, Mali, Pobreží Slonoviny, Senegal, Tanzanie, a Zimbabwe) v období 1987–1999. Pro posouzení rozhodujících činitelů majících vliv na pravděpodobnost porození prvního dítěte během dospívání byla použita vícerozměrná logistická regresní analýza.

Alexia Fűrnrkranz-Prskawetz a kol. Způsoby formování rodin s nevlastním rodičem v Evropě: Výsledky z FFS. Z výstupů Fertility and Family Survey v 19 zemích Evropy byly v příspěvku zkoumány vzory chování při vzniku a rozpadu manželství nebo volného soužití s ohledem na narozené děti v jednotlivých svazcích v generacích 1952–1959.

Zbývajících 9 statí spadalo do kategorie vědeckých článků: *Gunn Elisabeth Birkelund – Johan Heldal. Kdo si bere koho? Vzdělanostní homogamie v Norsku*. Na základě výběru 129 651 jedinců ze sčítání v roce 1980 byly v článku posuzovány změny vzdělanostní homogamie v Norsku. Analyzováno bylo 5 generací po 10letých intervalech narozených mezi lety 1900 a 1949.

Dalkhat M. Ediev. Monotónní konvergence ke stabilitě. Příspěvek je věnován monotónní konvergenční vzdálenosti mezi populacemi a stabilním ekvivalentem. Autor určuje třídy vzdáleností: např. Kullbackova vzdálenost, Pirožkov-Rubinov-Čist-

jakové index instability. Dále je možné tyto třídy vzdáleností použít pro porovnání dvou populací v případě, že podstupují stejný reprodukční režim.

Riccardo Borgoni – Francesco Billari. **Bayesovská prostorová analýza na základě demografických dat: Aplikace antikoncepčních přípravků při prvním pohlavním styku.** Autoři zkoumají prostorové rozložení rizika nechráněného pohlavního styku mezi italskými ženami při prvním milostném aktu. Územně diferencovaná data byla získána ze šetření Fertility and Family Survey. Analýza je založena na vícerozměrném logistickém regresním modelu využívající Bayesovského přístupu a Markov Chain Monte Carlo (MCMC) simulace. Metoda dokládá silnou geografickou závislost rizika nechráněného pohlavního styku mezi italskými ženami.

Tomáš Sobotka. **Obsažnost demografických ukazatelů při změnách plodnosti: Na příkladě České republiky, Itálie, Nizozemska a Švédska.** Příspěvek je věnován různým transverzálním a longitudinálním ukazatelům plodnosti včetně upravených „adjusted“ ukazatelů pro sledování změn časování plodnosti. V empirické části jsou srovnávány kohortní ukazatele s korespondujícími transverzálními ukazateli zvláště v obdobích intenzivního odkládání rození dětí a dále na dvou příkladech je čtenář seznamován s využitím alternativních transverzálních ukazatelů.

Yi Zeng – James W. Vaupel. **Úmrtnost nejstarších osob v Číně.** Autoři se zabývají úmrtností 80letých a starších Chanů, kteří tvoří majoritní čínskou populaci. Snaží se najít model, který by nejlépe odpovídal úmrtnostní křivce Chanů pro věky nad 79 let vzhledem k tomu, že tradiční model – exponenciální Gomperzova křivka narůstá rychleji než zaznamenané pravděpodobnosti úmrtí stejně jako v rozvinutých zemích. Ze čtyř zkoumaných modelů odpovídal křivce úmrtnosti velmi starých Chanů Kannistův model. V práci jsou také publikovány úmrtnostní tabulky pro tyto věky.

R. Kelly Raley – Larry Bumpass. **Topografie rovnovážné úrovně rozvodovosti: Struktury a trendy stability svazků ve Spojených státech amerických po roce 1980.** Autoři se soustředili na souvislosti diferenční rozvodovosti v období, kdy se úroveň rozvodovosti v USA držela na stabilní úrovni (50% rozvodovosti uzavřených manželství). Práce vychází z již dříve popsanych rozdílů v rozvodovosti v USA a snaží se za pomocí Coxova modelu poměrného rizika rozebrat mimo jiné podíl fenoménu kohabitanace na rozvodovosti.

Využívá dat ze šetření Current Population Survey z roku 1990 a National Survey of Family Growth z roku 1995.

David Bishai a kol. **Mají biologické vazby vliv na přežití dítěte?** Biologické vazby na členy domácnosti byly sledovány na vybrané části populace oblasti Rakai v Ugandě, kde se jako v celé subsaharské Africe vyskytuje velký počet sirotek především kvůli AIDS. Biologická vazba byla měřena pomocí průměru Wrightových koeficientů mezi každým členem domácnosti a dítětem. Dalšími proměnnými v analytických modelech byly: podíl dospělých mužských členů v domácnosti, věk a pohlaví hlavy rodiny, náboženství, polygamie, velikost domácnosti, věk dítěte, velikost dítěte při narození a zda dítě trpí HIV.

Darius N. Lakdawalla – Robert F. Schoeni. **Je poptávka po domovech důchodců ovlivněna poklesem věkového rozdílu mezi manželi?** – Autoři na základě metod úmrtnostních tabulek simulovali vliv poklesu věkového rozdílu manželů na riziko ovdovění. Ze šetření Medicare Current Beneficiary Survey a Census Public Use Microdata Samples dále odhadli vliv ovdovění a dalších charakteristik na pravděpodobnost vstupu jedince do domova důchodců. Konstatují, že pokles věkového rozdílu mezi manželi v generacích mezi lety 1900 a 1955 mohl přinést růst výdajů pro ženy v domovech důchodců o 1,4 miliardy a pokles výdajů pro muže o 600 miliónů.

Vladimir Shkolnikov a kol. **Giniho koeficient jako funkce úmrtnostních tabulek: Výpočty z disktrétních dat, dekompozice rozdílů a empirické příklady.** V článku jsou prezentovány nástroje pro měření vnitřních nerovnoměrností délky života pomocí Giniho koeficientu. Příspěvek je strukturován do čtyř částí. První část je věnována definicím a popisu základních vlastností Giniho koeficientu a dalších čtyř ukazatelů měřících vnitřní nerovnoměrnosti. V druhé části se autoři zamýšlí nad empirickými zkušenostmi s Giniho koeficientem a dalšími ukazateli a zkoumají, jak které ukazatele reagují na změny v délce života. Ve třetí části byly přiblíženy jednoduché metody výpočtu Giniho koeficientu z disktrétních dat úplných i zkrácených úmrtnostních tabulek. Ve čtvrté části je prezentován nový vzorec pro dekompozici rozdílů mezi dvěma Giniho koeficienty a to podle věku a příčiny úmrtí. Tyto metody byly odzkoušeny na úmrtnostních tabulkách 32 zemí.

Magdaléna Poppová